

VĚDECKÝ ČASOPIS

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

0xVIII-3e

5

ROČNÍK 38 (LXV)
PRAHA
KVĚTEN
1992
ISSN 0139-570X

AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD ČSFR
ÚSTAV VĚDECKOTECHNICKÝCH INFORMACÍ
PRO ZEMĚDĚLSTVÍ

Vědecký časopis

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

Redakční rada

Ing. Vladimír Jeníček, DrSc. (předseda), ing. Gejza Blaas, CSc., ing. Juraj Cvečko, CSc., doc. ing. Josef Fojtl, CSc., prof. ing. Félix Hutník, DrSc., ing. Karel Janotka, CSc., ing. Josef Kraus, CSc., doc. ing. Jaroslav Mach, CSc., prof. ing. Zdeněk Poděbradský, CSc., ing. Bohumil Prouza, CSc., doc. ing. František Střeleček, CSc., prof. ing. Karel Vinohradský, CSc., prof. ing. Jozef Višňovský, CSc.

Vedoucí redaktorka ing. Hedvika Malíková

Rukopisy odevzdány k tisku 13. 3. 1992. Podepsáno k tisku 25. 5. 1992.

OBSAH

Fojtl J.: Mezinárodní srovnávání hodnotových agregátů zemědělské produkce	341
Vološin J.: Současné problémy agrárního zahraničního obchodu.....	351
Klapková H. a kol.: Vývoj trhu práce v agrokomplexu.....	365
Kvapilík J.: Regulace produkce mléka v tržních podmínkách hospodaření	385
Mihulka S., Pexiedarová E.: Průzkum možností diverzifikace biopotravin na čs. trhu z pozice spotřebitele	395
Macca E., Macca E. ml.: Dlouhodobý trend rozvoje rostlinné výroby, spotřeby průmyslových hnojiv a jejich účinnosti v ČSFR	405

Diskuse

Klínková L.: Transformačný zákon a pozemková reforma	425
--	-----

Ze zahraničí

Kraus J.: Několik poznámek k novým obrysům společné agrární politiky Evropských společenství.....	428
---	-----

Význam mezinárodního srovnávání statistických ukazatelů není nutno zdůvodňovat. Nicméně může být takové srovnávání zdrojem omylů, pokud se srovnává „nesrovnatelné“. Vzhledem k specifikám národních statistik a přirozených podmínek je ostatně mezinárodní srovnatelnost vždy relativní. Bývá lepší u nejjednodušších ukazatelů, horší u složitějších (komplexních) ukazatelů.

Zvláštní zájem ekonomů je soustředěn na komplexní ukazatele. Mezi ně patří ukazatele zemědělské produkce jak vybraných (důležitých) komodit, tak – a to především – objemu zemědělské produkce celkem.

Třebaže tržní ekonomiky upřednostňují ve svých informačních systémech finanční toky (systém národohospodářských účtů), pro mezinárodní srovnávání souhrnných ukazatelů zemědělské produkce se ukazuje výhodnějším vycházet z toků naturálních, kvantifikovaných na účtu zemědělských výrobků (commodity account).

Cílem následujících úvah je přispět k pochopení problematiky mezinárodní srovnatelnosti souhrnných ukazatelů zemědělské produkce. Vzhledem k charakteru problematiky se přihlíží i k případům nebo situacím v našich podmínkách ne zcela běžným.

POJEM HODNOTOVÝCH AGREGÁTŮ

Pro měření společného objemu více různých výrobků v naturální formě nesčítelných je nutné používat vhodných přepočítávacích koeficientů. Nejdůležitějším typem přepočítávacích koeficientů v ekonomické statistice jsou ceny. Součinem množství a ceny každé komodity vzniká složená extenzitní veličina, kterou je možno sčítat. Takový součet součinů se nazývá hodnotovým agregátem (production value aggregate).

Hodnotové agregáty zemědělské produkce je možno formalizovat výrazem

$$ZP = \sum_{i=1}^m q_i p_i$$

- kde: $i = 1, 2, \dots, m$ – indexy rozlišující uvažované zemědělské komodity
 $q_i, i \in M$ – množství i -té komodity
 $p_i, i \in M$ – cena i -té komodity
 ZP – zemědělská produkce

Pro mezinárodní srovnání, případně pro vytváření hodnotových agregátů nadnárodní/regionální úrovní je třeba tuto definici rozšířit o rozlišení jednotlivých zemí:

$$ZP_j = \sum_{i=1}^m q_{ij} p_{ij} \quad \text{pro } j \in N$$

kde: $j = 1, 2, \dots, n$ – indexy pro rozlišení jednotlivých/uvázaných zemí
 $q_{ij}, i \in M, j \in N$ – množství i -té komodity v j -té zemi
 $p_{ij}, i \in M, j \in N$ – cena i -té komodity v j -té zemi v národní měně
 $ZP_j, j \in N$ – zemědělská produkce v j -té zemi v národní měně

Je evidentní, že takto definované agregáty nejsou srovnatelné mezi jednotlivými zeměmi a nelze je sčítat do agregátů na nadnárodní úrovni. Brání tomu:

1. způsob kvantifikace množství jednotlivých komodit, pro něž se používá různých evidenčních kategorií s různou vypovídající schopností;
2. různá míra využívání vstupů zemědělských i nezemědělských výrobních prostředků, vlastních i dovážených;
3. různé národní měny a úroveň cen zemědělských komodit v jednotlivých zemích.

Možnými řešeními této nejednotnosti jsou:

- a) volba vhodné evidenční kategorie pro kvantifikaci množství jednotlivých komodit s redukováním/vyloučením započtením meziprojektu;
- b) sem patří též použití stejné kategorie ceny – doporučuje se cena placená výrobcům (producer price);
- c) použití jednotné kategorie takové ceny každé komodity v jednotné světové měně (USD).

KATEGORIE ZEMĚDĚLSKÉ PRODUKCE

Základní evidenční kategorií objemu zemědělské produkce je ukazatel typu hrubý obrát (gross-gross output). Vyjadřuje součet veškeré sklizené a vyrobené produkce bez jakýchkoliv ohledů na její výrobní spotřebu. Tento ukazatel v tzv. dolarových cenách formalizuje v ý r a z :

$$HO_j = \sum_{i=1}^m q_{ij} P_i \quad \text{pro } j \in N$$

kde: $p_i, i \in M$ – jednotná světová cena i -té komodity v USD
 $HO_j, j \in N$ – hrubý obrát j -té země v dolarových cenách

Bez ohledu na reálnost dolarové ceny je tento agregát mezinárodně nehomogenní vzhledem k r ů z n é m í ř e m e z i p r o d u k t u obsaženého v národním hrubém obrátu. Proto je snaha tento meziprojekt redukovat nebo eliminovat. To vede k ukazatelům trojího typu:

1. Typu celková produkce (total production)
 Z výstupů je vyloučena výrobní spotřeba produkce vlastního/vytvářejícího odvětví,

jako jsou osiva, násadová vejce, telaty zkrmené a vysáté mléko apod. Mezinárodní praxe se zpravidla omezuje na osiva.

2. Typu finální produkce (final output)

Z výstupů je vyloučen veškerý vlastní zemědělský meziprodukt; kromě předchozího jsou to především krmiva, organická hnojiva apod. Mezinárodní praxe se zpravidla omezuje na krmiva.

3. Typu „přidaná hodnota“ (value added, resp. GDP, tj. gross domestic product)

Z výstupů je vyloučena veškerá výrobní spotřeba, tj. včetně nakoupeného meziproduktu. Tento ukazatel je pro mezinárodní srovnání teoreticky nejvhodnější, avšak metodicky nejobtížnější.

Různé typy hodnotových agregátů je možné formalizovat v dolarových cenách tímto způsobem:

$$1. \quad TP_j = \sum_{i=1}^m (q_{ij} - s_{ij}) P_i \quad j \in N$$

kde: s_{ij} – spotřeba i -té komodity jakožto osiva /seed/ v j -té zemi
 TP_j – celková produkce /total production/ v j -té zemi

$$2. \quad FP_j = \sum_{i=1}^m (q_{ij} - s_{ij} - f_{ij}) P_i \quad j \in N$$

kde: f_{ij} – spotřeba i -té komodity jakožto krmiva (feed) v j -té zemi
 FP_j – finální produkce (final output) v j -té zemi

3. Pro ukazatele typu „přidaná hodnota“ je třeba uvažovat dva soubory množství a cen. Kromě uvažovaného souboru množství a cen zemědělských komodit vstupuje do ukazatele další soubor množství a cen externích vstupů.

Hodnota všech externích vstupů (spotřeba nakoupeného meziproduktu) bude pro jednotlivou zemi formalizována výrazem:

$$EV_j = \sum_{k=1}^r x_{kj} p_{kj} \quad \text{pro } j \in N$$

kde: EV_j – externí vstupy v národní měně v j -té zemi
 $k = 1, 2, \dots, r$ – indexy pro rozlišení jednotlivých externích vstupů
 x_{kj} – množství k -tého externího vstupu v j -té zemi
 p_{kj} – cena k -tého externího vstupu v j -té zemi v národní měně

Hodnota ukazatele typu „přidaná hodnota“ pro potřeby mezinárodního srovnání bude:

$$VA_j = \sum_{i=1}^m (q_{ij} - s_{ij} - f_{ij}) P_i - \sum_{k=1}^r x_{kj} P_k^* \quad j \in N$$

kde: P_k^* – stálá/dolarová cena k -tého vstupu
 VA_j – „přidaná hodnota“ zemědělství v j -té zemi

Na rozdíl od předchozích ukazatelů včetně hrubého obrátu je ukazatel typu „přidaná hodnota“ komplikovaný, neboť obsahuje cenové vyjádření objemu n a k o u - p e n é h o m e z i p r o d u k t u . Tento ukazatel je konstruován z rozsáhlého souboru prvků jiných než je soubor množství a cen zemědělských komodit. Nakoupený mezi- produkt může obsahovat velké množství nejružnějších komodit, kvalitativně odlišných v jednotlivých zemích, pro něž může být obtížné stanovit světovou cenu v USD. Více k této problematice je uvedeno v závěru.

CENY A NÁRODNÍ MĚNY

Nejjednodušší způsob stanovení jednotných světových cen je použití c e n n a n e j v ě t š í c h t r z í c h t é k t e r é k o m o d i t y , p ř í p a d n ě n a n e j v ě t š í c h p l o d i n o v ý c h b u r z á c h . Současně je žádoucí, aby tyto ceny byly v USD, tj. v měně, která má v mezinárodních statistikách mimořádný význam. Zemědělský trh USA je sice největší pro některé komodity, nikdy však nezahrnuje dosti velký podíl světové produkce, aby ji mohl objektivně reprezentovat.

Na světových plodinových burzách jsou ceny uváděny vesměs v USD, ale jsou to ceny velkoobchodní, nevhodné pro daný účel. Zájem světové ekonomiky požaduje c e n y p l a c e n é v ý r o b c ů m (prices received by farmers). To odpovídá duchu/filozofii systému národohospodářského účetnictví.

Jako nejlogičtější/nejsprávnější varianta světové ceny je cena stanovená jako vážený aritmetický průměr národních cen každé komodity, kde váhou je její produkce, resp. podíl na světové produkci. Takový průměr v národních měnách ovšem nemá smysl; národní měny je tudíž nutno dříve přepočítat na USD. Směnný kurs není k tomu účelu vhodný; proto byly definovány tzv. k o e f i c i e n t y r e á l n é k u p n í s í l y (Purchasing Power Parities) jakožto cenový index cen v národní měně k průměrným světovým cenám v USD:

$$K_j = \frac{\sum_{i=1}^m q_{ij} P_{ij}}{\sum_{i=1}^m q_{ij} P_i} \quad \text{pro } j \in N$$

kde: $K_j, j \in N$ – koeficienty reálné kupní síly
 $P_i, i \in M$ – průměrné světové ceny

Koeficienty reálné kupní síly vycházejí z cenových relací definovaného souboru zemědělských komodit a nelze je vztahovat na jiné výrobky či služby. Současně je zřejmé, že tyto koeficienty p ř e d p o k l á d a j í z n a l o s t p ř ů m ě r n ý c h s v ě t o v ý c h c e n , j e j i c h ž d e f i n i c i l z e f o r m a l i z o v a t t a k t o :

$$P_i = \sum_{j=1}^n \frac{P_{ij}}{K_j} \cdot \frac{q_{ij}}{\sum_{j=1}^n q_{ij}} \quad \text{pro } i \in M$$

Uvedená definice vychází z předpokladu, že jednotlivé komodity jsou natolik stejnorodé v jednotlivých zemích, že je možné je sčítat v jejich naturální formě.

GEARY – KHAMISŮV MODEL

Jak vyplývá z předchozího, předpokládá definice koeficientu reálné kupní síly znalost průměrných světových cen, jejichž stanovení zase předpokládá znalost koeficientů reálné kupní síly; tyto úvahy by se tudíž mohly jevit jako nereálné.

Cenový index koeficientů reálné kupní síly a vážený aritmetický průměr cen lze však formálně matematickou úpravou převést na soustavu $(m + n)$ homogenních lineárních rovnic o m neznámých průměrných světových cenách a n neznámých koeficientech reálné kupní síly. Je možné ověřit, že bude:

$$\sum_{i=1}^m q_{ij} P_i - \sum_{i=1}^m q_{ij} \frac{P_{ij}}{K_j} = 0 \quad \text{pro } j \in N$$

$$\sum_{j=1}^n q_{ij} P_i - \sum_{j=1}^n q_{ij} \frac{P_{ij}}{K_j} = 0 \quad \text{pro } j \in M$$

Takováto soustava obecně nemá (nenulové) řešení. Protože se však vztahuje k jedinému souboru navzájem závislých cen a množství, lze o ní dokázat (Khamis 1984), že obsahuje vždy jednu lineárně závislou rovnici; redukuje se tudíž na $(m + n - 1)$ rovnic o $(m + n)$ neznámých. Taková soustava má (za jistých předpokladů, které jsou v daném případě splněny) nekonečně mnoho řešení, neboť za „nadbytečnou“ neznámou je možno zvolit libovolnou hodnotu.

Je výhodné i obvyklé dosadit do této soustavy $K_j = 1$ pro $j \dots$ USA, tj. koeficient reálné kupní síly jednoho USD v USA zvolit za základ srovnání. Koeficienty reálné kupní síly budou pak vyjádřeny relativně k USD, tj. budou určovat, kolikrát více nebo méně zemědělských komodit je možné koupit za jednotku národní měny v dané zemi, než za 1 USD v USA. Rovněž průměrné světové ceny budou vyjádřeny v USD.

Pro mezinárodní srovnání hodnotových agregátů zemědělské produkce, příp. pro jejich přepočtení pro nadnárodní úroveň lze pak postupovat dále v jím způsobem:

1. národní hodnotové agregáty v národní měně se přepočtou pomocí koeficientů reálné kupní síly na srovnatelný základ,
2. národní produkce jednotlivých komodit v naturální formě se ocení průměrnými světovými cenami.

Naznačený postup mezinárodního srovnání, resp. nadnárodní agregace je používán prakticky výhradně v oblasti zemědělství. Omezený počet zemědělských komodit zde umožňuje zachovat „přijatelnou“ velikost Geary – Khamisova modelu.

Předpokladem jeho použití jsou však kompletní a relativně spolehlivé národní produkční a cenové statistiky; řadu (rozvojových) zemí není proto reálné do takových výpočtů zahrnovat.

Při posuzování vypovídající schopnosti koeficientů reálné kupní síly je třeba mít na zřeteli, že se vztahují pouze na definovaný soubor zemědělských komodit a nemají nic společného se směnným kursem. To vzbuzuje určité výhrady k reálnosti těchto ukazatelů, neboť při obchodních transakcích se vychází ze směnných kursů. Současně jsou koeficienty reálné kupní síly důležitou informací o "spravedlnosti" hospodářské/cenové politiky v dané oblasti podnikání.

Protože uvedený typ cenového indexu nesplňuje požadavek interkalace (záměny), je při volbě jiného základu než je USD nutno opakovat výpočet celého modelu pro nový základ. Často se též poukazuje na relativně obtížnou věcnou interpretaci vypočtených/odvozených ukazatelů.

UKAZATEL TYPU „PŘIDANÁ HODNOTA“

Uvedená metoda přepočtu hodnotových agregátů typu hrubý obrát, celková produkce a finální produkce (které mají rozdílnou vypovídající schopnost) na společný základ je vhodná spíše pro agregace na nadnárodní úrovni než pro účely vlastního mezinárodního srovnání. Pro takové srovnání je použitelný především ukazatel typu „přidaná hodnota“; právě různý podíl hodnoty vytvořené v jiných odvětvích a jiných zemích (dovozy), ale obsažené v hodnotě zemědělské produkce dané země, činí ostatní ukazatele mezinárodně nesrovnatelnými.

Přepočet ukazatelů typu „přidaná hodnota“ obsahuje však některá úskalí metodická, ale především praktická, tj. omezenou dostupnost podkladových informací. Obecně lze konstatovat, že tato problematika není dosud vyřešena.

Z metodického hlediska přicházejí v úvahu především tyto dvě možnosti:

- dvoustupňová transformace,
- jednostupňová transformace.

Metoda dvoustupňové transformace vychází z existence dvou nezávislých souborů cen a množství zemědělských komodit a cen a množství externích vstupů do zemědělství. Pro každý soubor zvlášť se pak pomocí Geary – Khamisova modelu určí průměrné světové ceny a koeficienty reálné kupní síly. Přepočet ukazatele v národních měnách na průměrné světové ceny při stejné úrovni kupní síly je pak možno provést podle výrazu:

$$VA_j = K_j \sum_{i=1}^m (q_{ij} - s_{ij} - f_{ij}) p_{ij} - K_j^* \sum_{k=1}^r x_{kj} p_{kj}^* \quad \text{pro } j \in N$$

kde K_j^* – koeficient reálné kupní síly pro externí vstupy

Nedostatkem metody je to, že koeficienty reálné kupní síly K_j (pro zemědělské komodity) a K_j^* (pro externí vstupy) jsou obecně různé. To narušuje logiku získaného ukazatele a komplikuje jeho interpretaci.

Jednostupňová transformace předpokládá jediný (široký a nesourodý) soubor zemědělských a nezemědělských komodit, který by umožňoval výpočet jediného koe-

ficientu reálné kupní síly pro danou zemi. Celý ukazatel „přidané hodnoty“ v národní měně by pak bylo možné přepočítat na světové ceny jediným koeficientem. O výchozím souboru homogenních lineárních rovnic se však v tomto případě zatím nepodařilo obecně dokázat, že má vždy (alespoň relativní) řešení.

V tržních ekonomikách se zpravidla opomíjí skutečnost, že ani ukazatel typu „přidaná hodnota“ není vhodný pro mezinárodní srovnávání. Tento ukazatel není „očištěn“ od amortizace základních výrobních prostředků; míra jejich účasti na výrobním procesu je v jednotlivých zemích různá. Vážnějším problémem uvedených úvah je však omezená dostupnost podkladových informací; to se týká především nakoupeného meziprojektu, jehož hodnota není často známa ani v národní měně.

Protože požadavky na agregáty zemědělské produkce pro potřeby nadnárodně koordinované agrární politiky jsou náročné a podkladové informace nedostačující, uchylují se některé mezinárodní orgány k různým odhadům. Při těchto odhadech se zpravidla vychází z poměru mezi nakoupeným meziprojektu a finální produkcí v průměrných světových cenách:

$$R_j = \frac{\sum_{k=1}^r x_{kj} P_k^*}{\sum_{i=1}^m (q_{ij} - s_{ij} - f_{ij}) P_i} \quad \text{pro } j \in N$$

kde R_j – uvažovaný poměr pro j -tou zemi

Pro některé země umožňuje dostupnost informační základna takovýto poměr sestavit (především čitatele zlomku), pro jiné nikoliv. Přitom je zřejmé, že čím je země hospodářsky vyspělejší, tím používá větší podíl nakoupeného meziprojektu. Proto se předpokládá existence vztahu mezi tímto podílem a stupněm hospodářské vyspělosti, charakterizovaným více sociálně ekonomickými ukazateli:

$$R_j = f(U_1, U_2, \dots, U_n, Z) \quad \text{pro } j \in N$$

kde: U_1, U_2 – vybrané ukazatele
 Z – zbývající náhodné faktory

Uvedený vztah se formalizuje v hodnotou regresní funkci. Taková funkce obsahuje větší počet konstant/parametrů, jejichž hodnoty se vypočítávají z dat pro země, pro něž jsou nezbytné údaje k dispozici. Použití konstant se pak rozšiřuje i na země, pro něž údaje chybí. Takovým způsobem je možno „upravit“ ukazatele typu finální produkce na ukazatele typu „přidaná hodnota“.

ZÁVĚR

Mezinárodní srovnávání jakýchkoliv statistických ukazatelů je značně problematické. Vyplývá to z všudypřítomných (větších či drobnějších) rozdílů v definici evidenčních kategorií a v metodice zpracování. V mezinárodních statistických publikacích bývají národní specifika a odchylky od mezinárodních standardů uvedeny.

Mimořádně obtížné je srovnávání v oblasti finančních toků. Poněkud jednodušší je v oblasti naturálních toků, do nichž zasahují ceny jakožto přepočítávací koeficienty univerzálního použití.

Naznačený postup uvádí jeden z možných způsobů srovnávání hodnotových agregátů zemědělských komodit, resp. vytváření takových agregátů pro národní úroveň.

Není pro řešení ideální a vedou se kolem něj diskuse. Metoda je vázána na hodnotové agregáty vycházející z množství a jednotkových cen průměrného (technicky zvládnutelného) počtu komodit; nelze jí postihnout služby. Nadto může docházet k obtížím při ekonomické interpretaci.

Zvláště problematická jsou srovnávání ukazatelů typu „přidaná hodnota“, které jsou k tomu účelu relativně nejvhodnější. Nelze však zapomínat, že pro řadu zemí jsou právě tyto ukazatele doplňovány nebo upravovány více či méně zdařilými odhady.

Z uvedeného plyne, že mezinárodní srovnávání komplexních statistických ukazatelů je obtížné a obsahuje mnohá úskalí. Proto by mělo být ponecháno specializovaným orgánům, pro daný účel vybaveným jak potřebnou informační základnou, tak i přehledem o národních definičních a metodologických specifikách.

Literatura

GEARY, R.C.: A Note on the Comparison of Exchange Rates and Purchasing Power Parities between Countries. *Journal of the Royal Statistical Society*, 1958, Vol. 121.

KHAMIS, S.H.: A New System of Index Numbers for National and International Purposes. *Journal of the Royal Statistical Society*, 1972, Series A.

KHAMIS, S.H.: On Aggregation Methods for International Comparisons. *Review of Income and Wealth*, 1984, Series 30.

Inter - country Comparisons of Agricultural Production Aggregates. *FAO Economic and Social Development*, 1986, Paper 61.

Došlo 9.12. 1991

FOJTL J., Vysoká škola zemědělská, Praha

Mezinárodní srovnávání hodnotových agregátů zemědělské produkce

Zeměd. Ekon., 38, 1992, č. 5, s. 341 – 349. – lit. 4, res. čes., angl.

hodnotové agregáty, ceny národní, ceny světové, srovnávání mezinárodní

Hodnotovými agregáty se rozumí součet součinů množství jednotlivých komodit a jejich cen. Ceny odpovídají národním úrovním a jsou vyjádřeny v národní měně. Agregáty jsou typu hrubý obrát, celková produkce, finální produkce a přidaná hodnota. V článku se řeší problematika přepočtu národních cen na průměrné světové ceny a národních měn na zvolenou měnu (USD). Pro mezinárodní srovnávání jsou nejvhodnější ukazatele typu přidaná hodnota. Jejich konstrukce a přepočet na průměrné světové ceny ve zvolené měně naráží na nedostatky v informační základně. Proto se mezinárodní orgány často uchylují k různým typům odhadů.

International comparisons of agricultural production value aggregates

Zeměd. Ekon., 38, 1992, No. 5, pp. 341 – 349. - refs 4, summaries in cz, en
value aggregates, national prices, world prices, international comparisons

Agricultural production value aggregates measure the total output of primary agricultural products in course of a year and are subject to national accounting, namely to the commodity accounts. Comparing the total output across countries and/or aggregating it at regional/supra-national level is an important task of agricultural statistics. The purpose of the following notes is to point out some problems and approaches to such comparisons.

Agricultural production value aggregates are of the type (i) gross-gross production, (ii) gross production, (iii) final output, and (iv) value added. All take the form of product totals of quantities and prices received by farmers, in national currencies. In their original/national form, these indicators cannot be compared/aggregated because of various national currencies used and various national price levels; further, they cannot be compared because of different share of intermediate consumption contained in the output value, both own-produced and purchased.

Before comparing/aggregating the output indicators, they have to be converted to chosen currency units (US dollars) and international prices. To this purpose, statisticians defined the coefficients of real purchasing power parities (PPP-s) as price indices comparing national and international prices, using national production quantities as weights. International prices were defined as weighted averages of (converted) national prices, the weight being the share of national production of each commodity in the total world production. The Geary – Khamis model (of linear homogeneous equations) enables the computation of both the PPP – coefficients and international prices.

The reconversion of the national output indicators can then be carried out by means of either the multiplication of the countries' indicators in national currencies by PPP coefficients, or the recompilation of the countries' indicators, from national production statistics, in international prices.

For the purpose in mind, the production value aggregate of the value added type is the most suitable one. This indicator is computed by subtracting the purchased intermediate consumption (which includes non agricultural goods) from the final output. The set of data on quantities and prices of individual items of the purchased intermediate consumption, however, may be very large and the data difficult to get. The coefficients of the real PPP-s based on this set of data, differ from the PPP-s based on the data on agricultural commodities. For a number of countries the reconversion of the value added indicators to international prices is, due to lack of data, not feasible.

The value added aggregates are therefore often estimated. Such estimates are based on the ratio of the purchased intermediate consumption and the final output value, in international prices. The ratio is assumed to be correlated with the level of the rural advancement. Appropriate regression functions, using parameters calculated from available country data, enable then to estimate the value of the dependent variable, i.e. of the ratio, as function of the independent variables, e.i. of the selected socioeconomic indicators, in countries where the data are missing.

Adresa autora:

Doc. ing. Josef Fojtl, CSc, Vysoká škola zemědělská, 165 21 Praha6 - Suchbát

**VÝHODNÝ LEASING
STROJŮ A ZAŘÍZENÍ
NEJEN PRO ZAČÍNÁJÍCÍ
PODNIKATELE**

ADEKO, a.s. Vám nabízí

- kapitálovou účast v jiných podnikatelských subjektech
- společné podnikání
- poradenskou, konzultační a zprostředkovatelskou činnost v oboru ekologie
- investorskou a investiční činnost
- řešení odbytových potíží výrobcům a obchodním organizacím formou leasingového financování

ADEKO, a.s.
Slezská 7
120 56 PRAHA 2
Tel.: 25 83 42
FAX: 20 72 29

Realizace radikálních reformních opatření v čs. agrokomplexu je velmi úzce spjata s problematikou zahraničního obchodu zemědělskými a potravinářskými výrobky, jejichž smysl nelze chápat pouze v úzkém ekonomickém pojetí, nýbrž z hlediska širšího kritériálního významu, který odráží vztah tohoto komplexu k vnějšmu konkurenčnímu prostředí v dané oblasti a je zároveň důležitým indikačním faktorem ovlivňujícím akceleraci zásadních trendů ve vnitřní ekonomice. Zahraničně obchodní činnost se tedy významně dotýká v podstatě všech rozhodujících atributů transformující se ekonomiky v tržním prostředí.

POSTAVENÍ ČS. ZAHRANIČNÍHO OBCHODU ZEMĚDĚLSKÝMI A POTRAVINÁŘSKÝMI VÝROBKÝ VE VNĚJŠÍCH EKONOMICKÝCH VZTAZÍCH ČSFR

Mezinárodní agrární trh se zhoršujícími se podmínkami zahraničního obchodu, odbytové problémy a komplikovaný cenový vývoj je v současné době pod vlivem tří specifických faktorů, s jejichž působením lze pravděpodobně počítat i v perspektivě.

Především se v mezinárodním obchodě zemědělskými a potravinářskými produkty projevuje úsilí značného počtu zemí o růst úrovně zabezpečení výživy z vlastní produkce, přičemž dochází ke změně toku komodit z oblasti tradiční produkce do oblasti spotřeby a k růstu zásob u výrobců provázenému snahou realizovat neprodané narůstající zásoby i za cenu ztrát. Vedle toho je pochopitelná snaha tradičního exportéra udržet si pozici na zahraničním trhu. Tato cesta, typická pro současný mezinárodní agrární trh, vede jednak k poklesu cen v důsledku vzrůstu neprodaných zásob, jednak k možnosti importovat zboží za nižší cenu na základě občasných výprodejů zásob za cenově velmi příznivých podmínek.

Druhým dominantním faktorem ovlivňujícím agrární trh je růst relativní nadprodukce potravin ve vyspělých tržních ekonomikách, která vyúsťuje v jejich exportní expanzi provázenou bojem o získání trhů a růstem deformace hodnotových vztahů ve světovém agrárně potravinářském obchodě. Zároveň dochází k poklesu významu rozvojových zemí jako světových dodavatelů zemědělských a potravinářských surovin, resp. k nepřímému omezování rozvoje exportní výroby v těchto zemích vlivem subvencování vývozu ve vyspělých zemích.

Exportní expanze západoevropských zemí, zejména členských zemí ES, přinesla do mezinárodního agrárního obchodu třetí faktor, spočívající v odtržení cen vývozu a dovozu od nákladů na výrobu a realizaci většiny podílově rozhodujících obchodovaných skupin zboží. Uvedené skutečnosti vyúsťují v deformaci zahraničních trhů ze-

mědělskými a potravinářskými výrobky a mají rozhodující vliv na vývoj čs. agrárního zahraničního obchodu, umocněný rozpadem trhu bývalých členských zemí RVHP, cenovou liberalizací, devalvací čs. měny, změnou dotační politiky, liberalizací zahraničního obchodu, transformací zemědělství apod.

Československý agrární potravinářský komplex se v minulosti rozvíjel v takovém ekonomickém prostředí, kde zpravidla poptávka překračovala nabídku. V posledním období však na čs. trhu potravin nastal vlivem změn v dotační politice, růstu cen vstupů, značného růstu spotřebitelských cen a dalších reformních opatření radikální obrat, který u mnoha výrobků vedl ke vzniku značných odbytových potíží. To znamená, že bez výrazné změny vnitřní struktury výroby a spotřeby zemědělských a potravinářských výrobků zůstává jediným řešením realizace přebytkové produkce její export.

Týká se to zejména výrobků chovu skotu, u nichž v minulosti byla uplatňována politika dosažení plné soběstačnosti bez ohledu na vysoké výrobní náklady, nevhodnou alokaci výroby, nízkou produktivitu práce, ekologické aspekty apod. V daném smyslu jsou tedy vysoce aktuální otázky základních vývojových trendů na světových agrárních trzích, které jsou důležitým vodítkem úvah o možnostech čs. vývozu agrárních přebytků z hlediska dosažení přijatelných ukazatelů efektivity.

Těžště problému posuzování výhodnosti vývozu agrárních produktů tkví v odtrženosti cen na mezinárodních trzích od vnitřních cenových soustav a výrobních nákladů. Vzhledem k těmto skutečnostem nezbyvá než odvozovat ekonomickou výhodnost či nevýhodnost exportu zemědělských a potravinářských produktů z relací vnitřních cen placených producentům a cen zahraničního obchodu, tj. průměrných vývozních a dovozních cen, světových cen burzovních nebo cen rozhodujících trhů. Z těchto hledisek se jeví uplatňování finančních ekonomických nástrojů v agrárním zahraničním obchodě mnohem složitější než v jiných odvětvích.

Na základě charakteristiky základních činitelů ovlivňujících čs. zahraniční obchod zemědělskými a potravinářskými výrobky lze konstatovat, že i přes velmi složitou situaci, ve které se nachází čs. agrokomplex, je jeho význam z hlediska vnějších hospodářských vztahů nesporný. Vzhledem ke zhoršení platební bilance čs. zahraničního obchodu, mj. v důsledku přechodu zúčtování s bývalými zeměmi RVHP na volné měny a k obecně vysokým dovozním požadavkům ekonomiky ČSFR, nelze upustit od agrárních vývozu. Naopak úvěrová, subvenční, daňová a cenová politika by měla směřovat k formování proexportního klimatu a ke stimulaci vývozu. Agrokomplex vytváří svými vývozy zdroje promptního volnoměnového inkasa, přičemž výroba zemědělských a potravinářských produktů je charakterizována poměrně nízkými nároky na dovážené energetické zdroje, suroviny a polotovary. Tvorba vývozních fondů se zde uskutečňuje bez nenávratné exploatace tuzemských přírodních zdrojů.

TERITORIÁLNÍ SKLADBA ČS. AGRÁRNÍHO ZAHRANIČNÍHO OBCHODU

V čs. agrárním zahraničním obchodě se na rozdíl od zahraničního obchodu vývozně orientovaných odvětví projevil proexportní vliv devalvace čs. měny a dalších skutečností růstem jeho záporné zahraniční obchodní bilance z 8,1 mld Kčs fco v roce 1989 na 13,1 mld Kčs fco v roce 1990, tj. o 61,7 %, při celkovém růstu vývozu z 5,4 na 14,5 mld Kčs fco a dovozu z 13,5 na 27,6 mld Kčs fco.

Z teritoriálního hlediska došlo k výrazné změně participace jednotlivých skupin zemí na tomto saldu ve smyslu značného poklesu podílu bývalých členských zemí

RVHP z 49,9 na 21,5 % (z -4,04 mld Kčs fco v roce 1989 na -2,81 mld Kčs fco v roce 1990) a růstu významu zemí s tržní ekonomikou z 39,2 na 58,8 % (z 3,18 na 7,69 mld Kčs fco) a zejména rozvojových zemí, jejichž podíl na celkovém záporném saldu zahraničního obchodu agrárními produkty vzrostl z 37,1 na 60,1 %. Jedinou, avšak nesmírně významnou skupinou zemí, se kterou byla dosažena kladná bilance agrárního zahraničního obchodu, jsou země s vyspělou tržní ekonomikou (187 mil. Kčs fco v roce 1990). Záporné saldo čs. zahraničního obchodu potravinami a živými zvířaty, nápoji a tabákem, živočišnými a rostlinnými tuky (skupiny 0+1+4 nomenklatury zboží SITC) dosáhlo za 1. pololetí 1991 zhruba 3,2 mld Kčs fco. Na druhé straně došlo vlivem této devalvace (pomineme-li ostatní faktory, zejména cenový vývoj) k významnému růstu stupně krytí čs. agrárního dovozu vývozem ve vztahu téměř ke všem teritoriím.

Např. jestliže celkový stupeň krytí našeho agrárního potravinářského dovozu vývozem vzrostl v roce 1990 proti průměru let 1981–1985 z 30,3 na 52,6 %, pak ve vztahu k bývalým socialistickým zemím se tato relace zvýšila z 27,9 na 33,1 % (z toho k bývalým členským zemím RVHP z 31,9 na 44,6 %), dále ve vztahu k zemím s tržní ekonomikou z 32,5 na 60,7 % (z toho k vyspělým tržním ekonomikám ze 48,2 na 101,7 % a k ES ze 64,7 na 94,2 %). Vyjímkou zde tvoří náš vztah k rozvojovým zemím, kde došlo vlivem značného růstu záporné zahraničně obchodní bilance (z 2,53 mld Kčs fco na 7,87 mld Kčs fco) k poklesu krytí našeho dovozu vývozem z 11,7 na 9,9 %.

Značný pokles bývalých členských zemí RVHP na podílovém zastoupení v celkovém obratu zahraničního obchodu zemědělskými a potravinářskými produkty byl vyvolán snížením fyzického objemu jejich vývozu i dovozu a růstem participace na tomto obchodu zemí s tržní ekonomikou (zejména vyspělých). Zároveň je třeba poukázat na to, že pokles uvedených ukazatelů ve vztahu k bývalým zemím RVHP byl do značné míry způsoben přechodem na volnoměnové vzájemné zúčtování.

V průběhu tohoto hodnoceného období došlo k poklesu světových cen, resp. cen na rozhodujících světových trzích téměř u všech obchodovaných komodit (největší snížení vývozních cen zemí s tržní ekonomikou bylo zaznamenáno u mlékářských výrobků – o 29,7 %, které však bylo eliminováno vyššími realizačními cenami piva a pivovarských surovin, jakož i nižšími dovozními cenami kakaových bobů, tabáku a tuků). Na druhé straně vzrostly ceny bavlny, jižních plodů, kávy, mořských ryb apod. Výrazně poklesl dovoz některých základních surovinových položek, a to nejen vlivem devalvace, poklesu výroby a značných odbytových potíží, ale v rozhodující míře i v důsledku velmi tíživé hospodářské situace zemědělských prvovýrobců.

KOMODITNÍ SKLADBA ČS. VÝVOZU ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH PRODUKTŮ

Zbožovou strukturu čs. agrárního vývozu nelze považovat za racionální, a to především proto, že je formována převážně pod vlivem bilančních přebytků, jejichž realizace formou exportu je nezřídka považována za krajní přijatelné řešení vzhledem k zásadní odlišnosti nákladových parametrů v ČSFR v porovnání se státy určujícími podmínky na mezinárodním agrárním trhu. Tento způsob vytváření exportních fondů je zcela nevhodný především proto, že svým vývozním profilem se dostáváme do kategorie zemědělsky vyspělých zemí, které při vysoké produktivitě práce v živočišné výrobě, založené na nejlepších technicko-ekonomických parametrech užítkovosti hos-

podářských zvířat a nízkých nákladech na jednotku živočišné produkce, dosahují komparativních výhod z vývozu i při vysokém podílu krytí krmné bilance koncentrovanými krmivy. Lze tedy konstatovat, že z hlediska profilace skladby se čs. vývoz přibližuje těmto zemím, neodpovídá však požadavkům efektivnosti.

Základní podmínky dosahování komparativních výhod z této orientace vývozu u nás splněny nejsou vzhledem k tomu, že nákladové ukazatele u živočišných produktů jsou řádově vyšší než ve vyspělých zemích, které rozhodujícím způsobem ovlivňují podmínky na mezinárodním trhu živočišných produktů. Produktivita práce v čs. živočišné výrobě (na rozdíl od některých úseků rostlinné výroby) neumožňuje efektivně vyvážet. Navíc maso a masné výrobky i mléko a mléčné výrobky jsou takovými druhy zboží, jejichž cenová úroveň je výrazně deformována z titulu subvencí a různých zásahů států, resp. nadstátních organizací. Tento nepříznivý vývoj ve struktuře čs. agrárního vývozu lze dokumentovat na situaci v roce 1991, kdy kvantitativní i hodnotový nárůst objemu exportu je naplňován rozhodující měrou vývozem zmíněných komodit (jatečný skot, zabitá drůbež, mlékárenské výrobky, konzumní vejce).

Lze tedy konstatovat, že existující zbožová struktura čs. agrárního vývozu zcela ztratila svůj dřívější, do značné míry specializovaný profil, neutváří se podle kritérií ekonomické výhodnosti, dosahování komparativních výhod a perspektivnosti jednotlivých komodit. Je do značné míry pouze výrazem bilančních přebytků (disponibilního zboží) bez zdůvodňující exportní koncepce. Vzhledem k těmto skutečnostem rozhodující objem čs. agrárního vývozu je v různé míře ztrátový.

VÝVOZ MLÉKA A MLÉKÁRENSKÝCH VÝROBKŮ

Již po několik let zaujímá vývoz těchto komodit dominantní postavení v exportu čs. agrokomplexu. Podíl vývozu mléka a mlékárenských výrobků do zemí s tržní ekonomikou dosáhl v roce 1990 zhruba 26,8 % z celkového čs. agrárního vývozu do těchto skupin států (z toho do vyspělých zemí 25,2 %). To znamená, že vývoz mléka a mlékárenských výrobků, který je z 93 % orientovaný na trhy zemí s tržní ekonomikou, z toho z 89 % na trhy vyspělých západních zemí, je v současné době jinými druhy zemědělského a potravinářského zboží nezastupitelný. Je však třeba poznamenat, že vlivem značné světové nadprodukce a rozsáhlých výdajů ze státního rozpočtu je trh mlékárenských výrobků (stejně jako trh hovězího masa) jedním z nejnáročnějších. V roce 1990 činil podíl vývozu mléka a mléčných výrobků na celkovém čs. agrárním vývozu 18,6 %. Vývoz sušeného mléka v roce 1990 činil 94,0 tis. tun, vývoz sýrů a tvarohů 11,5 tis. tun, vývoz zakysaných mléčných výrobků a smetany 5,0 tis. tun a vývoz másla 27,0 tis. tun. Za leden až srpen 1991 bylo vyvezeno těchto výrobků (ve stejném pořadí) 12,4 tis. tun, 92,8 tis. tun, 5,0 tis. tun a 30,8 tis. tun s výhledem, že do konce roku jejich export vzroste na 19,0 tis. tun, 120 tis. tun, 7 tis. tun a 38,0 tis. tun, tj. zhruba 1 200 mil. l mléka.

Tento export je však realizován se značnou ztrátou, která byla převážně hrazena z fondů tržní regulace federace a jednotlivých republik. Na základě dosavadního a předpokládaného vývoje cen placených prvovýrobcům pro dosažení vyrovnanosti nabídky a poptávky se uvažuje o vývozu přebytků mléka a mlékárenských výrobků v roce 1992 v rozsahu zhruba 600–650 mil. l (v přepočtu na mléko). Tento vývoz však je realizován se značnou ztrátou, a proto na jeho podporu bude nezbytné z celkové výše FFTR 5 mld Kčs určených na úhradu ztrát z vývozu vyčlenit poměrně značnou částku.

Nejdiskutovanějším problémem exportu je efektivnost. Mléko a mlékárenské výrobky se řadí mezi neefektivní vývozní položky agrokomplexu (sem patří i rozhodující většina vývozních komodit čs. agrokomplexu). Neefektivnost vývozu tohoto zboží (měřená ukazatelem *RU*) byla v roce 1990 pouze mírně (o 1,9 bodu) pod průměrnou neefektivností agrárního vývozu celkem.

Rozdílový ukazatel *RU* u vývozu konzumního sušeného a zahuštěného mléka poklesl v roce 1990 ve srovnání s rokem 1989 z 81,9 na 79,9, u másla z 30,9 na 28,0, u mlékárenských výrobků pro výrobní spotřebu z 93,5 na 79,1, u vývozu smetany naopak vrostl z 34,5 na 36,3 a u sýrů z 38,2 na 43,7.

Z teritoriálního pohledu byl vývoz mlékárenských výrobků nejméně efektivní do bývalých socialistických zemí (ceny RVHP) a do rozvojových zemí. V roce 1990 dosáhla úroveň efektivnosti tohoto vývozu do uvedených skupin zemí měřená *RU* 40,0 bodů. Naproti tomu úroveň efektivnosti vývozu mléka a mlékárenských výrobků do zemí s tržní ekonomikou a do vyspělých zemí celkem se pohybovala mírně nad celkovou průměrnou úrovní efektivnosti, resp. neefektivnosti vývozu agrokomplexu do těchto teritorií (u zemí s tržní ekonomikou o +2,7 a u vyspělých zemí o +0,6 bodů).

Z uvedeného vyplývá, že mlékárenské výrobky (i když je jejich celkový vývoz z důvodů vysokých výrobních nákladů prvovýroby a zpracovatelského průmyslu, nedostatečné inovace, úzkého výrobního sortimentu a nižší úrovně zahraničně obchodních cen vyplývajících ze značných výrobních přebytků a intervenčních opatření ve vyspělých zemích neefektivní) zdaleka ve svém souhrnu nepatří k vývozním položkám agrokomplexu s nejnižším rozdílovým ukazatelem. Z pohledu realizace vývozu za léta 1989 a 1990 naopak vyplývá, že u tohoto zboží ojediněle (především ve vývozu do vyspělých zemí) byly realizovány rovněž efektivní vývozy s *RU* vyšším než 100 bodů. Jde např. o export konzervovaného zahuštěného a sušeného mléka do Švýcarska, Japonska a Austrálie, které v roce 1990 činily 530 mil. Kčs fco, tj. 18,9 %.

Efektivní vývozy mléka a mlékárenských výrobků se v letech 1989 a 1990 na celkové hodnotě vývozu tohoto zboží podílely 27,4 %, jejich podíl na objemu vývozu dosáhl 19,3 %. V relaci k vyspělým zemím byly tyto údaje pochopitelně ještě vyšší.

Tyto údaje svědčí o reálnosti předpokladu odbytu a snižování celkové neefektivnosti vývozu tohoto zboží.

VÝVOZ MASA A MASNÝCH VÝROBKŮ

Maso a masné výrobky rovněž patří k nosným položkám exportu čs. agrokomplexu. Z úrovně vývozu zhruba 0,5 mld Kčs fco počátkem 80. let při paralelním dovozu 0,6 mld Kčs fco se tato skupina výrobků stala zhruba od roku 1982 netto vývozní, v roce 1989 dosáhl vývoz 1 mld Kčs fco a v roce 1990 2,0 mld Kčs fco (zhruba 120 tis. tun) při dovozu 0,6 mld Kčs fco. Jedná se zde o určité teritoriální a druhové změny přičemž vývoz směřuje prakticky výhradně do zemí s vyspělou tržní ekonomikou (111 tis. tun) a dovoz naopak ze zemí s rozvinutou ekonomikou, který je orientován na levné druhy zejména vepřových mas a speciálních masných výrobků a konzerv.

Podíl masa a masných výrobků na celkovém čs. agrárním vývozu vzrostl proti průměru let 1981–1985 z 13,2 na 13,8 %, z toho jejich podíl na celkovém vývozu do bývalých socialistických zemí z 5,3 na 14,8 % a do zemí s tržní ekonomikou ze 7,9 na 13,6 %.

V posledním období se problematika této komoditní skupiny soustřeďuje na řešení vývozu značných přebytků jatečného skotu a hovězího masa, které vznikly v důsledku reformních opatření v zemědělství a růstu cen na vnitřním trhu. Celkový objem přebytků se v loňském roce pohyboval na úrovni 290–295 tis. tun. Pro období do konce roku 1991 bylo počítáno s vývozem 214–215 tis. tun živého jatečného skotu a 38–40 tis. tun hovězího masa, převážně s podporou fondů tržní regulace republik.

Na základě předběžné bilance výroby a užití jednotlivých druhů produkce budou činit přebytky jatečného skotu v roce 1992, které bude nutné vyvézt prostřednictvím fondu tržní regulace, zhruba 140 tis. tun.

Přehled situace na světovém trhu hovězího masa svědčí o všeobecné převaze nabídky nad poptávkou při současném přesunu rozhodující části obchodu z oblasti Atlantiku do oblasti Pacifiku. Největší potíže s nadbytkem hovězího masa mají země ES. V polovině 80. let činily dotace ES na vývoz přebytků hovězího masa zhruba 1 mld USD ročně. Přesto přebytek hovězího masa v ES se nyní odhaduje na 800 tis. tun. Za této situace jsou prognózy, které počítaly s vývozem ze zemí ES zhruba 780 tis. tun ročně, nereálné. Proto i čs. vývoz skotu a hovězího masa je v současné době velmi komplikovaný a do značné míry ztrátový.

U vývozu do bývalých socialistických zemí došlo v roce 1990 ve srovnání s rokem 1989 k poklesu efektivnosti vývozu měřené ukazatelem *RU* u jatečného skotu z 99,8 na 96,6 a u vývozu jatečných výrobků z 26,4 na 25,9, u vývozu do zemí s tržní ekonomikou naopak k růstu efektivnosti u jatečného skotu z 35,4 na 65,5, jatečných výrobků ze 48,2 na 78,0, výsekových mas ze 42,2 na 52,1. Efektivní byl v roce 1990 vývoz jatečných výrobků do Itálie, výsekových mas do V. Británie a Švýcarska, jatečného skotu do SFRJ (cca 200 mil. Kčs fco, tj. maximálně 14 % celkového exportu).

Efektivnost vývozu lze zčásti zvýšit změnou sortimentní skladby exportovaných výrobků (omezováním vývozu jatečných výrobků a masových konzerv do zemí s rozvinutou ekonomikou apod.), růstem exportu značkových masných výrobků a masných specialit, zvýšením úrovně a atraktivnosti obalového zabezpečení, prezentace, systematickým snižováním nákladů na výrobu, udržení efektivnějšího vývozu zejména kvalitních výsekových mas do vyspělých zemí, vyčleněním značných investičních prostředků pro rekonstrukci a modernizaci zpracovatelských kapacit apod. Po překlenutí současného nepříznivého přechodného období spojeného s výrazným snižováním stavů skotu budou však patřit jatečný skot a hovězí maso k útlumovým vývozním komoditám. Dosažení komparativních výhod u vývozu této komoditní skupiny je málo reálné.

Situace na trhu vepřového masa je příznivější než u hovězího masa, přesto však přetlakový stav existuje a vývoz je ztrátový. V roce 1990 činila celková hodnota čs. vývozu prasat a vepřového masa zhruba 19,5 mil. Kčs fco, z toho vývoz plemenných prasat 1 mil. Kčs, jatečných prasat 17,9 mil. Kčs fco a vývoz vepřového masa, resp. výrobků z vepřového masa 0,6 mil. Kčs fco (bylo dovezeno zhruba 500 tun živých zvířat). Ve výhledu na rok 1991 bylo počítáno s vývozem 18,0 tun živých jatečných prasat a 7,0 tis. tun vepřového masa. Efektivnost vývozu měřena *RU* činila 66,3 bodu. Z hlediska dalších perspektiv lze počítat s vývozem speciálních výrobků chovu prasat (např. pražské šunky, vybraných druhů masných výrobků) a pouze s omezeným vývozem vepřového masa.

Celková úroveň chovu drůbeže v ČSFR výrazně zaostává za úrovní ve vyspělých zemích a v podstatě nezakládá příznivé podmínky pro její vývoz, který je v současné době značně ztrátový. V roce 1990 činila celková hodnota vývozu zabité

drůbeže zhruba 202,6 mil. Kčs fco při *RU* 61,7 a vývozu drůbežích výrobků 249 mil Kčs fco při *RU* 60,5. Téměř celý objem tohoto vývozu byl uplatněn v SRN. Za rok 1991 bylo počítáno s vývozem 24 tis. tun zabité drůbeže.

V rámci hodnocení exportu drůbeže a drůbežích výrobků je třeba se zmínit i o vývozu vajec, který je značně ztrátový a neperspektivní. Celková hodnota vývozu vajec dosáhla v roce 1990 151,1 mil. Kčs fco a podílela se na čs. agrárním vývozu 1,0 % při *RU* 34,1 bodu. Při uvažovaném téměř dvojnásobném růstu tohoto exportu v letošním roce je třeba poukázat na to, že jeho realizace povede přinejmenším ke zdvojnásobení ztrát.

VÝVOZ CUKRU

Vývoz této tradiční čs. exportní položky zaznamenává trvalý pokles. Z úrovně vývozu 240 tis. tun a 2 mld Kčs fco v roce 1980 při dovozu surového třtinového cukru z Kuby v rozsahu 90 tis. tun a 0,5 mld Kčs fco se vývoz dostal v roce 1990 na 32 tis. tun (172 mil. Kčs fco) v roce 1990 při dovozu 71 tis. tun rafinovaného cukru a 72 tis. tun surového cukru. Vývoz je založen na dodávkách hrubozrnného krystalu do zemí s tržní ekonomikou, tradičním odběratelem z rozvojových zemí je dlouhodobě Saudská Arábie. V roce 1991 byla ČSFR čistým dovozcem cukru v rozsahu 39 tis. tun. Podíl vývozu rafinovaného cukru na celkovém čs. agrárním vývozu poklesl z 6,6 % v letech 1981 až 1985 na pouhých 1,2 % v roce 1990. Cukr je klasická burzovní položka s velmi výraznými výkyvy cen. V současnosti jsou ceny na světovém trhu na velmi nízké úrovni, přičemž v souvislosti s velkými cenovými výkyvy a nízkými produkčními parametry je cukr nejčastěji zpochybňovanou položkou vývozu.

Efektivnost vývozu měřená ukazatelem *RU* vzrostla z 51,2 bodu v roce 1989 na 66,6 bodu v roce 1990. Nejprůzračnější ukazatele efektivnosti byly dosaženy u vývozu do Francie a Itálie.

Těžiště výhodnosti vývozu cukru a zajištění dostatku exportních fondů leží ve výrobě s dlouhodobě známými nedostatky v celé výrobní vertikále, počínaje poklesem ploch z 206 tis. ha v roce 1985 na 170 tis. ha v roce 1990, kolísavými hektarovými výnosy 37,7 t a 33,05 t ve stejném období, nízkou cukernatostí 15,33 % v roce 1986 a 14,57 % v roce 1989 a zastaralými cukrovarů konče.

Za období leden až srpen 1991 bylo vyvezeno 5,9 tis. tun rafinovaného cukru s výhledem, že do konce roku dojde k nárůstu tohoto vývozu na 80 tis. tun. Zároveň byla stanovena kvóta na dovoz cukru. Vzhledem k nepříznivé situaci na světovém trhu cukru je nutno očekávat, že realizace exportu celkem bude výrazně ztrátová. Ve výhledu bude vývoz záviset především na disponibilním množství suroviny a na úrovni světových cen.

VÝVOZ OBILOVIN

Produkce obilovin v ČSFR měla v důsledku prosazování zásady dosažení plné soběstačnosti stoupající tendenci, což se samozřejmě projevilo i na vývoji zahraničního obchodu těmito výrobky. Jestliže v roce 1980 činil dovoz obilnin zhruba 1 800 tis. tun v hodnotě 4,2 mld Kčs fco, pak již v roce 1990 pouze 170 tis. tun v hodnotě 434,2 mil. Kčs fco. Vývoz je tvořen převážně exportem pšenice. Je nutné při této příležitosti

poukázat na to, že produkce obilnin je v ČSFR na poměrně vysoké úrovni a dosahuje svými technicko-ekonomickými parametry evropského průměru. To se projevuje i v dosahovaných výsledcích exportu, jehož celková efektivnost měřená rozdílovým ukazatelem činila v roce 1990 u pšenice 94,9 bodu. V důsledku devalvace čs. měny se odhaduje, že tuzemské požadavky na dovoz obilovin poklesnou o 25–30 %.

V lednu až srpnu roku 1991 bylo vyvezeno celkem 46,1 tis. tun obilovin, z toho 24,5 tis. tun pšenice, 17,1 tis. tun ječmene, 4,5 tis. tun ovsu, 10,1 tis. tun žitné mouky a 26,1 tis. tun pšeničné mouky. Do konce loňského roku by měl vývoz pšenice dosáhnout 260 tis. tun, vývoz ječmene 240 tis. tun, vývoz ovsu 6 tis. tun, vývoz pšeničné mouky 35 tis. tun a vývoz žitné mouky 15 tis. tun.

Intervenční nákupy přebytků potravinářské pšenice činily v roce 1991 108 tis. tun a žita 183 tis. tun. Intervenčně vykoupené potravinářské obilí je v zásobách FFTR a o jeho exportu se rozhoduje na základě celkové bilance výroby a užití.

Export obilovin a výrobků z obilovin je relativně efektivnější než vývoz základních komodit, přesto však je ztrátový v důsledku značné nasycenosti světového trhu a relativně nízké ceny. Ve výhledu lze tedy počítat pouze s poměrně výhodným vývozem sladovnického ječmene a osiv.

VÝVOZ PIVA A PIVOVARSKÝCH SUROVIN

Pivo, slad a chmel jsou tradičně významnými vývozními položkami, jejichž uplatnění na mezinárodních trzích lze považovat při eliminaci existujících kvalitativních nedostatků, modernizaci výrobních kapacit a rozšíření sortimentní nabídky s převažující orientací na růst vývozních fondů za výhledově perspektivní. Celkový fyzický objem vývozu piva činil v roce 1990 zhruba 3,4 mil. hl, přičemž hodnota tohoto vývozu (761 mil. Kčs fco) vzrostla proti roku 1989 o 19,6 %. Vývoz sladu vzrostl za stejné období z 271,1 tis. tun (825 mil. Kčs fco) na 286,5 tis. tun (1234 mil. Kčs fco). Naproti tomu fyzický objem vývozu chmelu poklesl z 8,4 tis. tun na 7,8 tis. tun při paralelním zvýšení hodnoty tohoto exportu z 631,3 na 924,0 mil. Kčs fco.

O významu těchto vývozních komodit svědčí i jejich výrazné podílové zastoupení na celkové hodnotě čs. agrárního vývozu (tento podílový ukazatel u piva činil v roce 1990 zhruba 5,2 %, u sladu 8,8 % a u chmelu 6,3 %). Pivo a chmel zároveň patří ke komoditám s poměrně vysokou úrovní efektivnosti exportu měřené ukazatelem *RU* (96,2 resp. 98,9). U vývozu sladu je však tento ukazatel značně nízký a pohybuje se v rozmezí 46,6 až 47,1 bodu.

V lednu až srpnu loňského roku bylo vyvezeno 175,5 tis. tun sladu a 4,3 tis. tun chmelu, přičemž v roce 1991 měl jejich vývoz dosáhnout 260 tis. tun, resp. 10 tis. tun.

Export aromatického chmelu lze posílit jednak zastavením poklesu ploch chmelnic a zlepšením jejich stavu, jednak výraznou inovací struktury vývozu (granule, extrakty apod.) s využitím dovážených vysokoobsažných druhů chmelu. Rovněž u sladu lze snížením výrobních nákladů, modernizací výrobních kapacit, zkvalitněním dodávek výchozích surovin, snížením obsahu nitrosaminů apod. dospět k podstatnému zvýšení efektivnosti vývozu. Realizace těchto cílů má však dlouhodobější charakter. Na druhé straně modernizací a rozšířením výrobních kapacit čs. pivovarů, zpestřením a zkvalitněním sortimentní nabídky a navazováním úzkých kontaktů se zahraničními partnery může již v nejbližší době dojít k obnovení světové pověsti čs. pivovarnictví,

k výraznému růstu exportu piva a k následnému snížení pasívní bilance celkového čs. agrárního zahraničního obchodu.

VÝVOZ OSTATNÍCH ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH VÝROBKŮ

K dalším poměrně významným vývozním komoditám ve struktuře čs. agrárního exportu patří ovoce a zelenina, cukrovinky, lihoviny a destiláty, cutisin, sladkovodní ryby, semena a sadba, oleje a tuky, kožedělné suroviny a kůže, krmiva, brambory apod., z nichž jsou z hlediska ekonomické efektivity relativně nejzajímavější cukrovinky čokoládové (RU 117,0), látky chuťové (RU 125,4), peří (RU 102,0), zvěř živá užitková (RU 129,5), droby výsekové (RU 138,6), cutisin (RU 155,8), zvěřina dělená porcovaná (RU 156,5), sladkovodní ryby (RU 172,1), lín rafinovaný (RU 184,0) apod. Na druhé straně je vývoz brambor a výrobků z brambor při současné přetlakové situaci a klesajících cenách na světových trzích výrazně ztrátový a z hlediska budoucnosti zcela nereálný. Existuje však možnost exportu sadbových brambor do východní a jižní Evropy.

Shrme-li základní poznatky o vývoji zbožíové skladby čs. agrárního exportu, pak je zřejmé, že v hierarchii čs. vývozních komodit došlo k významné změně, která je výsledkem dlouhodobého vývoje proporcí čs. zemědělství a potravinářského průmyslu, nerovnoměrného růstu rostlinné a živočišné výroby a navazujících potravinářských oborů. Podíl živočišných výrobků včetně umělých střev (cutisinu), vajec a vaječných výrobků, živých zvířat a živočišných tuků představuje v současné době více než 60 % hodnoty čs. agrárního vývozu. Paralelně dochází k poklesu významu tradičních vývozních komodit. Vzhledem ke kapacitním a technologickým aspektům výroby lze předpokládat, že tento trend bude v nejbližších letech pokračovat.

KOMODITNÍ SKLADBA ČS. DOVOZU ZEMĚDĚLSKÝCH A POTRAVINÁŘSKÝCH PRODUKTŮ

Komoditní členitost čs. importu zemědělských a potravinářských produktů je v porovnání s vývozem výrazně pestřejší, přičemž 30–35 % hodnoty dovozu je představováno zemědělskými surovinami, které bezprostředně neslouží k výrobě potravin (bavlna, vlna, kůže apod.). Podíl potravin na celkovém čs. agrárním dovozu činí zhruba 36 % a podíl surovin pro výrobu potravin necelých 17 %. Komodity tropického a subtropického pásma, tj. nekompetitivní položky, představují v čs. dovozu zemědělských a potravinářských produktů zhruba 20–25 %.

Zatímco v 60. letech byl čs. agrární dovoz tvořen v převážné míře produkty nezbytnými pro zabezpečení výživy obyvatelstva, tj. obilninami, masem, olejnatými a tukovými surovinami, v současné době poklesl podíl uvedených kompetitivních produktů na 8 až 10 % celkového dovozu a rozhodující podíl představují v současné době komodity nekompetitivní, tj. zejména tropické a subtropické ovoce, pokrutiny a šroty, káva, kakao a čaj, olejnaté a tukové suroviny, tabák a tabákové výrobky. Podíl masa a masných výrobků v čs. agrárním dovozu poklesl na 5 %, podíl obilnin se snížil na 2 %, olejů a tuků na 9 % a olejnin na necelých 6 %.

Značný podíl ve struktuře čs. dovozu zemědělských a potravinářských výrobků zaujímají koncentrovaná bílkovinná krmiva (zhruba 15 %), což souvisí s rozvojem

živočišné výroby. Hodnotově nejvýznamnější komoditní agregací v rámci čs. agrárního dovozu jsou v posledních letech ovoce, zelenina, bobule a plody, jejichž podíl na celkovém importu se pohybuje v rozmezí 25 až 30 %. Ovoce, zelenina, ovocné a zeleninové výrobky a polotovary jsou skupinou produktů, které v sobě koncentrují většinu problémů čs. agrárního dovozu. Významnou komoditní skupinou jsou ve struktuře čs. agrárního dovozu alkoholické a nealkoholické nápoje (jejich podíl činí v současné době zhruba 7 %).

Ze stručného přehledu hlavních dovozních položek je zřejmé, že největší pozornost je třeba věnovat zejména skupině krmiv a čerstvého ovoce bez ohledu na to, že větší část dováženého sortimentu představuje ovoce tropického a subtropického pásma. V rámci dovozu čerstvého ovoce je importován značný podíl kompetitivních druhů, jejichž substituce vlastní produkcí je perspektivně zcela reálná. Obdobné stanovisko lze zaujmout ke skupině krmiv, u níž prostor pro snížení podílu dovozu na celkové spotřebě je dán racionalizací spotřeby koncentrovaných krmiv a rozšířením pastevního chovu.

V souvislosti s cenovou liberalizací, vnitřní směnitelností čs. koruny, růstem cen potravin či prohlubujících se kvalitativních disparit v relaci k zahraničním výrobkům lze u agrárního dovozu počítat s rychlým pronikáním zahraničního zboží na domácí trh, kdy ani jeho značná ochrana nebude postačující. Se vstupem zahraniční konkurence na vnitřní trh vznikají značné problémy zejména s výrobou a odbytem výrobků škrobářského a cukrovarnického průmyslu, masa a masných výrobků, mlékařských výrobků, tuků a olejů, ovoce a zeleniny našeho klimatického pásma a přadných rostlin, vlny apod. Např. hodnota dovozu škrobu a škrobářských výrobků činila v roce 1990 zhruba 77,3 mil. Kčs fco, hodnota dovozu masa a masných výrobků 415 mil. Kčs fco, ovoce a zeleniny mírného pásma v čerstvém a zpracovaném stavu zhruba 1,7 mld Kčs fco, cukru rafinovaného 488,5 mil. Kčs fco, másla 81,9 mil. Kčs fco apod. K růstu konkurenceschopnosti těchto i ostatních výrobků na vnitřním a zejména na zahraničním trhu je nezbytné podstatně zvýšit úroveň ochrany domácích producentů, ale zároveň výrazně snížit výrobní náklady, rozšířit sortiment, zlepšit kvalitu, prezentaci a zdravotní nezávadnost produkce. Jde zejména o výrobky chovu skotu, tuky a oleje, jakož i o další, zejména vysoce finalizované produkty, u nichž je rozdíl ve výrobních nákladech a kvalitě mezi tuzemskou a zahraniční produkcí nejmarkantnější.

Na druhé straně bez přiměřeného rozsahu dovozu ovoce tropického a subtropického pásma, mořských ryb a rybích konzerv, tabáku a tabákových výrobků, rostlinných olejů a olejnatých semen, rýže, čaje, kávy, kakaových bobů a koření apod. nelze zabezpečit plynulou spotřebu, resp. tvorbu vývozních fondů z dovážených surovin.

Konkurenční schopnost čs. agrokomplexu bude ve vzrůstající míře rovněž záviset na dovozech nezbytných hnojiv, ochranných prostředků, moderních strojů a zařízení, komponentů do krmných směsí, výkonných plemen hospodářských zvířat, kvalitních osiv a sadby, biofaktorů apod., které je nutné realizovat pokud možno při dosažení značného omezení, resp. eliminaci všech dovozních bariér.

ZÁVĚRY

Vývoj mezinárodního trhu zemědělskými a potravinářskými výrobky v uplynulých letech nasvědčuje tomu, že zahraničně obchodní podmínky budou v budoucnosti

velmi tvrdé, konkurence vzroste, ale cenová hladina u rozhodujících čs. exportních komodit stěží vzroste.

Současná skladba čs. agrárního vývozu ztratila svůj dřívější tradiční víceméně specializovaný profil. Tradiční a v minulosti ekonomiky zajímavé komodity jsou méně významné a čs. vývozní sortiment je stále více obrazem souhrnu bilančních přebytků. Existující struktura vývozu zemědělských a potravinářských produktů se neutváří podle kritérií ekonomické výhodnosti, dosahování komparativních výhod, popř. perspektivnosti vývozu jednotlivých komodit. Obvykle je exportováno disponibilní zboží, bez zdůvodňující vývozní koncepce. Naprosto převažující část čs. vývozu základních komodit je v různé míře ztrátová.

Proto tržně formovaná zahraničně obchodní východiska musí vycházet z požadavku profilace čs. výrobní struktury s přihlédnutím k procesům evropské, resp. světové dělby práce, se zdůvodněním požadavku realizovat komparativní výhody na mezinárodním agrárním trhu.

Má-li čs. agrokomplex fungovat jako otevřené odvětví, pak nesmí být ohrožováno subvencovanými dovozy produktů, které jsou zahraniční partneři schopni nabízet za velmi atraktivní ceny. Proto pro zabezpečení podmínek kompatibilních s ekonomikami vyspělých zemí byla provedena restrukturalizace čs. celního sazebníku, vytvářející adekvátní ochranu vnitřního trhu. Regulátorem vývozu a dovozu z pohledu zabezpečení zásobování vnitřního trhu při uvolnění zahraničně obchodní činnosti se stal licenční systém.

Kromě tarifních opatření jsou v roce 1992 uplatňovány i netarifní nástroje ochrany trhu v případech, kdy cla nevytvářejí dostatečnou bariéru vůči nadměrným levnějším dovozům z vyspělých zemí v důsledku jejich subvencování. Jde o systém tzv. vyrovnávacích dávek u dovozu základních zemědělských a některých potravinářských produktů, běžně používaných v zemích ES.

Na druhé straně v rámci jednání o zóně volného obchodu s ES a ESVO se postupně zpřístupňují trhy vyspělých evropských zemí čs. producentům při paralelním vytváření konkurenčního tlaku na čs. agrokomplex. U zemědělských a potravinářských výrobků neexistuje zcela volný obchod. Každá vyspělá země uplatňuje ochrannářskou politiku, a proto vytvoření vzájemně výhodných podmínek obchodu je zde zvláště obtížné. Z tohoto pohledu ani v rámci podepsané Asociační dohody mezi ČSFR a ES nelze počítat s okamžitým výrazným zlepšením možností čs. agrárního exportu. Tento dokument však otevírá prostor pro růst čs. vývozu zemědělských a potravinářských produktů ve vzdálenějším časovém horizontu, a to na základě všestranné adaptace čs. agrokomplexu na podmínky společného trhu. V úsilí o rozvoj vztahů s ES by se zároveň nemělo zapomínat na rozšíření spolupráce i s ostatními vyspělými zeměmi. Je třeba rovněž vyvíjet úsilí o vytvoření prostoru pro vývoz do SNS a ostatních východoevropských zemí.

Utvořením jednotného trhu ES se konkurence v agrárním zahraničním obchodě výrazně zostří. Proto musí čs. agrokomplex klást daleko větší důraz na využití komparativních výhod u vymezeného perspektivního okruhu exportních komodit. Bude třeba stimulovat pestrost sortimentní nabídky, vysokou kvalitu a využívat menší dopravní vzdálenosti od hlavních evropských spotřebitelských center. Jednotlivá přijímaná opatření v rámci čs. agrokomplexu by měla přispívat ke zkvalitnění výrobní struktury, k plynulé adaptaci na podmínky trhu, k posílení konkurenceschopnosti zemědělství, zpracovatelských oborů a odbytu, k rozvíjení a podpoře takových činností v agrární

sféře, které by odpovídaly požadavkům komplementárností čs. agrární nabídky v relaci k evropskému trhu.

Literatura

- ČERNOHORSKÝ, P.: Mezinárodní obchod zemědělskými výrobky a Uruguayské kolo jednání v rámci GATT. Zeměd. Ekon., 36, 1990, č. 9.
- JENÍČEK, V. a kol.: Hospodářský rozvoj APK: [Studie.] Praha, VÚEZVŽ 1991.
- KRAUS, J.: Československé zemědělství v otevřené ekonomice. Polit. Ekon., 1991, č. 8.
- VOLOŠIN, J.: Zahraniční obchod výrobky chovu skotu. Zeměd. Ekon., 37, 1991, č. 9–10
- Agrární program. Praha, MZe ČR 1991.
- Návrh zásad hospodářské politiky vlády v zemědělství a potravinářském průmyslu. Praha, 3.9.1991.
- Statistické ročenky zahraničního obchodu ČSFR. Praha, FSÚ.

Došlo 7.2.1992

VOLOŠIN, J., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha

Současné problémy agrárního zahraničního obchodu

Zeměd. Ekon., 38, 1992, č. 5, s. 351 – 364. – lit 7, res. čes., angl.

agrokomplex, agrární zahraniční obchod, vývoz, dovoz, skladba teritoriální, skladba komoditní, ES, ESVO, integrace, asociační dohoda, ochrana trhu, komparativní výhody

V článku jsou charakterizovány současné problémy čs. zahraničního obchodu zemědělskými a potravinářskými výrobky spojené s realizací radikálních reformních ekonomických opatření v agrokomplexu. Jejich smysl je chápán v širokém kritériálním významu, který odráží vztah tohoto komplexu k vnějšímu konkurenčnímu prostředí a je zároveň důležitým faktorem ovlivňujícím akceleraci významných trendů ve vnitřní ekonomice. Na základě hodnocení současného postavení čs. agrárního zahraničního obchodu (teritoriální a komoditní skladby vývozu a dovozu) jsou formulována základní východiska založená na požadavku profilace čs. výrobní struktury s přihlédnutím k procesům evropské, resp. světové dělby práce a realizace komparativních výhod na mezinárodním agrárním trhu.

The current problems of foreign agricultural trade

Zeměd. Ekon., 38, 1992, No. 5, pp. 351 – 364. -refs 7, summaries in cz, en

agricomplex, foreign agricultural trade, export, import, territorial structure, commodity structure, EC, EFTA, integration, Association Agreement, market protection, comparative advantages

The Czechoslovak Agricultural and Food Production Complex (agricomplex hereinafter) has been, together with other sectors of economy, passing through the complex period of reform measures implemented not only within the continually changing inland economic climate, but also under the influence of European or world-wide integration processes (integration processes in EC including EFTA, agreements within GATT etc.). In contradiction to other sectors, position of agriculture is very specific owing particularly to the biological character of production, its general lay-out over a large area, its considerable significance as to the employment of inhabitants as well as in landscape-making and ecological functions. The application of market rules to foreign trade in agricultural and food products would lead to the allocation of resources into the most profitable production regions, devastation and gradual depopulation of other regions as well as to the exceeding of the threshold of food safety and the excessive dependence of food on import, further to a substantial enhancement of unemployment.

This is why most countries support their domestic food production and at the same time protect it from the import to a much larger extent than any other production. In 1990 compared with 1989 e.g. the total sum of the transfer of means from taxpayers increased by 12 % in favour of agriculture in OECD member countries (to 299 thousand million USD) and the share of general subsidies in market agricultural production increased by 3 % (to 44 %). In EC this share increased from 38 to 48 %. The subsidy level growth is first of all the result of the situation on international agricultural markets where a considerable excess pressure of supply over demand and low prices exist.

Foreign agricultural trade liberalization carried out together with the unpremeditated price liberalization, decrease in demand and the absence of prerequisites necessary for the functioning market relations, as well as of the tools of the state economic policy normally used in the developed countries (especially West European ones), would result not only in the deterioration of the position of agricultural exporters on international markets, but also in the culmination of the problem of efficient protection against the substantially subsidized imports of higher quality and better presented foreign production in the conditions of a low purchasing power of domestic producers and their rather unfavourable economic situation.

Foreign relations will be developed on the basis of general European integration process and the latest GATT agreements aimed at the liberalization of international agricultural trade, simultaneously approaching the EC agricultural policy aimed at the implementation of changes regarding the transition from its traditionally protective character to pro-integration progressive ways, to the growth of home and foreign competitive environment. There will be also initiated the conditions for a gradual adaptation to the EC market regulations and to the agreements laid down by GATT when harmonizing the Czechoslovak legislative, technical, technological, quantitative, phytosanitary, veterinary, ecological and health standards and regulations with the respective EC standards and regulations.

Within the new inland conditions the full regime of liberalized foreign trade and system of the internal convertibility of Czechoslovak currency for the purpose of export and import were introduced from 1 January, 1991. The foreign trade regime valid in the CSFR is whereby adjusted to the standard position common in developed market economies. This means that the external sphere of agricomplex economy is affected by four main kinds of tools:

- custom-duty fees and temporary import levies,
- exchange-rate,
- conditional and limited exercise of licensing for export and import,
- more or less exceptional exercise of export or import inhibition.

In the light of present situation it can be stated that the problems of initial terms for the implementation of this regime in foreign agricultural trade are very troublesome. The protection of our agriculture and food industry was in relation to the well-considered and multi-gradual protection system of EC agricultural market very insufficient. To provide conditions compatible with the developed countries

economies there was carried out the restructuring of the Czechoslovak customs tariff system which established an adequate protection of inland market. The licence system became the regulator of export and import regarding the provision of inland market supply in the conditions of liberalization of foreign trade activities.

In 1992, apart from the measures in tariff sphere the non-tariff tools are exercised to protect the market in cases when custom-duty fees do not create a sufficient barrier to the excessive cheaper-because subsidized-imports from developed countries. This is the system of so called import levies normally used in the import of basic agricultural and some food products in the EC countries.

On the other hand, within the negotiations with EC and EFTA concerning the free trade zone, the markets of developed European countries are gradually opened up to the Czechoslovak producers exerting at the same time the competitive pressure upon the Czechoslovak agricomplex.

There exists no entirely free trade in agricultural and food products. Every developed country undertakes its protective policy and that is why it is so difficult to establish mutually profitable trade conditions. From this aspect even the signing of the Association Agreements between the CSFR and EC should not be seen as an immediate substantial improvement of the possibilities of Czechoslovak agricultural export. However this document gives the producers a scope for the growth of the Czechoslovak export of agricultural and food products in a more distant time horizon, particularly on the basis of the universal adaptation of Czechoslovak agricomplex to the conditions of common market.

The Czechoslovak agricomplex should lay much more stress on the utilization of comparative advantages in a specified prospective sphere of export commodities. It will be necessary to stimulate the diversity of assortment offer, high quality and in a way the exceptionality of products, further to use the advantages of shorter transport distances from the main European consumers' centers. The individual measures undertaken within the Czechoslovak agricomplex should contribute to the optimization of production structure, smooth adaptation to market conditions, strengthening of agricultural competitiveness, further to the agricultural activities which would meet the requirement for the complementariness of Czechoslovak agricultural offer in relation to the European market.

Trying to develop the relations with EC the expansion of cooperation with other advanced countries should not be forgotten. The exertion should be taken to create a scope for the export to the Commonwealth of Independent States and to other East European countries.

Adresa autora:

Ing. Josef V o l o š i n , CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy,
Mánesova 75, 120 58 Praha 2

Proces transformace v agrokomplexu, otevírání trhu s produkty zemědělského původu a tím akceptování kritérií efektivnosti jejich výroby ve vyspělých ekonomikách bude mít i přes zvýšenou racionalizaci živé práce zejména pro zemědělství negativní dopad na úroveň důchodovosti a s tím spojený pokles životní úrovně. Tomuto trendu bude odpovídat také proces migrace pracovních sil na trhu práce agrokomplexu s možnými negativními dopady na vysídlování zejména v oblastech s nepříznivými podmínkami pro zemědělskou výrobu.

VÝVOJ ZAMĚSTNANOSTI V AGROKOMPLEXU

je v současné době ovlivňován:

1. Ekonomickou reformou a s ní související změnou vlastnických vztahů a struktury výroby, což je spojeno s uvolňováním pracovníků. Současná ekonomická situace začíná vytvářet silný tlak na racionalizaci výroby v rozsahu celé výrobní struktury agrokomplexu, což má za následek výrazný úbytek pracovních míst. Především zemědělské podniky se začínají hromadně zbavovat neefektivních nezemědělských činností (stavebních skupin, dopravních středisek apod.) a projevují snahu předat tyto provozy do ekonomického nebo podnikatelského podnájmu. Nedostatečná informovanost výrobní sféry o záměrech centra, zejména pokud se týká možností transformace zemědělských podniků, míry uplatnění kupónové privatizace v těchto podnicích apod., způsobuje často nekonceptní a překotné uvolňování pracovníků, což je bezprostřední reakcí na současnou ekonomickou situaci.
2. Dopadem populační vlny, která se projevuje ve zvyšujícím se počtu nezaměstnaných absolventů všech stupňů, a lze očekávat rostoucí trend. V roce 1991 dokončí studium téměř 16 tis. absolventů všech stupňů se zemědělským a potravinářským zaměřením, kteří budou mít vážné problémy s umístěním. Důvody spočívají především ve špatné důchodové situaci podniků.
3. Důsledky umělé, tzn. sociální zaměstnanosti jako výsledek direktivního plánovaného hospodářství mj. i v oblasti řízení pracovních sil.

Problematika agrokomplexu jako národohospodářského odvětví se zákonitě promítá také do situace na vznikajícím trhu práce a je nutné počítat s tím, že problematika nezaměstnanosti má svá specifika:

– celoplošný charakter zemědělské výroby s rozdílnou koncentrací (na rozdíl od ostatních odvětví národního hospodářství zemědělská výroba je rozložena po celém území státu), což se bezprostředně odráží i na trhu práce;

- omezené možnosti migrace zemědělského obyvatelstva spojené s vazbou na bydlení a snižující se mobilitu při dojíždění za prací;
- parcelace vznikajících trhů práce ve sféře zemědělské výroby se projeví odvětvovým charakterem trhu práce, takže problematika zaměstnanosti bude kromě regionální struktury stále více nabývat také odvětvový charakter;
- profesní strukturalizace trhu práce (v zemědělské velkovýrobě neexistuje univerzální profese „zemědělec“), jejíž znalost je podmínkou pro efektivní vytváření rekvalifikačních programů a nových pracovních příležitostí.

Z hlediska charakteristických rysů odvětví agrokomplexu je možné trh práce rozdělit do tří základních oblastí:

- Trh práce nemá odvětvový charakter (podíl pracovníků agrokomplexu na počtu trvale činných pracovníků není výrazný např. velká průmyslová aglomerace).
- Trh práce nabývá rysy odvětvového charakteru (např. severní Čechy, Českomoravská vrchovina, Středočeský kraj apod.).
- Trh práce má výrazné rysy odvětvového charakteru – např. Šumava, severovýchodní a jihovýchodní Slovensko, dále pohraniční oblasti západních Čech a severní Moravy, ve kterých většinu pracovních míst vytváří zemědělské podniky. Tyto oblasti nelze ponechat samovolnému vývoji nebo individuálním či skupinovým zájmům protože by to mohlo vést k postupnému vylidňování celých venkovských oblastí. Před takovým postupem lze varovat i na základě zkušeností jiných evropských zemí.

Základním problémem je výrazný úbytek pracovních míst jako důsledek působení tržních vztahů. Ten je ovlivněn vysokým zdaněním živé práce, jejíž podíl na hodnotě vyráběné zemědělské produkce je objektivně vyšší než u jiných národohospodářských odvětví. Vývoj nezaměstnanosti je diferencován podle republik i podle jednotlivých regionů. Pro účely zmapování celkové situace byly provedeny rozsáhlé průzkumy vybraných souborů na území celého státu.

V ČSFR za 1. pololetí 1991 dosáhl počet uvolněných pracovníků celkem 164,2 tis. osob, z toho v sektoru zemědělských družstev 17 tis. osob, tj. 18 %, u státních statků 29,6 tis. osob, tj. 17,5 %, a v potravinářském průmyslu 17,67 tis. osob, tj. 9,5 % proti srovnatelnému období roku 1990. K nejvyššímu poklesu pracovníků z celostátního hlediska došlo v zemědělských družstvech, k nejnižšímu v potravinářském průmyslu. V ČR činí celkový úbytek pracovních sil agrokomplexu za 1. pololetí 1991 proti roku 1990 99,4 tis. osob. K největšímu úbytku pracovníků došlo v sektoru státních statků (22,0 tis. osob, tj. 17,9 %), následují zemědělská družstva s úbytkem 65,6 tis. osob, tj. 16,8 %. V potravinářském průmyslu jde o nejnižší podíl uvolněných pracovníků – 11,8 tis. osob, tj. 9,4 %.

Celkem podle průzkumu vybraných zemědělských družstev a státních statků v ČR dochází podle profesí k nejvyššímu předpokládanému úbytku u kategorie pomáhajících pracovníků (41,5 %) proti stavu k 31.12.1990 a dále u pracovníků stavebních čet a skupin (33,1 %), ostatních pracovníků živočišné výroby (22,1 %), ostatních obsluhujících a provozních pracovníků (21,0 %) a řidičů nákladních aut (20,9 %). Počet THP se snižuje o jednu pětinu.

Obdobné průzkumy v SR dokumentují pokles pracovníků v zemědělství za 1. pololetí 1991 proti roku 1990 o 58 tis. osob, tj. o 17,8 %.

Region	Úbytek trvale činných pracovníků v zemědělství (předpoklad k 31.12.91 ve srovnání se stavem roku 1990)	
	ZD	státní statky
Jihomoravský kraj	12,9	12,1
Severomoravský kraj	22,7	35,5
Jihočeský kraj	16,5	15,3
Severočeský kraj	8,9	19,4
Východočeský kraj	16,2	22,3
Západočeský kraj	12,5	15,0
Středočeský kraj	15,7	19,8
	Úbytek trvale činných pracovníků v zemědělství (1. čtvrtletí 1991 ve srovnání se stavem roku 1990)	
Západoslovenský kraj	10,7	12,9
z toho: Nitra	15,4	
Senica	13,3	
Středoslovenský kraj	15,8	18,5
z toho: Čadca	20,0	
Dolný Kubín	18,3	
Zvolen	17,0	
Východoslovenský kraj	22,4	
z toho: Vranov	17,3	
Stará Lubovňa	16,3	

I když v zemědělských družstvech dochází k poklesu trvale činných pracovníků cca o 16 %, jsou regiony, kde se úbytek proti roku 1990 pohybuje nad 20 % v souvislosti s likvidací přidružených výrobních podniků pro zbrojní průmysl a útlum zemědělské výroby jako takové.

V SR dochází k největšímu relativnímu úbytku (obdobně jako v ČR) u pracovníků pomáhajících (66,9 %), pracovníků ostatní pomocné výroby (24,5 %), pracovníků stavebních čet a skupin (17,9 %), pracovníků živočišné výroby (11,4 %, z toho u chovu ovcí 17,3 %) a ostatních obsluhujících a provozních pracovníků (15,6 %). Počet THP se snižuje v průměru cca o 9 %. Obecně je ve vývoji nezaměstnanosti situace horší v pohraničních oblastech včetně ostravské průmyslové aglomerace, v SR jde o oblasti středního a východního Slovenska (tab. I).

Úbytek zaměstnanosti nelze však ztotožnit s celkovým počtem uchazečů o práci (nezaměstnaných) a odvozovat od něho míru nezaměstnanosti. Celkem objektivně však koresponduje s úbytkem zaměstnanosti podle profesí v odvětví zemědělství.

Velmi strohé a diferencované jsou údaje o předpokládaném počtu rekvalifikovaných pracovníků. Počty rekvalifikovaných se pohybují v rozmezí od 5 do 20 % z celkového počtu uvolňovaných pracovníků (tj. úbytek zaměstnanosti) podle jednotlivých regionů. Tento relativně nízký podíl uvolňovaných pracovníků souvisí s pomalým rozběhem rekvalifikačních programů, velmi nízkým okruhem profesí, na které by se uvolňovaní pracovníci mohli rekvalifikovat, a se zatím málo čitelným procesem restrukturalizace čs. hospodářství. Podstatný podíl na nízkém podílu rekvalifikovaných

II. Osoby trvale činné v zemědělství v roce 1990 podle věku a podle území – Persons permanently employed in agriculture in 1990 in dependence on age and territory

Území, kraj	Počet trvale činných celkem	Věkové kategorie							
		16-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-64	65 a více	poprodukt. věk celkem
Praha	3 200	200	600	800	700	500	200	200	400
Středočeský	85 000	2 500	14 500	24 600	22 200	12 800	4 300	4 100	10 700
Jihočeský	60 800	2 000	10 700	17 300	16 300	9 700	2 500	2 300	6 300
Západočeský	53 000	1 800	10 000	16 200	13 800	8 000	1 800	1 400	4 300
Severočeský	42 00	1 400	7 900	13 300	11 700	6 000	1 000	700	2 400
Východočeský	87 500	2 600	15 100	25 700	22 800	13 400	4 000	3 900	10 200
Jihomoravský	142 000	4 400	26 700	42 000	37 700	21 400	5 200	4 600	13 300
Severomoravský	78 000	2 800	15 600	24 500	20 200	10 700	2 200	2 000	5 700
ČR	551 500	17 700	101 100	164 400	145 400	82 500	21 200	19 200	53 300
Západoslovenský	148 000	3 800	25 500	41 200	36 200	26 600	7 800	6 900	18 900
Středoslovenský	98 000	2 800	19 700	28 200	20 300	15 500	5 600	6 000	14 900
Východoslovenský	105 300	2 900	21 400	28 300	22 100	18 800	6 400	5 400	16 200
SR	351 300	9 500	66 600	97 600	78 600	60 900	19 800	18 300	50 000
ČSFR	902 800	27 200	167 700	262 000	224 000	143 400	41 000	37 500	103 300

má i přechod řady uvolňovaných pracovníků na soukromé podnikání ve stejné profesi (např. průběžná povolání).

V současné době není trend vývoje nezaměstnanosti v potravinářském průmyslu výrazný, což je ovlivněno především příznivou důchodovou situací potravinářských podniků. Útlum zemědělské výroby se však bude pravděpodobně postupně promítat do výraznějšího poklesu počtu pracovních míst některých potravinářských oborů. Proto i zde je nutné připravit aktivní politiku zaměstnanosti, korespondující se změnou vlastnických vztahů i s uvažovaným rozvojem tohoto odvětví.

Při omezených možnostech zaměstnanosti na venkově (soukromá hospodářství, drobní podnikatelé, služby) je třeba počítat s tím, že většina pracovníků uvolněných v důsledku racionalizace či likvidace výroby bude mít problémy se zajištěním náhradního zaměstnání, a pokud je nezíská, bude zcela závislá na prostředcích státního rozpočtu se všemi sociálními důsledky.

Při koncipování politiky zaměstnanosti v agrokomplexu je nutné vycházet z věkové a profesní struktury pracovníků v zemědělství, která se podle jednotlivých regionů výrazně odlišuje (tab. II a III).

V této souvislosti je třeba stanovit:

- na které věkové i profesní skupiny zaměřit rekvalifikační program,

III. Profesní struktura ve státních statcích a ZD v ČSFR, ČR, SR v roce 1990 (podíl profesí z celkového počtu trvale činných pracovníků v %) – The professional structure in state farms and co-operative farms in the CSFR, CzR, SR in 1990 (the part of professions out of the total number of permanently employed workers in %)

Kategorie pracovníků	ČSFR		ČR		SR	
	st.statky	ZD	st. statky	ZD	st.statky	ZD
Trvale činní stálí pracovníci	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Z toho dělníci celkem	76,4	79,6	76,3	79,1	76,8	80,4
Z toho :						
Pracovníci rostlinné výroby celkem	17,5	18,4	17,0	17,5	18,9	19,6
z toho:						
traktoristé, kombajnéři	11,6	10,3	11,8	11,0	10,9	9,2
ostatní pracovníci RV	5,6	7,8	4,9	6,4	7,5	10,0
Pracovníci živočišné výroby celkem	25,8	25,1	25,7	25,8	25,8	24,0
z toho:						
ošetřovatelé dojníc	14,5	13,5	15,3	15,1	12,3	11,1
ošetřovatelé ostatního skotu	5,5	4,8	5,6	4,8	5,1	4,7
ošetřovatelé prasnic	1,5	1,9	1,3	2,1	1,8	1,8
ošetřovatelé prasat	1,2	1,3	1,1	1,3	1,3	1,4
ošetřovatelé drůbeže	1,0	0,7	0,9	0,7	1,2	0,7
ostatní pracovníci ŽV	1,9	2,4	1,4	1,7	3,2	3,5
pracovníci v dílnách a řemeslníci	11,4	9,5	12,1	10,7	9,5	7,6
stavební čety	6,4	5,9	6,9	6,3	5,0	5,5
řidiči a závozníci	6,5	4,9	6,6	4,2	6,4	5,5
ostatní	4,6	2,6	4,8	2,8	4,0	2,2
THP	17,3	14,8	17,9	15,7	15,7	13,4
Ostatní pracovníci	6,3	5,6	5,8	5,2	7,5	6,2

– jak řešit situaci tzv. „neperspektivních pracovníků“, tj. pracovníků blížících se důchodovému věku,

– do jaké míry je možné zmírnit nepříznivý vývoj zaměstnanosti odchodem pracovníků v poproduktivním věku,

což do značné míry vymezuje prostor pro efektivní řešení situace uvolněných pracovníků.

S rostoucí nezaměstnaností pracovníků v zemědělství je stále akutněji pocíťována absence konkrétního programu aktivní politiky zaměstnanosti. Zpracované programy mají do značné míry pouze proklamativní charakter.

Při neúměrném snížení počtu pracovních míst bude nezbytné přijmout pro některé oblasti opatření jdoucí nad rámec obecně uplatňovaného sociálního programu, přičemž předložené návrhy udávají možný směr jejich postupného řešení.

Pro zajištění přijatelného vývoje zaměstnanosti ekonomicky činné zemědělské populace je nezbytné přijmout tato opatření:

– Hospodářskou politiku agrokomplexu zaměřit na účinnou regulaci efektivní zaměstnanosti a vládní subvence orientovat přednostně na rozvoj nových pracovních příležitostí především v nejvíce ohrožených oblastech. Pro vybrané regiony by měly mít tyto subvence podobu účelových dotací s cílem zamezit vysídlení venkova.

– V součinnosti se státní politikou zaměstnanosti prostřednictvím ekonomických nástrojů (dočasnou úlevou na daních a sníženým odvodem ze zisku) ekonomicky stimulovat všechny podnikatelské formy při vytváření nových pracovních příležitostí; k tomuto účelu bude nezbytné použít i prostředky z fondu nezaměstnanosti.

– Systém výchovy a vzdělání upravit tak, aby odpovídal potřebám provozu menších výrobních podniků v agrokomplexu, v nichž dosavadní úzká specializace vhodná pro velkovýrobní farmy nenachází uplatnění a nevyhovuje požadavkům nově se rozvíjejících podnikatelských struktur.

– Zabezpečování rekvalifikace v podnicích agrokomplexu, zejména v praktické části výuky, posílit podnikovou motivací buď formou daňové úlevy, nebo účelovou subvencí; náklady vynaložené na rekvalifikaci by měly být odpočitatelnou položkou od daňového základu, nebo je nutné je uhrazovat z fondu nezaměstnanosti.

– Rozvojové výrobní programy směřovat (kromě finalizace zemědělské výroby) na rozvoj celé infrastruktury s cílem dosáhnout postupně přesun části zemědělské populace do terciální sféry; pro tuto skutečnost svědčí i srovnání v rozložení ekonomiky činné populace zastoupené v jednotlivých sektorech v zemích s vyspělou tržní ekonomikou (tab. IV).

IV. Zaměstnanost pracovníků v jednotlivých sektorech národního hospodářství – The employment rate of workers in individual branches of national economy

Země	Podíl aktivních obyvatel (%)	Zemědělská výroba		Průmysl		Služby	
		absol.	%	absol.	%	absol.	%
Belgie	42,7	103	2,9	1058	29,3	2447	67,8
Dánsko	55,0	160	5,7	718	26,9	1782	66,8
NSR	47,9	1344	5,3	10345	40,9	13578	53,7
Řecko	32,9	1026	28,5	1012	28,1	1562	43,4
Francie	44,3	1536	7,3	6567	31,3	12862	61,3
Irsko	37,2	168	15,8	301	28,3	593	55,8
Holandsko	39,4	248	4,8	1375	26,8	3512	68,4
Portugalsko	46,0	890	21,9	1386	34,1	1787	44,0
V. Británie	48,2	619	2,6	7529	31,1	16091	66,4
Švédsko	52,4	179	4,2	1287	29,9	2800	65,6
Švýcarsko	49,4	209	6,5	1213	37,7	1796	55,8
Rakousko	44,7	287	8,4	1240	37,8	1756	53,6
ČSFR	49,5	861	11,2	4969**	64,0	1912*	24,8

* nevyrobní odvětví národního hospodářství celkem ** nevyrobní odvětví bez zemědělství

Pramen: Yearbook of Labour Statistics 1988, Statistická ročenka ČSSR 1988

Údaje uváděné v tabulkách jsou pro nedostatek aktualizovaných informací situovány do roku 1987 (Yearbook of Labour Statistics a Eurostat jsou k dispozici vždy s tříletým zpožděním). Pro obecné posouzení vzájemných relací jsou však tyto údaje dostatečnou ilustrací.

– Aktivně zapojit úřady práce do realizace státní politiky zaměstnanosti jejich přímou účastí na vytváření pracovních příležitostí zejména při zabezpečování veřejných a společensky prospěšných prací se záměrem přechodu od zabezpečování podpory v nezaměstnanosti na úrovni životního minima ke garanci možnosti získání minimálního výdělku.

Na úrovni resortu agrokomplexu

- Zmapovat trh práce po odvětvové linii z hlediska procentního podílu pracovníků zemědělských a potravinářských podniků a stanovit tak priority řešení problémů.
- Pro oblasti s výrazným a převažujícím podílem zemědělského obyvatelstva vypracovat soubor nástrojů, jejichž diferencované uplatnění by umožnilo účinně ovlivňovat vývoj zaměstnanosti.

Na úrovni regionů

Z hlediska specifík agrokomplexu lze prosadit odvětvová opatření pouze v úzké spolupráci s místními orgány a zastupitelskými úřady práce. Smyslem této spolupráce bude zejména:

- vytváření nových pracovních příležitostí spojených s rozvojem finalizace místní zemědělské výroby a diverzifikace výrobních programů potravinářských podniků,
- rozšiřování související obchodní činnosti a sítě služeb,
- podpora nových forem podnikatelských aktivit (formy soukromého podnikání s pronajatým majetkem),
- organizované využívání pracovních sil v zahraničí jako brigádníků,
- vytváření přechodných pracovních příležitostí pro zabezpečení sezónních prací,
- využívání místních pracovních sil při zabezpečení veřejně prospěšných prací apod.

Nezbytnou ekonomickou podmínkou pro efektivní řízení zaměstnanosti jak na úrovni státní politiky zaměstnanosti, tak i na úrovni odvětvové a regionální je výrazná ekonomická stimulace všech podnikatelských forem, které v rámci svého rozvoje vytvářejí nová pracovní místa.

Realizace těchto záměrů však nemá charakter tradičně chápané podpory zemědělství, ani nespadá pouze do jeho kompetence, ale jedná se o řešení, které vyžaduje spolupráci i dalších odvětvových a průřezových orgánů.

Průběh utváření trhu práce bude ovlivněn i procesem transformace družstev, které mohou přijmout jakoukoliv podnikatelskou formu, upravenou obchodním zákoníkem.

Vývoj podnikatelských aktivit fungujících ve vyspělých tržních ekonomikách na bázi klasického vztahu mezi kapitálem a prací dostatečně prokazuje vazbu na utváření stavu nezaměstnanosti podle stadií vývoje ekonomiky. Převaha této formy podnikání v zemědělství a potravinářském průmyslu vyžaduje budování záchranné sociální sítě, tedy řešení důsledků nezaměstnanosti také v této oblasti národního hospodářství.

Na základě ověření systému fungování družstev pracujících vlastníků rovněž ve vyspělých tržních ekonomikách lze konstatovat, že převaha tohoto typu podnikatel-

ských aktivit do značné míry nezaměstnanosti předchází. Záleží na podmínkách vytvářených hospodářskou politikou, systémem vzdělávání a osvěty a na dalších makroekonomických faktorech a zájmu samotných družstev o tu kterou podnikatelskou formu, jak se nezaměstnanost bude vyvíjet.

V návaznosti na sílu motivace pracovníků v jednotlivých typech podnikatelských aktivit lze ze strany samotných družstev očekávat silný zájem o družstva pracujících vlastníků a společností s ručením omezeným.

Návrhy na řešení aktivní zaměstnanosti v agrokomplexu vycházejí z předpokladu urychleného rozpracování a ověření všech hypotéz v praxi s možností doporučení výzkumem získaných výsledků řídicím orgánům.

VÝVOJ MEZD A ODMĚN

Předpokladem úspěšného uplatnění tržní ekonomiky na trhu práce je nezbytná liberalizace ve vývoji mezd a odměn.

Mzdová politika odvětví musí být koncipována tak, aby na národohospodářské úrovni splňovala protiinflační charakter, odrážela dlouhodobé tendence poptávky po práci a současně vytvářela minimální sociální jistoty pracovníků a na podnikové úrovni operativně reagovala na konkrétní situaci na trhu práce, efektivnost podniků a výkonnost pracovníků.

Vývoj průměrných mezd v agrokomplexu je vyjádřen vzájemnou paritou průměrných mezd v zemědělských družstvech, státních statcích a v potravinářském průmyslu k úrovni mezd v průmyslu celkem a v národním hospodářství (tab. V).

V souvislosti s uplatněním tržních podmínek v zemědělství lze očekávat změnu trendu ve vývoji mezd a odměn v zemědělských organizacích, který bude zřejmě obdobný jako ve srovnatelných ekonomikách zemí západní Evropy.

Zatímco průměrné mzdy pracovníků v potravinářském průmyslu dlouhodobě zaostávají ve srovnání s průmyslem i národním hospodářstvím (rok 1990 - index k průmyslu 93,6; index k národnímu hospodářství 96,8), odměny pracovníků zemědělských družstev trvale tento průměr převyšují (rok 1990 - index k průmyslu 110,9; index k národnímu hospodářství 114,8) - tab. VI.

V průběhu roku 1991 dochází v odvětví zemědělství k poklesu paritního poměru v úrovni průměrných mezd jak ve srovnání s průmyslem, tak i s národním hospodářstvím (tab. VII).

Ve vývoji průměrných měsíčních výdělků zaznamenáváme odlišný vývoj v ČR a SR (tab. VIII).

Tabulka ukazuje, že průměrné měsíční mzdy v zemědělství byly vyšší na Slovensku než v České republice. Jak je vidět na první pohled, jsou rozdíly mezi výrobními odvětvími a sektory zemědělství v průměrných měsíčních mzdách v ČR výrazně vyšší než v SR. Oba sektory mají průměrné mzdy nižší než průměrné mzdy ve výrobních odvětvích, a to zejména v průmyslu v ČR. Nejvíce zaostávají státní statky, ve kterých jsou průměrné měsíční mzdy nižší až o 330 Kčs, potom následuje státní sektor zemědělství jako celek s mzdami nižšími o 252 Kčs a dále zemědělská družstva se mzdami nižšími o 193 Kčs než ve výrobních odvětvích národního hospodářství SR. Postavení

V. Vývoj pracovních příjmů v zemědělství ve srovnání s vybranými odvětvími národního hospodářství – The development of earned income in agriculture compared with the selected branches of national economy

Odvětví, ukazatel	Měrná jednotka	1. pololetí 1990	2. pololetí 1991	Index 1991/90
ČSFR				
Průmysl				
počet pracovníků	osob	2 806 073	2 534 025	90,3
průměrná měsíční mzda na pracovníka	Kčs	3 327	3 737	112,3
Stavebnictví				
počet pracovníků	osob	523 156	440 053	84,1
průměrná měsíční mzda na pracovníka	Kčs	3 441	3 614	105,0
Doprava				
počet pracovníků	osob	424 873	401 026	94,4
průměrná měsíční mzda na pracovníka	Kčs	3 416	3 532	103,4
Spoje				
počet pracovníků	osob	122 115	119 878	98,2
průměrná měsíční mzda na pracovníka	Kčs	2 951	3 709	125,7
Školství				
počet pracovníků	osob	427 793	438 689	103,3
průměrná měsíční mzda na pracovníka	Kčs	2 950	3 153	106,9
Zdravotnictví				
počet pracovníků	osob	342 175	334 295	97,7
průměrná měsíční mzda na pracovníka	Kčs	3 050	3 531	115,8
Zemědělská družstva				
počet pracovníků	osob	650 341	533 220	82,0
průměrná měsíční mzda na pracovníka brutto	Kčs	3 533	3 437	97,3
Státní statky				
počet pracovníků	osob	168 948	139 451	82,5
průměrná měsíční mzda na pracovníka	Kčs	3 314	3	298
Potravinářský průmysl				
počet pracovníků	osob	185 339	167 713	90,5
průměrná měsíční mzda na pracovníka	Kčs	3 033	3 439	113,4

VI. Přehled o vývoji průměrné měsíční mzdy (odměny) od roku 1980 do 1. pololetí 1991 v ČSFR – The development survey of average monthly wage (remuneration) from 1980 to the first half-year of 1990 in the CSFR

Odvětví	1980	1985	1990	1. pol. 1991	Index 1990/80	Index 1. pol. 1991/90
Národní hospodářství	2 701	2 962	3 340	3 557	124	106
Průmysl celkem	2 778	3 106	3 456	3 737	124	108
Státní statky	2 616	2 967	3 452	3 298	132	96
Potravinářský průmysl	2 508	2 852	3 234	3 439	129	106
Zemědělská družstva	2 648	3 084	3 788	3 437	143	91

pracovníků v zemědělství v ČR z hlediska průměrných měsíčních mezd je horší a nepříznivější než postavení slovenských zemědělců.

VII. Parita průměrných měsíčních mezd a odměn pro rok 1990 a 1. pololetí 1991 a poměr parit – The parity of average monthly wages and remunerations for the year 1990 and the first half-year of 1991

Odvětví	1990	1. pololetí 1991	Poměr parit 1991/1990
Státní statky			
NH celkem	1,034	0,938	0,907
průmysl celkem	0,999	0,885	0,886
Zemědělská družstva			
NH celkem	1,148	0,971	0,846
průmysl celkem	1,109	0,917	0,827
Potravinářský průmysl			
NH celkem	0,968	0,967	0,999
průmysl celkem	0,936	0,913	0,975

VIII. Průměrné měsíční mzdy v ČR a SR v zemědělství a ve výrobních odvětvích národního hospodářství v Kčs za 1. pololetí 1991 – The average monthly wages in the CzR and SR in agriculture and in production branches of national economy in Kčs (C\$K) for the first half-year of 1991

Odvětví	SR	ČR	Rozdíl ČR – SR
Státní a družstevní sektor zemědělství	3 375	3 352	– 23
z toho: státní statky	3 332	3 274	– 58
zemědělská družstva	3 553	3 411	– 142
Výrobní odvětví NH	3 479	3 604	125
z toho průmysl	3 574	3 744	170

Nepříznivá důchodová situace některých podniků nedovoluje dokonce vyplácet nárokové mzdy v plné výši (dáno vyšší směrného růstu) a vede ke kompenzaci její části naturální formou.

ČSFR se vyznačuje vyšší mzdovou úrovní pracovníků v zemědělství než v průmyslu celkem i v jeho jednotlivých odvětvích. Průměrná hodinová mzda pracovníků v zemědělství byla v roce 1987 vyšší než průměrná hodinová mzda pracovníků v průmyslu, zatímco ve všech vyspělých zemích západní Evropy je tomu naopak (tab. IX).

Na druhé straně však čs. zemědělec vydělává v průměru 1,33 až 2,17krát méně než zemědělec v západní Evropě a také dynamika růstu příjmů čs. zemědělců je ve sledovaném období vesměs nižší než západoevropských zemědělců. Ve stejném směru se vyvíjí i průměrná hodinová mzda pracovníků v průmyslu, v ČSFR je 2–3,6krát nižší než v zemích západní Evropy (tab. X).

Soubor uvedených ukazatelů svědčí o tom, že postavení zemědělců v ČSFR, ale i postavení pracovníků v průmyslu a jeho jednotlivých odvětvích ve vztahu k zemědělství ve srovnání se západoevropskými zeměmi vychází z kvalitativně odlišných úrovní ekonomiky a zprostředkovaně vyjadřuje :

- značnou disproporci v produktivitě práce celkem,
- hlubší disproporci v produktivitě práce v průmyslu než v zemědělství.

Vývoj mezd a praxe odměňování budou v podmínkách tržní ekonomiky ovlivněny především:

IX. Parita průměrné hodinové mzdy zemědělce k průměrné hodinové mzdě pracovníků vbybraných průmyslových podniků a průmyslu celkem (=1,00) v západní Evropě a ČSFR – The parity of the average hour rate wage of farmer to the average hour rate wage of the workers of selected industrial enterprises and industries as a whole (=1,00) in the Western Europe and CSFR

Země	Průmysl					Růst hod. mzdy 1980-1986
	celkem	potravin	elektro	stavební	textilní	
Lucembursko	0,66	0,82		0,77		156,5
Belgie	0,74	0,77	0,75	0,74	0,86	132,7
NSR	0,81	0,98	0,87	0,81	1,00	120,8
V. Británie	0,69	0,71	0,76	0,71	0,91	161,8
ČSFR	1,04	1,15	1,16	0,99	1,32	116,3

Pramen: Yearbook of Labour Statistics, 1988
 Statistická ročenka ČSSR, 1988
 Eurostat, 1988

X. Poměr průměrné hodinové mzdy pracovníků ČSFR vůči průměrné hodinové mzdě pracovníků vybraných evropských zemích v zemědělství, vybraných průmyslových odvětví a průmyslu celkem (ČSFR = index 1,0) – The proportion of the average hour rate wage of workers in the CSFR to the average hour rate wage of the workers of selected European countries employed in agriculture, selected industrial branches and industry as a whole (the CSFR = index 1.0)

Země	Zemědělství	Průmysl				
		celkem	potravin	elektro	stavební	textilní
ČSFR	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	
Lucembursko	1,56	2,48	2,19		2,0	
Belgie	1,65	2,34	2,47	2,55	2,19	2,54
NSR	2,17	2,78	2,73	2,89	2,64	2,87
V. Británie	1,38	2,07	2,24	1,09	1,91	2,00
Dánsko	2,50		3,73	3,35		3,60
Řecko			0,94	1,00		1,16
Irsko	1,33		2,45	2,22		2,34

Pramen: jako tab. IX.

1. chováním mezd jako součástí nákladů a tvorby zisku,
2. mzdovou soustavou,
3. ekonomickými odvody regulačního typu.

V podmínkách tržní ekonomiky budou mzdy přirozeně ovlivňovány tím, že každý podnik bude moci vynaložit jen tolik prostředků na nákladové mzdy, kolik bude schopen uhradit z nákladů; může to být jen tolik mezd, které nepovedou k růstu podílu mezd v nákladech, resp. pokud bude nezbytný růst mezd v nákladech, musí být včetně odvodů z mezd kompenzován úsporami v jiné nákladové položce. Na každý podnik bude vykonávat tlaky konkurence pomocí kolísání velkoobchodních cen a každý podnik, který se bude chtít prosadit v konkurenci, musí soustavně hledat cesty k dosažení úspor mezd vynakládaných na výrobek. Bude v zájmu každého podniku, aby nyní s daleko větším důrazem sledoval vývoj podílu mezd v celkových nákladech i podíl mezd v nákladech kalkulovaných na jeden výrobek optimální kvality, aby je srovnával v časové řadě i mezi závody a podniky.

Základním prostředkem pro utváření mezd jsou dohody o mzdách, které vycházejí z ustanovení generální dohody a budou se řídit zákonem o kolektivním vyjednávání a kolektivních smlouvách.

Z generální dohody vyplývá především:

- doporučení směrné dynamiky průměrných nominálních mezd na jednotlivé roky;
- doporučení pro utváření, výši a používání základních mzdových tarifů a dalších podmínek odměňování;
- stanovení nominální mzdy (nejnižšího mzdového tarifu) a záruky při neúspěšnosti podnikatelské činnosti;
- regulační zdanění objemu vyplacených mezd, pokud převýší stanovenou hranici.

V této souvislosti se mění i význam a funkce mzdových tarifů. Tarify, které vyplynou z generální dohody, budou představovat jen dolní hranici pro kolektivní jednání na odvětvové (oborové) a podnikové úrovni o konkrétní výši mzdových tarifů. Dohodnuté mzdové tarify nesmí být nižší než základní tarify.

Rozvíjející se vlastnické vztahy v zemědělské výrobě a výrobě potravin vedou k výrazné diferenciaci ceny práce, proto je nezbytné, aby tarifní soustava i nadále zabezpečovala základní mzdové relace. Tarifní soustava svými diferencovanými mzdovými sazbami zároveň také vyjadřuje rozdílné nároky jednotlivých profesí na reprodukci pracovní síly. Se změnou významu soustavy tarifních mezd vzroste význam kategorie *m i n i m á l n í m z d y*, která tím, že je v současné době stanovena jednotně pro celé národní hospodářství, nerespektuje nutné rozdíly mezi pracovními profesemi při zabezpečení reprodukce jejich pracovní síly a dostává se tak do polohy pouhého životního minima, a zároveň zpochybňuje celou mzdovou soustavu, neboť nezbytnou valorizaci bude postupně překrývat tarifní mzdové sazby.

Problém lze řešit stanovením minimální mzdy na úrovni nejnižších mzdových tarifů, čímž budou respektovány nezbytné náklady na prostou reprodukci pracovní síly pro jednotlivé profesní skupiny i jejich průběžná valorizace. Podmínkou její správné funkce je stanovení garanta, který v případě úpadku podniku zaručí její výplatu.

Úroveň a dynamiku výdělků budou dotvářet *f o r m y m z d y*. Mzdové formy a pobídkové složky mezd budou nadále výlučnou záležitostí samostatného rozhodování podniků. Podnik může vedle odměn za splnění pracovních a hospodářských úkolů poskytovat i jiné druhy odměn, např. stabilizační, za výsluhu let, jubilejní, za činnost v dozorčích a řídicích komisích spod.

Pro zaměstnance se může v rozsahu a za podmínek stanovených zákonem zařídit osobní účet mzdy, na který lze převádět část mzdy dosažené za pracovní a hospodářské výsledky. Konkrétní podmínky, zejména jaká část mzdy se převádí a po jakou dobu, resp. do jaké výše, její garanční část, rozsah a podmínky krácení převedené části mzdy a termíny výplat z osobního účtu mzdy se vymezí *p í s e m n o u d o h o d o u m e z i z a m ě s t n a v a t e l e m a z a m ě s t n a n c e m*.

Na základě dohody mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem lze část mzdy hrazené ze zdaněného zisku místo výplaty v hotovosti transformovat na kapitálové podíly (akcie) nebo obligace.

Vedoucím pracovníkům podniku (ředitelům, předsedům apod.) stanoví konkrétní podmínky pro přiznání prémie (odměny) a její výše zakladatel, správní rada, předsta-

venstvo, podnikatel apod. Při příznivých hospodářských výsledcích v průběhu roku lze vedoucím pracovníkům poskytnout zálohu na prémii nebo odměnu.

Mzdu je třeba považovat za jeden z faktorů, které působí na pracovní chování. Pokud je třeba rozhodnout o tom, jak zlepšit výsledky činnosti určitého pracoviště nebo jednotlivých pracovníků, je v první řadě třeba uvažovat o tom, jaká mimomzdová opatření bude nezbytné uskutečnit (která determinují pracovní postupy), a teprve pak rozhodnout, která z těchto opatření a do jaké míry mají být podpořena i působením hmotných podnětů. Nesprávná praxe se projevovala a projevuje i nadále v tom, že se přednostně hledá opatření v organizaci odměňování i v případech, kdy o úspěchu pracovní činnosti rozhodují zcela jiné faktory.

Výběr mzdové formy má být tedy výsledkem komplexního posouzení problémů řízení na pracovišti. Proto je třeba posoudit nejdříve žádoucí záměry výroby a organizace výroby a práce, navrhnout opatření, která pomohou řešit tyto záměry v celém spektru technických a organizačních opatření, a zvláště pak uvážit, která opatření v organizaci odměňování nejlépe prospějí.

Pokud jde o užití konkrétních mzdových forem, je třeba respektovat zkušenosti a poznatky, které máme především ze zemí, kde již dlouhodobě nebo tradičně působí tržní ekonomika. Lze pozorovat odklon od klasické úkolové mzdy a požadovaný výkon neoceňovat touto formou mzdy, ale spíše dobře organizovanou práci, plynulostí pracovního procesu apod. Pokud se užívá úkolová mzda, doporučují se takové formy, které nevyvolávají zbytečné sociální konflikty, zejména takové, kde se přímo nevyužívá jako zjevný podklad úkolové mzdy výkonová norma.

Proto lze doporučit akordní úkolovou mzdu, úkolovou mzdu, kde základem místo normy je dosažená skutečnost nebo objem zakázek apod. Výhodné je použití úkolové mzdy o dvou činitelích, kde vedle kvantitativního ukazatele (zpravidla výkonové normy) je použit kvalitativní ukazatel (např. míra zmetků, dodržení kalkulované výše nákladů apod.). Výhodně se dá použít i podílová mzda, vesměs jako smíšená forma mzdy (určitou část mzdy činí časový tarif). Je vhodné co nejvíce používat kolektivní mzdu a spojit její užití s organizovanou činností autonomních pracovních kolektivů.

Stále větší prostor zaujímá č a s o v á f o r m a m z d y. Souvisí to s tím, že stále větší rozsah pracovních činností je předurčován chodem přesně stanoveným organizovaným pracovním postupem. O to větší je zájem zainteresovávat pracovníky na plnění požadovaných kvalitativních záměrů – zejména na snižování nákladů, růst kvality výrobků apod.

Velmi výhodné je uplatňování kolektivní formy mzdy, zejména v návaznosti na společné úkoly vnitropodnikových jednotek a zvláště pak v souvislosti s uplatňováním malých, autonomních pracovních kolektivů.

HLAVNÍ ÚKOLY MZDOVÉ POLITIKY V AGROKOMPLEXU

spočívají ve vytvoření dostatečného prostoru pro ocenění podnikatelské aktivity v tržních podmínkách agrokomplexu. Aspekty trhu se v oblasti odměňování projeví rozvojem zcela nových mzdových forem. Budou to například:

- smluvní mzdy, uplatňované především u zaměstnanců soukromých podnikatelů a členů zemědělských družstev, budou vycházet z úhrnné ceny práce dané profese na trhu práce;

- osobní účty v podnikových systémech odměňování, jejichž čerpání bude podmíněno vývojem úspěšnosti podniků;
- bezprostřední finanční účast pracovníka na podnikatelských výsledcích firmy (akcie, členské podíly, vystavené obligace apod.) představují účinnou transformaci mezd hrazených ze zdaněného zisku místo výplaty těchto prostředků v hotovosti;
- systém zálohového odměňování s doplatkem podle dosažených výsledků hospodaření;
- forma vnitropodnikového pronájmu jako progresivního způsobu hmotné zainteresovanosti, která spočívá na principu hospodaření autonomního pracovního kolektivu na takzvaný „vlastní účet“; výsledkem je zvýšená efektivnost hospodaření a pracovní disciplíny.

Přeměna zemědělských družstev na družstva podle obchodního zákoníku v oblasti hmotné stimulace se projeví kvalitativní změnou charakteru družstevních členských podílů, které se stanou skutečným vyjádřením kapitálové účasti každého člena na majetku družstva. Základní formou hmotné zainteresovanosti bude dividenda vyplácená vlastníkově členského podílu. Pokud bude majitel členského podílu pro družstvo pracovat, bude za vykonanou práci placen v rámci běžných pravidel pro odměňování.

Posuzování vývoje mezd jako součásti nákladů a rozdělení zisku a ovlivňování vývoje mezd pomocí mzdových soustav a systému kolektivního vyjednávání patří a bude patřit ke standardním způsobům ovlivňování mzdového vývoje v podmínkách tržní ekonomiky. Nadále, zejména po dobu, než se plně prosadí zákony trhu, bude třeba věnovat pozornost prosazování účelného mzdového vývoje i určitými specifickými metodami ekonomického ovlivňování. Jsou i takové ekonomické vazby, které nelze zabezpečit jen politikou jednotlivých podniků, ale je třeba respektovat určitá celospolečenská hlediska (např. vazba na růst národního důchodu, předcházení inflačnímu vývoji apod.).

Přestávají působit administrativní způsoby usměrňování vývoje mzdových prostředků v podnicích. Mzdové prostředky mají být ovlivňovány centrem v zásadě jen ekonomickými metodami (nebereme-li v úvahu výjimečnou možnost vyhlásit mzdové moratorium, zejména v souvislosti s moratoriem cen). Ekonomické působení má spočívat v tom, že se uplatní regulační zdanění mezd v podnikatelské sféře. Toto zdanění má čelit mimo jiné riziku inflačních podnětů vznikajících z nepřiměřeného mzdového vývoje, nerespektujícího skutečnou výkonnost a konkurenční schopnost podnikatelů. Takové riziko je zejména na přechodnou dobu poměrně silné vzhledem k velmi nerovnovážnému stavu ekonomik, k nedostatečnému konkurenčnímu prostředí a k nepochybné snaze dosáhnout poměrně rychle vyšších temp růstu mezd a zvyšování životní úrovně.

Možnosti mzdové regulace zemědělské podniky v roce 1991 zdaleka nevyužívaly, zejména z důvodů odbytových problémů a nedostatku zdrojů.

Z průzkumu vyplynulo, že směrný růst je využíván výrazněji ve státních organizacích (90 %) při jeho průměrném čerpání ve výši 10 %. V zemědělských družstvech je uplatňován zhruba u 30 % organizací v průměrné výši 5 %. V řadě družstev není valorizace uplatňována vůbec, případně je stanovena pevnou měsíční částkou ve výši 200 - 300 Kčs. V některých zemědělských podnicích je směrný růst místo finančního vyjádření nahrazován prodejem vlastních živočišných nebo rostlinných produktů.

Lze konstatovat, že mzdová regulace se v zemědělských podnicích v roce 1991 minula účinkem.

Ekonomická regulace mezd má spočívat ve zdanění pohybu nominálních mezd, který přesahuje tempo sjednané v generální mzdové dohodě. Současně s tím má okamžitě odstranit ovlivňování vývoje mezd v podnikatelské sféře závazně stanovenými normativy a limity mzdových prostředků.

Pokud bude v příštím roce opět uplatňována, bude její význam spočívat především v tom, že bude daňově postihovat vyšší než předpokládaný přírůstek nákladových mezd.

Předpokládá se, že v závislosti na rozvoji konkurenčního prostředí se bude ekonomická regulace omezovat a pohyb mezd se bude postupně liberalizovat. Proces liberalizace by měl začít u mezd hrazených ze zisku a být ukončen v oblasti mezd zahrnovaných do nákladů.

ZÁVĚR

Zásadní trendy v pohybu pracovních sil, vyvolané působením trhu práce, se plně projevují uvnitř zemědělství a jen malou měrou budou působit ven do ostatních odvětví, od nichž se zemědělství liší strukturou, jakou nemá jiné národohospodářské odvětví. Zahrnuje zemědělskou prvovýrobu, ale také obchod a služby. Z toho vyplývá, že zemědělství má malou absorpční schopnost pro uvolněné pracovníky z jiných odvětví. Potřebu pracovníků při změnách výrobních programů si bude řešit samo, a to buď příjmem absolventů (popř. z jiných zemědělských organizací), nebo rekvalifikací vlastních pracovníků.

Uvolnění trhu spustilo restrukturalizaci zemědělství, která bude mít, zejména zpočátku, podobu zásadních a rychlých změn jak ve struktuře pracovníků, tak i v technickém vybavení, a to vše se projeví ve změně profesní struktury pracovníků v zemědělství. Tento vývoj bude neustálý a vyvolá potřebu flexibilních odborníků, schopných neustále zvyšovat svoji kvalifikaci.

Protože ze souhrnné statistiky k 31.10.1991 (v ČR 211 318 uchazečů o práci při 44 733 volných pracovních místech; v SR 263 080 uchazečů o práci při 7 959 volných pracovních místech; v ČSFR 474 396 uchazečů o práci při 52 396 volných pracovních místech – Hospodářské noviny 19.11.1991) vyplývá, že dynamika růstu nezaměstnanosti v ČR a SR se zpomaluje (v ČR k uvedenému datu došlo u 17 úřadů práce dokonce k absolutnímu snížení počtu uchazečů o zaměstnání, ve SR pokračuje tendence výrazně se zvyšujícího počtu uchazečů o zaměstnání vyřazených z evidence úřadů práce) a uvedené tendence by mohly být použity ke zpochybnění naléhavosti navrhovaných opatření, je třeba poukázat na tyto skutečnosti:

- souhrnné údaje zastírají odvětvový charakter zemědělského trhu práce,
- stabilizaci nezaměstnanosti je nutné pokládat za přechodnou z důvodu ukončení období malé privatizace a posunutím termínu privatizace velké.

Předpokládá se, že výraznější počet uvolňovaných pracovníků lze očekávat v průběhu roku 1992. Soukromý sektor nevytvoří rozhodující množství nových pracovních příležitostí a o navrácení půdy k soukromému hospodaření je prozatím menší zájem, než se všeobecně očekávalo. Podle průzkumu v podnikové sféře přichází na vedení zemědělských organizací v průměru 15 - 20 žádostí o vrácení půdy původním

majitelům v rozsahu 0,2 - 0,6 ha, a to převážně pro samozásobování rodiny. Zřídka dochází žádosti o vrácení 5 - 20 ha půdy pro soukromé hospodaření. Potvrzuje se také, že v současné době střední a mladá generace, která už nemá charakteristický dědičný vztah k půdě, nemá zájem o soukromé hospodaření, a starší generace nechce ztratit určité existenční jistoty, které jim poskytují zemědělské podniky. Tento vztah se ale může vyvíjet jinak v závislosti na zemědělské politice.

Negativní stránkou procesu snižování zaměstnanosti je skutečnost, že současně s tímto vývojem dochází ke snižování produktivity práce. Příčinou je především pokles objemu výroby a snížení její efektivity doprovázené poklesem užitkovosti hospodářských zvířat.

Důležitým problémem je vytváření nových pracovních příležitostí, zavádění nových, efektivních výrob. V tomto směru zatím jen málo podniků vyvíjí aktivitu a počet vytvořených nových pracovních příležitostí je malý. Podniky jen výjimečně využívají finanční pomoci úřadů práce při vytváření nových pracovních příležitostí. Je nutné, aby si zemědělské podniky vypracovaly takové rozvojové projekty, které by řešily problémy zvyšování produktivity práce, efektivity výroby a pro uvolňované pracovníky vytvářely nová pracoviště v oblasti výroby, obchodu nebo služeb.

Pro tyto účely je nutné rozvinout účelnou subvenční politiku, přičemž na poskytování subvencí je třeba rozpracovat přesná pravidla a objektivní kritéria tak, aby tyto prostředky byly efektivně vloženy a pomohly řešit všechny uvedené problémy.

Probíhající ekonomická reforma se zatím projevuje v oblasti výdělkových relací výrazněji v zemědělství než v dalších odvětvích národního hospodářství. Zvyšování cenových relací, redukce dotací pro zemědělskou výrobu a růst cen vstupů do výrobních procesů výrazně ovlivňuje rentabilitu zemědělské výroby. Důsledkem je snižování reálné mzdy a životní úrovně venkovské populace.

Příjmová úroveň pracovníků zemědělské prvovýroby se v minulých letech přiblížila výdělkům pracovníků v průmyslu. Tento trend již nebude pokračovat. Svědčí o tom mzdový vývoj dokumentovaný za 1. pololetí 1991, kdy ve srovnání se stejným obdobím minulého roku vykazuje zemědělská prvovýroba jako jediná ze všech sledovaných odvětví národního hospodářství meziroční pokles průměrných výdělků.

Pokles reálné mzdy se projeví v důsledku zvýšení cen paliv, energie a hromadné dopravy ještě výrazněji u venkovské populace. Podle statistických údajů vzrostly životní náklady již za rok 1990 proti roku 1989 u dělníků a zaměstnanců o 16,9 %, za leden a únor 1991 o dalších 31,8 %, tj. celkem o 54,1 %. U pracovníků zemědělských družstev vzrostly za rok 1990 o 16,3 %, za leden a únor 1991 o 32,8 %, tzn. celkem za sledované období o 54,5 %.

Z vybraných odvětví národního hospodářství poklesla reálná mzda proti konci roku 1990 na 62,9 %, v průmyslu na 67,4 % a v zemědělství na 53,5 %. Její pokles v zemědělství je dán růstem životních nákladů a stagnací mezd, resp. jejich nižší úrovní v roce 1990. Naopak v průmyslu při relativně shodném zvýšení životních nákladů je v důsledku růstu nominálních mezd situace příznivější.

Předpoklad vývoje mezd v zemědělství do konce roku naznačuje mírný růst především v důsledku opatření federální vlády (přesun odvodů mezd apod.), který by mohl mírně upravit stávající negativní trend. Odhady zemědělských podniků podle dílčích průzkumů uvádějí (před uvedenými opatřeními) zvýšení nominálních mezd ke konci roku (proti roku 1990) přibližně o 2 %. Ovšem pro přizpůsobení důchodových relací by bylo žádoucí dosáhnout zvýšení ve výši 10 %.

Úroveň průměrných měsíčních výdělků ukazuje, že zemědělství je v současné době ze všech odvětví národního hospodářství v nejhorším postavení. Celá řada podniků je insolventních, nemá dostatečné finanční prostředky na výplaty, proto některé podniky řeší problém tak, že část mzdy (až do 50 %) vyplácejí v naturáliích, jiné podniky dávají svým pracovníkům za část nevyplacených mezd dlužní úpisy s tím, že je vyplatí, jakmile budou mít finanční prostředky.

Krise zemědělství je vyvolána především odbytovou krizí a liberalizací cen (prudký vzrůst cen vstupů). I když má zemědělství určité rezervy (může vyrábět efektivněji a levněji), tyto rezervy nestačí na vyřešení jeho těžké situace a pomoc státu je nevyhnutelná.

Sociálním cílem agrární politiky je mimo jiné i sledování důchodové parity. Průměrné měsíční výděly zemědělců by neměly výrazněji klesnout pod průměrné měsíční výděly pracovníků výrobních odvětví národního hospodářství. Je evidentní, že nepříznivý důchodový vývoj a zvýšení životních nákladů mají výrazně negativní vliv na zemědělskou populaci, a přitom udržení důchodové parity je závislé na výrazném zvýšení produktivity práce a efektivnosti výroby a na snížení nákladů. Jde o těžký a složitý problém. Základním úkolem je zvýšení důchodovosti zemědělských podniků. Jejich snahou musí být v první řadě úsilí o snižování ovlivnitelných nákladů. Na centrální úrovni je nutné vytvořit k tomu předpoklady.

Ani velkorysá pomoc státu nemůže vyřešit problémy zemědělství bez jeho transformace. Staré způsoby řízení a hospodaření se přežily v družstvech a hlavně na státních statcích a nemohou vést zemědělské podniky k novému rozvoji. Proto je nezbytné privatizovat státní statky a družstva transformovat na družstva a akciové společnosti podle obchodního zákoníku v očekávání, že změna vlastnických vztahů bude zdrojem iniciativy a aktivity a povede k rozvoji zemědělských podniků.

Postupný přechod k tržnímu hospodářství vyžaduje nový typ řídicích pracovníků, schopných rychle se přizpůsobit, hledat nové cesty rozvoje, vést a přesvědčit lidi, ochotných brát na sebe zodpovědnost a únosná rizika. V řízení se musí spojit vlastnický zájem jako nejsilnější motivační faktor se seberealizačním faktorem. Spojení těchto dvou nejsilnějších motivačních faktorů by mělo vést k zvýšení pracovní disciplíny a k rozvoji podnikatelské iniciativy a aktivity.

Literatura

- BLAAS, G.: Vývoj důchodové parity a stavu pracovních sil v zemědělství ve vztahu k národnímu hospodářství se zaměřením na jednotlivé regiony. Bratislava, VÚEPP 1991.
DVOŘÁKOVÁ, Z.: Mzdový systém podniku v tržním hospodářství. *Práce a Mzda*, 1991, č. 10
STOJAR, M.: Vývoj důchodové parity pracovníků v zemědělství a národním hospodářství. Praha, ČIAE 1991.
Vývoj spotřebitelských cen a životních nákladů – údaje FSÚ. *Hospod. Nov.*, 1990, č. 222.

Došlo 25.2. 1992

Vývoj trhu práce v agrokomplexu

Zeměd. Ekon., 38, 1992, č. 5, s. 365 – 383. – 10 tab., lit. 4, res. čes., angl.

agrokomplex, trh práce, nezaměstnanost, mzdy, analýza vývoje

Článek předkládá analýzu vývoje stavu nezaměstnanosti, reálných mezd a odměňování v resortu agrokomplexu za rok 1991. Uvádí příčiny současného stavu na trhu práce i jeho pravděpodobný další vývoj a snaží se o určitá konkrétní řešení tohoto aktuálního problému. Závažnost zvyšování míry nezaměstnanosti spojené s nejvyšším poklesem reálných mezd zemědělské populace při omezených možnostech získávání pracovních příležitostí vyžaduje nutnost soustavného sledování a následného řešení.

KLAPKOVÁ H. et al., Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha

Labour market development in Agricomplex

Zeměd. Ekon. 38, 1992, No. 5, pp. 365 – 383. – 10 tabs, refs 4, summaries in cz, en

Agricomplex, labour market, unemployment, wages, analysis of development

Comparing with the economically advanced Western European countries, a low labour productivity which is one of the factors resulting in the high production costs is characteristic for the area of the Agricultural and Food Complex (Agricomplex hereinafter) of both the republics. This coincides also with the lack of competitiveness intensified by the low quality of some products. Hence it is necessary to increase the productivity of labour as fast as possible, especially through the decrease of the labour volume, particularly in primary production but also in processing industry to a great extent. The first step should be the elimination of social employment in enterprises by means of rationalization and the abolition of soft labour standards leading to the economy of labour.

Enforcing these economically inevitable measures it is necessary to produce new vacancies for workers who lost their employment in their productive age. Here it is necessary to issue from the analysis of our and foreign markets which will be followed by the development projects of individual enterprises.

The principal trends in the turnover of labour caused by the action of labour market will be functioning fully within the agriculture and only to a small extent will they act outwards, into other branches, from which agriculture differs by structure unparalleled in any other branch of national economy. It includes the agricultural primary production as well as trade and services. It follows that agriculture has a low absorption ability regarding the workers who lost their employment in other branches. It will solve its needs of workers during the change of production programmes by itself, either through the acceptance of school-leavers (or from other agricultural organizations) or by retraining of its own workers.

The liberalization of market has launched the restructuring of agriculture which will be represented, especially in the beginning, by principal and fast changes in both the structure of workers and technical facilities and all this will be manifested by the change of professional structure of workers in agriculture. This development will be permanent and it will provoke the need for flexible specialists able to increase their qualification continually.

Agricultural population is a significant social group which can in certain terms substantially reveal itself politically. The decrease in the labour volume and structural changes of production lead unescapably to the changes in the social and professional structure of workers in agriculture. The complicated economic situation, sale crisis and insolvency of a considerable part of enterprises are reflected through their consequences also in the sphere of wages.

This is why the elimination of the appearance of social tension in regions with the prevailing part of agricultural population is a strategic goal. The policy of active employment and income parity in relation to the other branches of national economy, rationally and deliberately formulated, can contribute to this goal to a great extent.

The need for creating a complex conception regarding the solution of labour market problems at a federal level is also proved by a different development in the field of Agricomplex in individual regions, particularly in agriculture where the gravity of the problem in endangered regions can achieve such an extent that it could not be excluded from the sphere of federal economic policy.

Adresa autorů:

Ing. Hana Klápková a kol., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Máne-
sova 75, 120 58 Praha 2

ANGLICKO-ČESKÝ SLOVNÍK PRO ZEMĚDĚLCE

obsahuje nejdůležitější a nejfrekventovanější zemědělské výrazy v anglickém jazyce.

Slovník uvádí v první řadě stěžejní termíny, jejichž znalost je nutná pro pochopení dalších kombinací. Jsou zde zahrnuty takové anglické výrazy, které se ve velkých slovnících marně hledají.

Slovník obsahuje na 2 600 odborných termínů řazených v angličtině.

Pokud chcete slovník využít oboustranně, tedy pro překlad z češtiny máte zde možnost, neboť Slovník obsahuje i český rejstřík, kterého můžete využít i pro překlad z češtiny.

Věříme, že forma zpracování, kterou jsme zvolili, Vám pomůže získávat cenné informace ze zahraničního odborného i populárního tisku a stane se pro Vás nepostradatelným pomocníkem při studiu anglického jazyka.

Cena cca 40 Kčs

Objednávky zasílejte na adresu:

*Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství
oddělení propagace
Slezská 7
120 56 Praha 2*

Ve většině vyspělých zemí s rozvinutým zemědělstvím a fungujícím trhem existuje nadbytek některých produktů, především mléka a jatečného skotu. V důsledku uplatnění prvků tržního systému hospodaření se výrazná nadprodukce mléka a jatečného skotu projevila v roce 1990 a v první polovině roku 1991 i v podmínkách našeho zemědělství. Reakcí chovatelů na snížení odbytu živočišných produktů a na nepříznivou ekonomickou situaci zemědělských podniků bylo přijetí řady opatření, která se mimo jiné projevila i výrazným poklesem produkce mléka. Ve druhé polovině roku 1991 se postupně vyrovnala nabídka a poptávka po této základní surovině a v posledním období (konec roku 1991 a začátek roku 1992) je v některých oblastech poptávka po mléce vyšší než jeho nabídka.

Cílem příspěvku je poukázat na jednu z možností dlouhodobé regulace produkce mléka v tržních podmínkách hospodaření.

ANALÝZA SOUČASNÉHO STAVU

Profesor Kliwer z Genetického centra Vermont v USA na konferenci konané v roce 1989 v Československu prohlásil, že „...jediným důvodem chovu dojníc v USA je dosahování zisku“. Po výrazných změnách v naší společnosti v uplynulém dvouletém období se ekonomická hlediska stále výrazněji prosazují i v chovu skotu. V podmínkách tržního hospodaření, tzn. při působení zákona poptávky a nabídky, se na domácím i zahraničním trhu potravin prosadí producent s nejkvalitnějšími a s nejlevnějšími produkty. Za rozhodující faktor dosažení tohoto stavu je možno považovat vytvoření fungujících tržních podmínek. Zatímco ve většině vyspělých zemí světa se tržní podmínky vyvíjely postupně přirozenou cestou několik desetiletí, je na našem zemědělství požadováno „přeskočení“ dlouhodobého vývoje tržních mechanismů a okamžité tržní chování bez vytvoření nezbytných společenských a ekonomických podmínek (odstranění monopolů, nedokončená privatizace, nedokonalý trh, nedostatek zemědělských manažerů, malá schopnost chovat se podnikatelsky, prudké zvýšení cen vstupů apod.). Přesto je obecně známo a v posledních měsících i uznáváno, že se zemědělství v mnoha základních směrech odlišuje od ostatních odvětví národního hospodářství. Jedná se zejména o výraznou sezónnost výroby, vysokou závislost na přírodních, půdních a klimatických podmínkách, dlouhodobý výrobní cyklus. Uvedené odlišnosti neumožňují zemědělcům pružnou reakci na změny poptávky a nabídky. Vzhledem k dlouhodobému působení přijatých opatření v chovu skotu lze očekávat, že se poptávka a nabídka mléka vyrovnají a stabilizují v průběhu několika let.

Podrobnou analýzu chovu skotu v uplynulých dvou letech ve vztahu k vývoji v posledních dvaceti letech uvádí Poděbradský (1991). Rozebírá vztahy mezi poptávkou a nabídkou produktů chovu skotu, mezi užítkovostí a ekonomickými výsledky chovu skotu, upozorňuje na problematiku úrodnosti půdy a početních stavů skotu aj. Cílem všech pracovníků v resortu zemědělství musí být zdokonalování výrobního procesu tak, aby bylo možné obstát ve světové konkurenci. Za hlavní problémy zemědělství v současném období považuje realizaci přebytků, krajně nepříznivou ekonomickou situaci zemědělských podniků a skutečnost, že liberalizaci cen nepředcházela privatizace a transformace podniků.

Návrh koncepčního řešení rozvoje chovu skotu ve Slovenské republice předložili Bodian a Šimko (1991). Navrhují tři varianty, jejichž využití bude závislé na vývoji nákladů, tržních vztahů a dynamiky racionalizace chovu skotu. Mezi opatřeními, která by měla přispět k dosažení záměrů v chovu skotu, uvádějí i kvotaci mléka a masa na 2. pololetí roku 1991 a na rok 1992.

Bečvářová (1991) uvádí, že se v našem zemědělství projevují typické signály krize z nadvýroby. Je to především pokles, resp. stagnace cen placených zemědělským výrobcům při podstatném poklesu poptávky. Liberalizace cen naráží na poptávkovou bariéru za podmínek, kdy „decentralizované monopoly“ na vstupech i výstupech plně využily uvolnění cen k 1.1.1991 a své ceny přizpůsobily zvýšení cen materiálových i energetických vstupů. Za první pololetí roku 1991 dosáhla ztráta v zemědělství ČSFR 15,4 mld Kčs, což je více než pětinašobek ztráty vykázané v prvním pololetí roku 1990. Možnost vyřešení problémů zemědělství bez určitých regulačních zásahů státu považuje za nereálnou.

Z uvedených i z dalších dílčích analýz současné situace (Vološin 1991, Váňa a Stehlík 1991, Kvapilík a Netopil 1991, Starovič 1991, Hanák et al. 1991, Kvapilík 1991 aj.) je zřejmé, že na stabilizaci podmínek v zemědělství a v chovu skotu se musí podílet i stát. Funkci státu zdůrazňují i Zásady hospodářské politiky vlády ČSFR v zemědělství a v potravinářském průmyslu, přijaté koncem roku 1991. Vycházejí z celistvé a nedílné reformy v národním hospodářství a z respektování zvláštností zemědělství, vyžadujících aktivní účast státu při regulaci trhu zemědělskopotravinářských výrobků.

REGULACE PRODUKCE MLÉKA V ZAHRANIČÍ

Regulace produkce mléka je jedním ze zásahů státu do ekonomického mechanismu zemědělské výroby. Formou stanovených kvót (kontingentů) prodeje mléka chovatelům se uplatňuje především ve státech Evropských společenství. Spolu s dalšími státními opatřeními (příplatky za hospodaření v horších výrobních oblastech, příplatky za „extenzifikaci“ výroby, úvěrová a daňová politika, subvenční politika, ochrana trhu aj.) má v oblasti chovu skotu přispět k dosažení určité stabilizace trhu mléka a mléčných výrobků a ekonomické jistoty zemědělců a farmářů.

S kontingentizací produkce mléka bylo v zemích ES započato od 31.3.1984. Jejich zavedení znamenalo, že jednotlivé země mohou vyrobit množství mléka stanovené zemědělskou radou zemí ES. Za překročení kontingentu mléka bylo stanoveno „penále“ odváděné do pokladny ES. V začátku činilo 75 %, v současné době dosahuje 115 % tržní ceny mléka. Právní předpisy ES definující kvótu mléka stanovenou v jednotlivých zemích pro individuální chovatele jako „... právo prodeje stanoveného množství mléka

bez srážek". V průběhu působení regulačního opatření byly kvóty produkce mléka pro jednotlivé země dvakrát kráceny. Ve srovnání s výchozím stavem v roce 1984 činí celkové snížení produkce mléka např. v původní Spolkové republice Německo 20 %.

O problematice kontingentizace výroby mléka v bývalé NDR po jejím začlenění do SRN pojednává Weber (1990). V zemích bývalé NDR musí být dosaženo stejné produkce mléka na obyvatele jako ve SRN, tj. kolem 380 kg. Představuje to snížení celkové výroby mléka o 20 %. Při očekávaném nárůstu užitkovosti to znamená pokles početních stavů krav asi o 30 %. Do 31.3.1991 probíhalo v bývalé NDR tzv. přechodné období, v jehož průběhu měla být celková produkce mléka snížena o 10 % ve vztahu k produkci dosažené v roce 1989. Snížení produkce o dalších 10 % se má dosáhnout do 31.3.1992. Současně byla provedena kvotace mléka pro jednotlivé producenty, stanoveny ekonomické postihy pro případné překročení stanovených limitů a vyhlášený příplatek za „neplnění“ povolených kvót prodeje mléka.

Je pravděpodobné, že obdobný postup jako v bývalé NDR bude použit i při začleňování dalších států do Evropských sdružení.

Systém kontingentizace vybraných zemědělských produktů je využíván i v některých nečlenských zemích ES (Rakousko, Švýcarsko). Bazin a Barjolle (1990) uvádějí, že v horských oblastech, které představují 70 % území Švýcarska, hospodaří asi 37 % farem. Pro udržení životaschopnosti a prosperity těchto oblastí jsou kromě garantování výrobních kvót a cen mléka ze státních prostředků poskytovány subvence na investice, příplatky na pastevní chov zvířat, sociální podpora aj. Stanovení roční kvóty prodeje mléka jednotlivým výrobcům je nejrozšířenějším systémem regulace chovu krav v evropských zemích.

ASPEKTY A MOŽNOSTI REGULACE VÝROBY MLÉKA

Chov skotu bude i v následujícím období v podmínkách československého zemědělství nejvýznamějším odvětvím živočišné výroby. Tato skutečnost je dána nezapopíratelnou úlohou chovu skotu v zajišťování základních potravin a přímou vazbou na půdu. Rozmístění a užitkovost skotu do značné míry ovlivňují i zaměření rostlinné výroby. Pracovní příležitosti, které chov skotu poskytuje, mají pozitivní vliv na hospodářský, společenský a kulturní rozvoj v oblastech s omezenými možnostmi zaměstnání v ostatních odvětvích národního hospodářství.

Současný stav našeho zemědělství lze vzhledem k začínající privatizaci a transformaci družstev i k mnoha dalším celospolečenským změnám považovat za přechodný. V nejbližší době dojde k výrazné změně vlastnické a organizační struktury celého zemědělství. Je třeba očekávat výraznější rozvoj individuálních hospodářství a farem, různých druhů pronájmů, vznik družstev vlastníků, akciových společností aj. Je zřejmé, že většina podnikatelů bude ochotna do odvětví chovu skotu a krav investovat svoje finanční prostředky v případě, že bude existovat reálná možnost jejich návratnosti.

Chov skotu a především krav patří mezi materiálně, ekonomicky i pracovně nejnáročnější odvětví zemědělství. Odhaduje se, že náklady na jedno stájové místo pro krávu (včetně mechanizačního vybavení, skladovacích prostor a dalších zařízení) dosáhnou 100 až 120 tis. Kčs. Dlouhý generační interval u skotu neumožňuje pružnou reakci na změny poptávky a nabídky mléka a jatečných zvířat.

Při současném poklesu výroby mléka a jatečného skotu se může problematika regulace výroby mléka jevit jako zbytečné administrativní opatření. Je pravděpodobné,

že v nejbližším období budou zpracovatelé mléka ochotni a schopni nakoupit veškeré vyrobené množství kvalitního mléka. V průběhu několika málo let je však třeba počítat s výrazným zvyšováním užitekosti. Přispěje k němu vytvoření fungujícího trhu, zvýšení konkurence mnoha chovatelů skotu, snaha o dosahování maximálního zisku, omezení státních příspěvků a dotací aj. V případě neregulované výroby hrozí další nadprodukce mléka a citelné ekonomické ztráty chovatelů a celé společnosti. Proto je třeba určitý systém regulace výroby mléka považovat za nutný i v podmínkách našeho zemědělství.

Nejrozšířenějším způsobem regulace výroby mléka v Evropě je stanovení kvót (kontingentů) prodeje mléka pro jednotlivé chovatele krav. O jeho některých přednostech a nedostacích je stručně pojednáno dále. Regulaci produkce mléka lze však řešit i dalšími způsoby. Jedním z nich je ustavení Fondu tržní regulace. Jeho cílem je stabilizace trhu zemědělských a potravinářských výrobků.

Regulace trhu pomocí Fondu tržní regulace zahrnuje zejména:

- Řešení disproporcí mezi nabídkou a poptávkou formou intervenčních nákupů a prodeů za smluvně dohodnuté ceny pro omezený rozsah produkce s tím, že zemědělským výrobcům bude vykoupena produkce za minimální (garantované) ceny.
- Vytváření podmínek trhu omezováním monopolů podle zákona o ochraně hospodářské soutěže a vytvořením sítě tržních institucí.
- „Aktivní“ regulaci, tj. snižování výroby v submarginálních podmínkách.

Kladem tohoto způsobu regulace by bylo jak usměrňování trhu s mlékem a mléčnými výrobky, tak i garance minimálních (garantovaných) cen mléka chovatelům krav. Je však zřejmé, že Fond tržní regulace by mohl nakupovat pouze omezený objem nadprodukce. Ten bude dán objemem finančních prostředků, skladovacími kapacitami aj., především však možnostmi uplatnění „nadprodukce“ na domácích a zahraničních trzích. Vzhledem k omezenosti exportních možností by však po zvýšení stávající užitekosti a objemu produkovaného mléka mohlo být spolehlivé fungování Fondu tržní regulace ohroženo.

Další možností regulace výroby mléka je uzavírání dlouhodobých smluv mezi odběrateli a výrobcí mléka. Mohlo by se jednat o smlouvy mezi odběrateli a individuálními chovateli, chovatelskými svazy, regionálními sdruženími chovatelů apod. Při serióznosti všech partnerů by forma dlouhodobých dohod mohla zajistit fungující vztahy mezi výrobcí a zpracovateli mléka a v rajónech zpracovatelských regionů plnit funkci „mléčných kvót“. Tento způsob by však vyžadoval dořešení dlouhodobých exportních možností na celostátní úrovni a jejich zohlednění v uzavřených smlouvách a sumarizaci všech „dílcích kvót“ pro případné „nadstátní“ jednání o zemědělské politice (např. v rámci zemí ES). Uzavření obdobných smluv však bude v rámci tržních podmínek zřejmě nezbytné při jakémkoliv systému regulace výroby a prodeje mléka.

PŘEDNOSTI A NEDOSTATKY KONTINGENTIZACE VÝROBY MLÉKA

Zavedení účinného limitování (kontingentizace) výroby mléka může v nastávajícím období pozitivně ovlivnit odpovídající rozvoj a stabilitu chovu skotu. Po přechodné období (tj. do doby ukončení privatizace zemědělství a transformace družstev

a dosažení určité „stabilizace“ poptávky) by bylo účelné i stanovení a garantování minimálních cen za stanovené nákupní kvóty.

Ke kontingentizaci výroby mléka se v mnoha zemích přikročilo po dlouholetém přirozeném vývoji a prosazování tržních principů ve všech odvětvích národního hospodářství příslušných států. Přesto, že systém kontingentizace výroby zemědělských produktů neplní v těchto státech zcela optimálně svoji funkci (dochází k likvidaci malých rodinných farem apod.), nebyl dosud v žádné zemi nahrazen systémem lepším. Kontingentizace výroby mléka měla pozitivní vliv na nárůst užítkovosti krav a stabilizaci nákladů na výrobu mléka ve většině zemí ES v posledních letech. Proto je možné předpokládat, že by uvedený systém pozitivně ovlivňoval i současnou neuskupující situaci v chovu skotu i v podmínkách našeho zemědělství.

Za hlavní přednosti zavedení regulace výroby mléka lze považovat:

- a) vytvoření předpokladů určité výrobní, ekonomické a sociální jistoty pro stávající a nově vznikající zemědělské podniky a rodinné farmy zaměřené na chov krav;
- b) možnost ovlivnit zaměření zemědělské výroby s ohledem na zpracovatelské kapacity, výrobní podmínky a ekologické požadavky;
- c) vytvoření podmínek pro zlepšení výrobních a ekonomických ukazatelů chovu skotu;
- d) působení na zvyšování jakosti produktů chovu skotu;
- e) dosažení vyšší stabilizace trhu s produkty chovu skotu;
- f) podpora stabilizace, popř. účelného rozvoje zpracovatelského průmyslu;
- g) možnost regulace výroby mléka v závislosti na nabídce a vývoji exportních možností;
- h) návaznost na regulační systém zemí Evropských společenství.

K jednotlivým bodům:

- a) V současném období bude v souvislosti se změnami vlastnických vztahů docházet i ke změnám struktury zemědělství. Stanovení kvót prodeje mléka by stávajícím i nově vznikajícím zemědělským podnikatelům umožnilo snadnější orientaci ve výrobním zaměření a poskytlo by určitou záruku efektivního vynaložení finančních prostředků na rozvoj chovu skotu a krav.
- b) Při případném rozdělování a přidělování kvót produkce mléka by mohlo být přihlédnuto k řadě objektivních faktorů a celospolečenských potřeb. Chov krav by mohl být se zřetelem na výrobní podmínky preferován v oblastech s vyšší spotřebou mléka a mléčných výrobků, v blízkosti efektivních a perspektivních zpracovatelských center apod. Stejná možnost by existovala v podpoře nebo omezení chovu krav v závislosti na ekologických podmínkách a požadavcích.
- c) Stanovení kvót prodeje mléka by pro každého chovatele představovalo nejdůležitější a jediný ukazatel stanovený státem. Jistota, že stanovené množství mléka chovatel krav prodá, by mu dovolovalo realizovat opatření k dosažení co nejlepších ekonomických výsledků. S cílem maximalizovat zisk by zvolil systém chovu, plemeno a počet chovaných krav, snažil by se o ekonomicky optimální krmnou dávku a se zřetelem na ekonomiku by přijímal odpovídající opatření. V případě potřeby by výrobu rozšířil o další zemědělské činnosti, popř. by podnikal v jiných oblastech. Obdobný postup je obvyklý a samozřejmý v mnoha zemědělsky vyspělých zemích.

- d) Limitování produkce mléka by chovatele krav nutilo zvyšovat dosahovaný zisk zvyšováním kvality prodáváného mléka. Případnou nižší kvalitu mléka by nebylo možné nahradit zvýšením objemu dodávky.
- e) Při objektivním stanovení kvót (na základě spotřeby mléka a mléčných výrobků na vnitřním trhu a exportních možností) a při určité stabilizaci prodejních cen mléka a mléčných výrobků by nedocházelo k výraznějším výkyvům v poptávce po těchto základních potravinách.
- f) V návaznosti na dosažení určité stabilizace poptávky a nabídky by bylo možné využívat stávajících, popř. budovat nové zpracovatelské kapacity mléka se zřetelem na jejich optimální využití.
- g) Jednou stanovené kvóty nákupu mléka by nebyly neměnné. Je zřejmé, že by se v případě nutnosti, tzn. v závislosti na změnách vnitřního trhu a importu a exportu mléka a mléčných výrobků měnily i stanovené kvóty prodeje mléka. Na předem známé malé změny mléčných kvót by chovatelé krav ve většině případů reagovali bez výraznějších ekonomických dopadů na výsledky vlastního hospodaření.
- h) Za jednu z významných předností regulace produkce mléka prostřednictvím kvót je třeba považovat přímou návaznost na systém uplatňovaný v zemích Evropských společenství. Je možné očekávat, že napojení ČSFR na jednotný evropský trh bude vázáno na přijetí podmínek, kterými je tento trh regulován. Včasné zavedení systému regulace produkce mléka by umožnilo respektovat některé specifické podmínky našeho zemědělství, vytvořilo by podmínky pro snadnější jednání s orgány Evropských společenství a zřejmě by usnadnilo přijetí ČSFR mezi jeho řadné členy.

Ze zkušeností a poznatků ze států s dlouhodobým využíváním kvotace výroby mléka je zřejmé, že ani tento systém nelze považovat za zcela vyhovující. Na jedné straně zajišťuje odbyt mléka mnoha chovatelům krav, poskytuje jim určité sociální a ekonomické jistoty, na druhé straně však vymezuje určitý ohraničený prostor pro podnikání v oblasti chovu krav, čímž může omezovat konkurenceschopnost a podnikatelskou aktivitu schopnějších a "dravějších" zemědělských podnikatelů. Vzhledem ke specifickým podmínkám zemědělství a chovu skotu (plošné rozšíření, závislost na půdě, přírodních a klimatických podmínkách, dlouhodobý charakter výroby, výrazná nadprodukce v rozvinutých zemích aj.) je ve většině zemí kvotace mléka hodnocena pozitivně.

Zavedení kvót v nejbližším období by mělo ve srovnání se zeměmi, kde se již tento systém uplatňuje, jednu významnou přednost. Uplatnění kvotace obvykle znamená snížení stávající produkce mléka u všech chovatelů krav. Poněvadž v současných podmínkách našeho zemědělství převažuje v důsledku snížení intenzity výroby a snížení stavů skotu a krav v některých oblastech poptávka nad nabídkou, neznamenaloby zavedení kvót v mnoha případech snížení stávající produkce mléka. Stanovené kvóty by pro každého chovatele krav představovaly cílový parametr ve výrobě mléka. Snaha o rychlé dosažení stanovené výrobní kvóty by měla pozitivní vliv jak na zvyšování užitečnosti krav, tak i na ekonomické výsledky výroby mléka.

Regulaci produkce mléka neřeší optimálně ani systém kvotací, ani Fond tržní regulace. Ke zlepšení stávající i budoucí složité situace by mohlo přispět současné působení obou systémů. Kvotace výroby mléka by stanovovala celkový objem produkce, Fond tržní regulace by při určité stabilizaci poptávky a nabídky mohl svoje funkce a úkoly plnit lépe a snaději.

Při jakékoliv formě regulace výroby mléka bude však i v nastávajícím období nezbytná účinná pomoc státu, zejména v oblasti ochrany domácího trhu a při zajišťování exportu zemědělských produktů.

Systém regulace (včetně případné garance minimálních cen mléka) by neřešil problematiku chovu skotu v podhorských a horských oblastech, ve kterých jsou na tržní produkty chovu skotu vynakládány objektivně vyšší náklady. Nákupní, zpracovatelské a obchodní firmy budou mít přednostní zájem o nákup co nejlevnějších kvalitních živočišných produktů. Proto nebudou ochotny za stejně kvalitní mléko z méně produkčních oblastí platit vyšší ceny. Poněvadž určitý způsob hospodaření a využívání zemědělské půdy i v podhorských a horských oblastech je z ekologického a sociálního hlediska nutný (udržení kulturnosti krajiny, ochrana proti erozi, ochrana proti požárům), bude nutné zdůvodněné vyšší náklady hradit z celospolečenských prostředků ve výši nezbytné pro plnění všech funkcí zemědělství v těchto oblastech. Obdobný systém se uplatňuje ve většině zemědělsky vyspělých států a je obsažen i v návrzích československé vládní dotační politiky.

ZÁVĚR

Ke stabilizaci a rozvoji chovu skotu v nastupujících tržních podmínkách jsou nezbytné regulační zásahy státu. Jednou z možností regulace výroby mléka je stanovení ročních kvót prodeje mléka jednotlivým chovatelům krav. Hlavními přínosy tohoto opatření by bylo vytvoření předpokladů výrobní, ekonomické a sociální jistoty stávajících a nově vznikajících chovatelů skotu a možnost ovlivnění rozmístění chovu skotu se zřetelem na výrobní, ekologické a sociální podmínky a faktory a na spotřebitelská a zpracovatelská centra.

Nadprodukce je jedním z hlavních problémů zemědělství ve většině vyspělých zemí. Včasné zavedení kontingentizace výroby mléka v našem zemědělství by mohlo být prostředkem, jak v nastávajícím období případné negativní dopady na československé zemědělské podnikatele zmírnit.

Literatura

- BAZIN, G.-BARJOLLE, D.: La politique de la montagne en Suisse Quelques enseignements pour la France. *Écon. rur.*, 1990, č. 197, s. 3-8.
- BEČVÁŘOVÁ, V.: Nad ekonomickými otázkami zemědělství. *Ekon. Poľnohosp.*, 1991, s. 529-531.
- BODIAN, J.-ŠIMKO, I.: Návrh koncepčného riešenia a rozvoja chovu hovädzieho dobytku v Slovenskej republike. *Zeměd. Ekon.*, 37, 1991, č. 9-10, s. 599-607.
- HANÁK, A.-MYLBACHEROVÁ, B.-RUDOLFOVÁ, S.: Ekonomické vazby mezi diferencovanou výživou dojnic a dojívností. *Zeměd. Ekon.*, 37, 1991, č. 9-10, s. 667-674.
- KLIEWER, R.H.: Pokrok ve šlechtění plemen mléčného skotu středem zájmu. In: Sborník z mezinárodního symposia „Progres v chovu skotu“. Slušovice, 12. - 19.9.1989, s. 71-92.
- KVAPILÍK, J.: Odhad vývoje nákladů chovu krav a výkrmu býků v roce 1991. Příloha ZN Zemědělec, č. 48, 18. prosince 1991, s. 2.
- KVAPILÍK, J.-NETOPIL, J.: Ekonomika výroby mléka ve velkokapacitních stájích. *Zeměd. Ekon.*, 37, 1991, č. 9-10, s. 627-638.
- POBĚBRADSKÝ, Z.: Provozně ekonomické problémy rozvoje chovu skotu v období přechodu na nové tržní podmínky. *Zeměd. Ekon.*, 37, 1991, č. 9-10, s. 587-598.
- STAROVIČ, L.: Objektívizácia hodnotenia výrobnoreprodukčných a ekonomických výsledkov chovu hovädzieho dobytku. *Zeměd. Ekon.*, 37, 1991, č. 9-10, s. 655-665.
- VANA, V.-STEHLÍK, J.: Vztahy mezi rostlinnou výrobou a chovem skotu v České republice v mezinárodním srovnání. *Zeměd. Ekon.*, 37, 1991, č. 9-10, s. 619-626.
- VOLOŠIN, J.: Zahraniční obchod výrobky chovu skotu. *Zeměd. Ekon.*, 37, 1991, č. 9-10, s. 611-618.
- WEBER, W.: Milch-Garantiemengenregelung auch in der DDR. *Tierz.*, 44, 1990, č. 8, s. 337-339.

Došlo 30.1.1992

Regulace produkce mléka v tržních podmínkách hospodaření

Zeměd. Ekon., 38, 1992, č. 5, s. 385 – 393. lit. 12, res. čes., angl.

krávy, chov, mléko, produkce, regulace, kontingentizace, tržní podmínky

Příspěvek stručně analyzuje problematiku regulace výroby mléka v zemích Evropských společenství a poukazuje na možnosti a přednosti kontingentizace výroby mléka pro jednotlivé chovatele krav v rozvíjejících se tržních podmínkách československého zemědělství. Stanovení ročních kvot prodeje mléka by vytvořilo předpoklady určité výrobní, ekonomické a sociální jistoty chovatelů krav, umožnilo by ovlivnit rozmístění chovu krav se zřetelem na přírodní, výrobní a ekologické podmínky, spotřebitelská centra a zpracovatelské kapacity a mělo by přímou návaznost na regulační systém uplatňovaný v zemích Evropských společenství.

KVAPILÍK J., Research Institute for Cattle Breeding, Rapotín

Milk production control under the market economy conditions

Zeměd. Ekon., 38, 1992, No. 5, pp. 385 – 393. – refs 12, summaries in cz, en

cows, breeding, milk production, control, quotation, market conditions

Applying some elements of market system resulted in remarkable over-production of milk and fattening cattle (1990, 1st half 1991) in Czechoslovakia. Marketability problems caused cattle efficiency decrease and aggravation of economic situation in agricultural enterprises among others. Substantial changes in ownership and organizational structure of agriculture are awaited within a short time. More expressive development of individual enterprises and farms, existence of various types of leasing, formation of proprietors' co-operatives, jointstock companies etc. are envisaged. Finances will be invested in cattle breeding in case of its presumptive returnability only. It seems that consolidation and stabilization of agricultural production will be followed by a significant increase of cows' efficiency. Functioning market, more competitive cattle breeders, effort aimed at maximum profitability, etc. – these are the factors contributing to achieving the above mentioned goal. In case of uncontrolled production further milk over-production can be expected resulting in severe economic losses of breeders and of the society as a whole. Therefore, it is necessary to consider a milk production control system also in our agricultural production.

Milk quotas obligatory for individual producers are utilized as a regulation measure in most European countries. Applying a similar regulative system in Czechoslovakia would result in some positive effects, the substantial ones being:

- a) creation of prerequisites for productive, economic and social security of existing and new-formed agricultural enterprises and family farms specialized in cow breeding;
- b) possibility of affecting agricultural production orientation with regard to processing capacity, climatic and production conditions and ecological standards;
- c) formation of conditions requisite to improvement of productive and economic characteristics of cattle breeding;
- d) positive effect on products quality;
- e) achievement of more stabilized product market;
- f) promotion of stabilization eventually of appropriate development of processing industry;
- g) possibility of milk production control related to supply and export possibilities;
- h) attachment to the regulative system applied in EC-countries.

In most breeders, timely introduced quotation should not result in reducing existing milk production level. It is possible to expect generally positive impact of quotation on further cattle breeding development and stabilization though it would have a negative effect on competitiveness and activity of more capable and „ragacious“ producers.

Market regulation fund presents another possibility of milk production control. It is aimed at achieving appropriate balance on foods market. Interventional purchase of selected agricultural products at guaranteed prices and afterwards marketing of these products in Czechoslovakia and abroad form one

of the substantial prerequisites for achieving the goal mentioned. It is obvious that possibilities of the fund functioning will be limited by the quantity of the overproduction as well as by its salability. It seems that more favourable effects would be expected in case of simultaneous application of milk quotas system and Market regulation fund.

Any type of milk production control must be completed with effective government support; protection of inland market and guarantee of agricultural products export being the most important in this respect.

Adresa autora:

Ing. Jindřich Kvapilík, CSc., Výzkumný ústav pro chov skotu Rapotín,
788 13 Šumperk 4

Upozorňujeme na zajímavou publikaci

Nauka o hospodaření zemědělského podniku

(doslovný překlad německé publikace

Leiber F. und Koll.: Landwirtschaftliche Betriebswirtschaftslehre)

Publikace má téměř 400 stran, stojí 60 Kčs a je možno ji objednat na adrese:

Český institut agrární ekonomiky

pí H. Šmejkalová

Těšnov 17

117 05 Praha 1

Současné odbytové potíže zemědělského a potravinářského sektoru, intenzivní pronikání zahraničního kapitálu a konkurenčního komplementárního i substitučního zboží by měly představovat žádoucí impuls (vedle již tradičního spoléhání na zvýšenou míru státního protekcionismu a dotační politiky) pro masové šíření inovací dlouhodobě neuspokojivého sortimentu potravinářských výrobků. Nedostatečná hygienická kvalita potravin, pestrost, senzorické vlastnosti, úroveň balení atd. spolu se zvyšujícími se nároky spotřebitelů nejen v oblasti výživy (zájem o změnu životního stylu a stravovacích návyků, prolomení informační bariéry v oblasti ekologické zátěže systému výživy – zejména kontaminace potravin, vliv reklamy atd.) dávají prostor také pro uplatnění u nás dosud netradičních výživových směrů – výrobu a spotřebu „ekologicky vyhovujících“ potravin (produktů alternativního zemědělství a biopotravin). Experti často diskutované problémy diverzifikace biopotravin (vyšší nákladovost a pracnost výroby, snížení výnosů produktů alternativního zemědělství, vyšší ceny ekoproduktů, vliv rozpočtového omezení domácností, tradičních konzumních přístupů ke spotřebě atd.) byly konfrontovány s názory vzorku spotřebitelů.

METODIKA PRŮZKUMU

V šetření prováděném formou ankety jsme se zaměřili na průzkum podílů výdajů domácností za potraviny včetně krátkodobého trendu jejich vývoje, subjektivní ochotu (potřebu) změnit stravovací návyky, zmapování zdravotních, preferenčních a jiných potřeb respondentů saturovaných v systému výživy a na zhodnocení prvků kvality nabízeného sortimentu konvenčních potravin. Dále byly testovány míra znalostí běžného konzumenta o biopotravinách (BP), názory na vlastnosti BP, ochota změnit stravovací návyky v návaznosti na prokázaný pozitivní efekt na zdraví obyvatel, výše koupěschopné poptávky respondentů po BP v základním sortimentním členění a nároky zákazníků na způsob distribuce BP.

Základní údaje o souboru respondentů získaných ke spolupráci náhodným výběrem jsou obsaženy v tab.I. (Metodika výběru je popsána ve zprávách autora - viz seznam literatury. Uvedené zprávy jsou rovněž pramenem tab. I-XIV.) Více než 40 % účastníků ankety je ve věku 41–55 let, převládají ženy (65,8 %), které stále v tradičním typu české rodiny zásadně ovlivňují stravovací zvyklosti jejích členů (nákupy, příprava stravy atd.). Značnou asymetrii soubor vykazuje ve vzdělanostní struktuře, převažují středoškoláci a vyučení (58,9 %) a v poměru k celkové vzdělanostní struktuře čs. obyvatel je v souboru silná skupina vysokoškoláků (38,4 %). Vcelku rovnoměrně jsou respondenti rozděleni podle příjmových skupin, největší zastoupení je shodně ve skupi-

Věk	počet resp.	%	Pohlaví	počet resp.	%	Vzdělání	počet resp.	%
do 18	1	1,4	muži	25	34,2	základní	2	2,7
19-30	21	28,8	ženy	48	65,8	vyuč. + SŠ	43	58,9
31-40	11	15,1				VŠ	28	38,4
41-55	30	41,5						
56 a více	10	13,7						
Čistý příjem respondenta (Kčs)		počet resp.	%	počet členů domácnosti		počet	%	
do 2 000		9	12,3	rodina I. typu rodina II. typu**		30	41,1	
2 001-3 000		28	38,4			43	58,9	
3 001-4 500		28	38,4					
4 501-6 000		5	6,8					
6 001 a více		3	4,1					
Celkový počet obeslaných respondentů					120			
Celkový počet došlých odpovědí					73			
Response					60,8 %			

* 1(0) – 3(0)

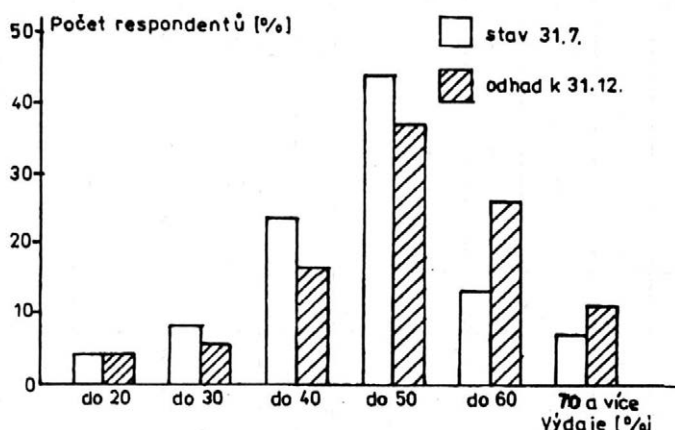
** 3(1) a více, kde (x) je počet dětí

nách 2 000 - 3 000 Kčs, resp. 3 000 - 4 500 Kčs měsíčního příjmu (38,4 %). Podle počtu členů domácnosti byly rodiny rozděleny na méněčetné (I. typu) a vícečetné (II. typu). Rodina II. typu je nejčastěji čtyřčlenná se dvěma dětmi do 18 let (20), resp. tříčlenná s jedním dítětem (11). Z celkového počtu 120 dotazovaných pozitivně reagovalo 73 osob (response 60,8 %).

VÝSLEDKY ŠETŘENÍ

Odpovědi na dotaz zjišťující podíl výdajů domácnosti za potraviny včetně krátkodobé prognózy jsou shrnuty v tab. II, resp. na obr.1. Největší počet respondentů (43,9 %) přiznává až 50% podíl výdajů za potraviny, a to i v odhadu pro konec roku 1991 (37,0 %). Takřka 1/4 účastníků ankety v současnosti vydává na stravování do 40 % svých příjmů (udržení této výše výdajů ke konci roku odhaduje 16,4 % dotazovaných), 60 % výdajů za potraviny z celkového příjmu přiznává 13,7 % respondentů. Ke konci roku však na uspokojení stravovacích potřeb odhaduje potřebu 60 % příjmu již 25 % dotazovaných a obavy z nutnosti investovat 70 % a více příjmu projevuje přes 1/10 zúčastněných. Méně než 20% podíl výdajů za potraviny, odpovídající současnému rozdělení užití spotřebitelských důchodů v hospodářsky vyspělých zemích, udává i očekává shodně pouze 4,1 % dotazovaných. Žádnou podstatnou změnu ve struktuře výdajů nepředpokládá 57,5 % respondentů, nutnost zvýšit výdaje na výživu ke konci roku 1991 předpovídá 38,4 % dotazovaných. Snížení výdajů o 10, resp. 20 % předpokládá pouze 2,7, resp. 1,4 % účastníků ankety. (Podle výsledků šetření VÚO dochází u čs. spotřebitelů k relativnímu snížení podílu výdajů za potraviny na celkových

% výdajů domácnosti za potraviny	Rozložení aktuálních výdajů za potraviny	Změny výdajů za potraviny (výhled-konec roku 1991)			
		žádná	růst	pokles	
			10 %	10 %	20 %
do 20	3	3	0	60	60
do 30	6	2	4	0	0
do 40	17	8	8	1	0
do 50	32	18	13	0	1
do 60	10	6	3	1	0
do 70 a více	5	5	0	0	0
Celkem abs./rel.	73/100	42/57,5	28/38,4	2/2,7	1/1,4

1. Rozložení měsíčních výdajů domácností respondentů za potraviny v roce 1991 - The distribution of monthly expenditures of respondents' for food in the year 1991

výdajích: při zhruba 50% nárůstu životních nákladů v roce 1991 proti roku 1990 se výdaje za potraviny zvýšily o 40 %.)

Rozložení měsíčních výdajů domácností respondentů za potraviny v roce 1991 vztahované ke sledovaným charakteristikám (věk, pohlaví, vzdělání, příjem a typ domácnosti) udává tab. III. Příslušné vypočtené koeficienty korelace (-0,064, 0,021, -0,118, -0,215, 0,015) ukazují nezávislost výdajů dotazovaných za potraviny na sledovaných charakteristikách. Ani výše příjmu, úroveň vzdělání a počet členů rodiny respondentů v hodnoceném souboru výši podílu výdajů za potraviny podstatně neovlivňují.

Ochotu změnit své stravovací zvyklosti (otázka č.2) přiznává 61,6 %, zatímco konzervativní postoje potvrzuje jen 13,7 % dotazovaných. Takřka 1/4 respondentů není dosud rozhodnuta. V tab. IV je dokumentována závislost ochoty spotřebitelů změnit jídelníček ve vztahu k platu, vzdělání, pohlaví, věku a typu rodiny. Příjem se projevil jako limitující faktor, ve skupině do 2 000 Kčs měsíčního příjmu se změnou strava-

III. Rozložení měsíčních výdajů domácností respondentů za potraviny v roce 1991 a odhad změn rozložení těchto výdajů ke konci roku 1991 – The distribution of monthly expenditures of respondents' households for food in the year 1991 and the estimation of distribution changes of these expenditures by the end of year 1991

Ochota akceptovat zvýšení cen biopotravin do	20 %		30 %		40 %		50 %		60 %		70 a více %		Součet
Charakteristika respondenta		konec 1991		konec 1991		konec 1991		konec 1991		konec 1991		konec 1991	
Věk: do 18	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	1
19-30	–	–	–	2	7	2	10	12	2	1	2	4	21
31-40	1	1	1	–	2	2	5	3	1	4	1	1	11
41-55	1	1	4	1	7	7	13	8	4	12	1	1	30
56 a více	1	1	1	1	1	1	4	3	2	2	1	2	10
Pohlaví: muži	2	2	2	1	5	3	10	8	4	7	2	4	25
ženy	1	1	4	3	12	9	22	19	6	12	3	4	48
Vzdělání: ZŠ	–	1	–	–	–	–	2	–	–	1	–	–	2
vyuč.+ SŠ	1	1	2	1	8	5	20	18	7	11	5	7	43
VŠ	2	2	4	2	9	7	10	9	3	7	–	1	28
Čistý příjem: do 2 000	–	–	–	–	2	1	4	5	1	–	2	3	9
2 001-3 000	11	1	1	2	5	4	15	10	3	8	3	3	28
3 001-4 500	1	1	5	2	9	7	10	8	3	9	–	1	28
4 501-6 000	–	–	–	–	1	–	2	3	2	2	–	–	5
6 001 a více	1	1	–	–	–	–	1	1	1	–	–	1	3
Počet členů domácnosti													
1 (0)	1	1	2	1	5	4	4	4	–	2	–	–	12
2 (0) I. typ	–	–	–	–	1	–	4	4	3	3	1	2	9
2 (1)	–	–	1	1	–	1	4	3	–	–	1	1	6
3 (0)	–	–	–	–	–	–	3	1	–	2	–	–	3
3 (1)	–	–	2	1	4	2	4	4	–	3	1	1	11
3 (2)	1	1	–	–	2	2	–	–	–	–	–	–	3
4 (0) II. typ	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	–	–	1
4 (1)	–	–	–	–	1	1	–	1	1	–	1	1	3
4 (2)	1	1	1	1	1	1	12	8	4	8	1	1	20
vícečetné	–	–	–	–	3	1	–	2	2	–	–	2	5
Součet četností	3	3	6	4	17	12	32	27	10	19	5	8	73

cích zvyklostí souhlasilo 55,6 %, ve skupině 2 001 - 3 000 Kčs již 60,7 % a ve skupině 3 001–4 500 Kčs 66,7 % dotazovaných.

Souvislosti mezi příjmem a ochotou změnit jídelníček jsou vzhledem k malé četnosti respondentů ve vyšších důchodových skupinách (od 4 501 Kčs měsíčního

IV. Ochota spotřebitelů změnit jídelníček ve vztahu k netto příjmu, vzdělání, pohlaví a typu rodiny – The readiness of consumers to change their diet in dependence on net income, education, sex and family type

Charakteristika	Odpovědi (abs./rel. četnosti)			
	ano	ne	nevím	součet (n = 72)
Plat respondenta				
do 2 000	5/55,6	0	4	9/100
2 001-3 000	17/60,7	3	8	28/100
3 001-4 500	18/66,7	4	5	27/100
4 501-6 000	3/60,0	2	5	5/100
6 001 a více	2/66,7	1	1	3/100
Vzdělání: ZŠ	1/-	0	1	2/100
vyuč.+ SŠ	29/67,4	4	10	43/100
VŠ	15/55,6	6	6	27/100
Pohlaví: muži	17/68,0	6	2	25/100
ženy	28/59,6	4	15	47/100
Věk: do 18	1/-	0	0	1/100
19-30	11/52,4	2	8	21/100
31-40	9/81,8	0	2	11/100
41-55	19/65,5	3	7	29/100
56 a více	5/50,0	5	0	10/100
Rodina: I. typu	17/56	7	6	30/100
II. typu	28/68,3	3	11	42/100
Celkem	45	10	17	72

V. Analýza vybraných faktorů působících na změnu konzumních zvyklostí respondentů – The analysis of selected factors affecting the change of consumption habits of respondents

Výrok	Odpovědi (abs./rel. četnosti)		
	ano	ne	nevím
Pestrost sortimentu na trhu mi připadá dostatečná (bez ohledu na ceny)	11/15,1	56/76,7	6/8,2
Vysoké ceny potravin mě nutí kupovat (vzhledem k mému příjmu) ty nejlevnější bez ohledu na jejich kvalitu	28/38,4	37/50,7	8/10,9
Vžitý jídelníček nezměním, protože mi dosavadní způsob stravy vyhovuje	27/37,0	32/43,8	14/19,2
Můj zdravotní stav vyžaduje speciální stravu či různá omezení (diety atd.)	13/17,8	53/72,6	7/9,6
Stravuji se částečně nebo úplně vegetariánským nebo jiným „netradičním“ způsobem	6/8,2	64/87,7	3/4,1
Nechám se ovlivnit při nákupu potravin reklamou nebo působením zdravotní či výživové osvěty (televize, tisk atd.)	42/57,6	25/34,2	6/8,2

VI. Závislost „nucené“ spotřeby levných potravin na příjmu a typu rodiny – The dependence of the “forced” consumption of cheap foods on income and family type

Charakteristika	Odpovědi (abs./rel.četnosti)			
	ano	ne	nevím	součet
Plat:				
do 2 000	4/44,4	4	1	9/100
2 001-3 000	11/39,3	12	5	28/100
3 001-4 500	10/35,7	16	2	28/100
4 501-6 000	2/40,0	2	1	5/100
6 001 a více	0/0,0	3	0	3/100
Rodina:				
I. typu	12/40,0	14	4	30/100
II. typu	15/34,9	23	5	43/100

VII. Důvody nedostatečné kvality potravin podle hodnocení spotřebitelů – Reasons for insufficient quality of foods in consumers' evaluation

Charakteristika nekvality	Četnost výskytu		Pořadí
	absol.	rel.	
Znečištění potravin zdraví škodlivými látkami	48	67,1	2
Špatný vzhled, chuť, vůně atd.	24	32,9	5
Nízká kulturnost prodeje (vhodné obaly, informace o složení a způsobech přepravy pokrmů, čistota prodejen atd. – nedostatečné)	54	74,0	1
Nedostatečný obsah bílkovin, vitamínů, minerálních a ostatních výživových látek, vlákniny	37	50,7	3
Nízká trvanlivost	34	46,6	4
Časová náročnost kuchyňské úpravy	23	31,5	6

příjmu) neprůkazné. Proti předpokladům se projevila vyšší připravenost ke změnám stravovacích zvyklostí u vzdělanostní kategorie „středoškoláci a vyučení“ (67,4 % kladných odpovědí) ve srovnání s vysokoškolsky vzdělanými respondenty (55,6 % kladných odpovědí). Muži by zřejmě měnili konzumní stereotypy o něco ochotněji než ženy (68,0 a 59,6 % souhlasných reakcí), ale v případě jejich pasivního přístupu k „výživové politice“ domácnosti není uvedený rozdíl příliš významný. Z hlediska věkové struktury se nejvyšší připravenost k výživovým experimentům projevuje ve skupině 31–40letých, zatímco ve skupinách 19–30 let, resp. 56 a více let ochotu ke změnám přiznalo jen něco přes 50 % dotazovaných. Větší smysl pro výživovou adaptabilitu projevují vícečetné rodiny II. typu (68,3 %) proti 56,7 % kladných odpovědí u rodin I. typu.

Výsledky analýzy vlivu vybraných faktorů na změnu konzumních zvyklostí respondentů jsou prezentovány v tab. V. Přes 3/4 dotazovaných jsou nespokojeny

VIII. Korelace mezi charakteristikami nekvality potravin 1. a 2. pořadí (viz předchozí tabulka) a vzděláním a věkem účastníků ankety (abs./rel. četnosti) – Correlation between food bad-quality characteristics of the 1st and 2nd order (see the foregoing table) and respondents' education and age (abs./rel. figures of frequency)

Pořadí	Věk					Součet
	do 18	19-30	31-40	41-55	56 a více	
1	0	16/76,2	7/63,6	23/76,7	8/80,0	54/-
2	1	14/66,7	27/63,6	20/66,7	6/60,0	48/-
	Vzdělání					
	ZŠ	vyučení + SŠ	VŠ	součet		
1	1	29/67,4	24/85,7	54/-		
2	1	28/65,1	19/67,8	48/-		

* relativní četnosti jsou vztaženy k celkovému počtu respondentů v příslušné podskupině vzdělání, věk

s pestrostí nabízeného sortimentu, 15 % účastníků ankety vyjádřilo v tomto bodě svoji spokojenost. Nutnost rezignovat na nákup kvalitních potravin (vzhledem k příjmu) přiznává 38,4 % dotazovaných spotřebitelů, zatímco zhruba v polovině souboru není příjmová podmíněnost orientace na nejlevnější potraviny vyjádřena.

Klesající závislost „nucené“ spotřeby levných potravin na příjmu je demonstrována v tab. VI. Vyšší podíl důchodců s nižšími příjmy v rodinách I. typu zřejmě působí na vyšší míru orientace k levnějším potravinám ve srovnání s rodinami II. typu, kde větší počet dětí obvykle vede ke zvýšeným nárokům na kvalitu stravy.

Dosavadní způsob stravování vyhovuje více 1/3 respondentů (37 %), ostatní jsou se způsobem výživy buďto spokojeni (43,8 %), nebo se jednoznačně nevyjádřili. 17,8 % účastníků ankety se zařazuje k tzv. exponovaným spotřebitelům (vzhledem ke svému zdravotnímu stavu vyžadují speciální stravu, často jsou odkázáni na dietu). K úplnému nebo částečnému vegetariánství či k jiným netradičním formám výživy a životního stylu (preferenční spotřebitelé) se přihlásilo necelých 9 % dotazovaných. 57,6 % respondentů přiznává vliv reklamy a působení zdravotnické či výživové osvěty na utváření struktury osobního výživového koše. Rezistenci k působení osvěty uvádí 34,2 % dotazovaných.

Pouze 16,3 % respondentů hodnotí kvalitu nabízených potravin jako vcelku dostatečnou. Rozbor důvodů nedostatečné kvality potravin (dotaz na úroveň jednotlivých složek kvality) je uveden v tab. VII. Téměř 3/4 respondentů (74 %) není spokojeno s kulturností prodeje potravin (úroveň balení, doprovodných informací, čistotou prodejen atd.). 2/3 dotázaných (67,1 %) považují za kritickou úroveň kontaminace potravin cizorodými látkami (hygienickou složku kvality). Nedostatečnou výživovou hodnotu (obsah bílkovin, vitamínů, minerálních a ostatních výživových látek, vlákniny) a nízkou trvanlivost kritizuje 50,7 % (resp. 46,6 %) respondentů. Senzorické vlastnosti a časovou náročnost kuchyňských úprav nabízených potravin negativně hodnotí zhruba 1/3 účastníků ankety.

V tab. VIII jsou soustředěny údaje o míře korelace mezi dvěma nejčastěji uváděnými „znaky nekvality“ (kulturnost prodeje a obsah zdraví škodlivých látek) a vzděláním a věkem respondentů. Současný způsob distribuce ve zvýšené míře nevyhovuje vysokoškolsky vzdělaným účastníkům ankety ve věku 56 a více let, zatímco vysoká

IX. Výběr znaků biopotravin respondenty – Respondents' choice of bio-food characteristics

Znak potravin	Četnost výskytu	
	absolutní	relativní
Obsah zdraví škodlivých látek:		
stejný jako u klasických potravin	0	0
podstatně nižší obsah	35	47,9
žádný obsah	29	39,7
Lepší chuť, aroma	18	24,7
Vyšší obsah živin a vitamínů	51	69,9
Šetrnější zpracování	23	31,5
Vyšší uchovatelnost	25	34,2
Produkty pěstované (chované) v ekologicky čistém prostředí s vyloučením průmyslových hnojiv, krmiv, postřiků atd.	59	80,8

X. Ochota spotřebitelů zařadit biopotraviny do svého jídelníčku - The readiness of consumers to introduce bio-foods into their diet

Odpověď	Četnost (abs./rel.)
Rozhodně ne	0/0
Spíše ne	4/5,5
Nevím	2/2,8
Spíše ano (občas)	29/40,3
Ano (pravidelně)	37/51,4
Celkem	72/100

XI. Korelace odpovědí „spíše ano + ano“ se vzděláním, věkem a typem rodiny respondentů – The correlation of answers “rather yes + yes” with respondents' education, age and family type

Věk	Četnosti		Vzdělání	Četnosti		Rodina	Četnosti	
	abs.	rel.		abs.	rel.		abs.	rel.
do 18	1	–	ZŠ	2	–	I. typu	27	90,0
19-30	19	90,5	vyuč.+SŠ	39	90,7	II. typu	39	90,7
31-45	11	100,0	VŠ	25	89,3			
46-55	25	83,3						
56 a více	10	100,0						

Relativní četnosti jsou vztaženy k celkovému počtu respondentů v příslušné podskupině věk, vzdělání a typu rodiny

úroveň znečištění potravin je v celém souboru kriticky posuzována stejnoměrně (bez ohledu na věk a vzdělání).

Další okruh otázek byl věnován testování substitučních možností biopotravin (BP) ve výživě sledovaného vzorku konzumentů. Aktivní či pasivní formu „střetu“ s BP potvrdilo 91,8 % respondentů, což je zřejmě výsledek průniku reklamní kampaně podporující alternativní systémy výživy a zvýšeného zájmu populace o změnu životního způsobu (aktivní ovlivňování vlastního zdraví).

Zvýšení (%)	Ovoce a zelenina	Mléko a mléčné výrobky	Maso a masné výrobky	Mlýnsko-pekárenské výrobky
žádné	22/30,6	25/34,7	22/30,6	21/29,2
do 10	25/34,7	21/29,2	31/43,0	26/36,1
11-25	17/23,6	17/23,6	11/15,3	16/22,2
26-50	3/4,2	7/9,7	5/6,9	6/8,3
nad 50	5/6,9	2/2,8	3/4,2	3/4,2

* vzhledem k počtu klasifikovatelných odpovědí $n = 72$

V tab. IX jsou soustředěny názory „definující“ BP (souhrn spotřebitelských očekávání). V 80 % odpovědí je považováno za podstatné, aby základem BP byly produkty pěstované (chované) v ekologicky čistém prostředí s vyloučením průmyslových hnojiv, krmiv, postřiků atd. (výroba v alternativních zemědělských systémech). Téměř 70 % respondentů očekává od BP vyšší obsah užitečných látek (živin, vitamínů). U zdraví škodlivých elementů téměř polovině dotazovaných (47,9 %) „postačuje“ nižší obsah zdraví škodlivých látek proti potravinám produkovaným konvenčními způsoby, ale téměř 40 % respondentů striktně požaduje u BP nulový obsah nežádoucích látek. Zhruba 1/3 odpovědí se vyslovuje též pro šetrnější zpracování (i ve finalizujících částech potravinového řetězce) a vyšší uchovatelnost potravin. Zlepšení senzorických vlastností je preferováno pouze asi 1/3 účastníků ankety. Z šesti uvedených znaků je pro uznání výrobků za biopotraviny respondenty nejvíce vyžadována současná platnost alespoň tří až čtyř kritérií.

Pravidelně zařadit do jídelníčku BP je ochotno 51,4 % dotazovaných (tab. X). Alespoň občasné zpestření stravy BP připouští 40,3 % respondentů. Záporné a neurčité odpovědi dává pouze 8,3 % souboru. S BP je nejvíce počítáno ve věkových skupinách 31 až 45 a 56 a více let (tab. XI), vzdělání a typ rodiny v tomto případě nerozhodují.

Poněkud jinak se však jeví ochota respondentů nakupovat BP v přímé konfrontaci s cenovou politikou producentů a rozpočtovými možnostmi domácností. Ani při nepravděpodobném nulovém nárůstu cen BP proti konvenčním potravinám není udržitelná hladina naznačovaného spotřebitelského zájmu (kolem 40 %). Z údajů obsažených v tab. XII vyplývá, že nejvýše 29,2–34,7 % dotazovaných je ochotno nakupovat BP. Stejná cenová hladina s konvenčními potravinami vzbuzuje oprávněnou nedůvěru zákazníků ke kvalitě produktů nabízených pod označením BP. Nejvíce spotřebitelů by bylo ochotno nakupovat BP v celém sledovaném sortimentu při maximálním zvýšení cen do 10 % proti konvenčním potravinám. Maso a masné výrobky by vyhledávalo 43 % dotazovaných, zatímco mléko a mléčné výrobky by byly přitažlivé pro necelou 1/3 dotazovaných. Zvýšení cen o 11–25 % by akceptovala pouze asi 1/4, u masa a masných výrobků jen 15,3 % respondentů. Při vyšším cenovém nárůstu BP proti konvenčním potravinám by zájem projevovalo již jen necelých 10 % spotřebitelů. V případě více než 50% nárůstu cen by se v současných rozpočtových podmínkách domácností stala orientace na BP záležitostí úzké vrstvy spotřebitelů s vyššími příjmy či preferenčních spotřebitelů. Relativně největší zájem v uvedené cenové hladině BP se koncentruje do oblasti spotřeby ovoce, zeleniny a výrobků z nich.

XIII. Korelace mezi příjmem respondentů a jejich ochotou nakupovat biopotraviny při různém zvýšení ceny – The correlation between respondents' income and their readiness to buy bio-foods with the prices being increased variously

Netto příjem, zvýšení ceny	Ovoce a zelenina	Mléko a mléčné výrobky	Maso a masné výrobky	Mlýnsko- pekárenské výrobky
do 2 000 Kčs				
0	3	4	4	3
do 10	2	1	1	3
11 - 25	2	2	2	1
26 - 50	0	0	1	1
nad 50	1	1	0	0
2 001 - 3 000 Kčs				
0	3	9	9	8
do 10	13	10	14	14
11 - 25	4	4	1	3
26 - 50	2	5	3	2
nad 50	2	0	1	1
3 001 - 4 500 Kčs				
0	10	11	9	9
do 10	7	6	11	7
11 - 25	9	9	7	9
26 - 50	0	1	0	1
nad 50	5	1	1	2
4 501 - 6 000 Kčs				
0	2	1	0	1
do 10	2	3	3	2
11 - 25	0	0	0	1
26 - 50	1	1	1	1
nad 50	0	0	1	0
nad 6 001 Kčs				
0	0	0	0	0
do 10	1	1	2	0
11 - 25	2	2	1	2
26 - 50	0	0	0	1
nad 50	0	0	0	0

Tab. XIII udává rozložení zájmu respondentů o nákup BP v různých příjmových skupinách. Z rozložení četností preference cenových hladin vyplývá, že s výjimkou skupiny s nejvyššími příjmy 6 000 a více Kčs měsíčně se poptávka soustřeďuje v intervalu nepatrně zvýšených cen (o 0–10 %) proti konvenčním potravinám. Respondenti s příjmem 3 001 - 4 500 Kčs jsou ve větší míře ještě ochotni akceptovat zvýšení cen o 26–50 %.

Způsob prodeje	Absol./rel. četnost odpovědí (n = 70)
V běžném obchodě na vymezeném a označeném místě	53/75,8
Ve specializovaných obchodech	8/11,4
Odběrem přímo u výrobce	1/1,4
Bez zvláštních požadavků na způsob prodeje	8/11,4

Při vyhledávání optima dosažitelnosti BP pro běžné konzumenty se většina respondentů (75,8 %) vyjádřila pro prodej v běžném obchodě na vymezeném a označeném místě. Přání nakupovat ve specializovaných obchodech, stejně jako nevyhraněnost požadavků na organizaci prodeje projevila zhruba 1/10 dotazovaných. Přímý odběr BP u výrobce (prodej „ze dvora“) prakticky požadován není. Příslušné hodnoty jsou uvedeny v tab. XIV.

ZÁVĚR

Cílem uvedené práce bylo přispět ke zmapování možností diverzifikace biopotravin na čs. trhu v období liberalizace hospodářského života. Jsme si vědomi limitů ve vypovídací schopnosti uvedené ankety, především pro malý rozsah souboru respondentů (obdobně zaměřené zahraniční průzkumy pracují se soubory 1 000 - 5 000 spotřebitelů), možnost položit pouze omezené množství dotazů (přirozený handicap ankety orientované na nejširší veřejnost) a permanentně a diskontinuálně se měnící sociálně ekonomickou realitu (dominantní rys současné čs.společnosti). Přesto považujeme výsledky našeho průzkumu za orientační sondu do spotřebitelských očekávání, umožňující postihnout vybrané podstatné rysy (poptávkový aspekt) očekávané parciální konverze čs. zemědělství.

Intenzitě zmapování této u nás stále nové problematiky (bazických inovací potravního řetězce) by prospěla žádoucí (mezioborová) iniciace vědeckovýzkumných aktivit hygieniků, zdravotníků, ekonomů zemědělců, potravinářů, legislativců a ostatních subjektů zainteresovaných na řešení problémů ekologizace reprodukce agrokomplexu. Dosavadní průběh a výsledky sociálně ekonomické reformy umožňují zejména malovýrobci prosazování výroby biopotravin o deklarované kvalitě, jež je ovšem podmíněna účinností kontroly jakosti a zejména v iniciační fázi vázána na dotační podporu státu.

Literatura

- MIHULKA, S. – PEXIEDEROVÁ, E. – ČÍŽKOVÁ, J.: Výroba biologických potravin v podmínkách privatizovaného APK. Studie SPI-VÚPP. Praha, VÚEZVž 1991.
 MIHULKA, S. – PEXIEDEROVÁ, E. – ČÍŽKOVÁ, J. – POSKOČILOVÁ, H.: Tvorba modelu toku kontaminantů ve vybraných procesech výroby základních potravin. [Závěrečná zpráva.] Praha, SPI-VÚPP 1991.

Došlo 3.1.1992

MIHULKA S., PEXIEDEROVÁ E., Výzkumný ústav potravinářského průmyslu, Praha

Průzkum možnosti diverzifikace biopotravin na čs. trhu z pozice spotřebitele

Zeměd. Ekon., 38, 1992, č. 5, s. 395 – 407. – 1 graf, 14 tab., lit. 2, res. čes., angl.

biopotraviny, spotřebitelská anketa, ceny potravin, struktura výdajů domácností, znaky jakosti

V článku je formou spotřebitelské ankety testovány reakce vybraného vzorku spotřebitelů na průnik biopotravin na čs. trh, který je důsledkem očekávané konverze zemědělství. Ochota nakupovat biopotraviny je vztahována k příjmům, pohlaví, vzdělání a typu rodiny respondentů. Je sondován i očekávaný vývoj výdajů domácností za potraviny, dále požadavky spotřebitelů na kvalitativní znaky biopotravin, způsoby jejich distribuce a maximální zvýšení jejich ceny proti konvenčním potravinám, akceptovatelné při nákupu.

MIHULKA S., PEXIEDEROVÁ E., Research Institute of Food Industry, Praha

The research of diversification possibilities of bio-foods on the Czechoslovak market from the standpoint of consumer

Zeměd. Ekon., 38, 1992, No. 5, pp. 395 – 407. – 1 graph, 14 tabs, refs 2, summaries in cz, en

bio-foods, public inquiry of consumers, food prices, structure of household expenditures, characteristics of quality

The work deals with the results of the public inquiry of consumers testing the reaction of a chosen sample (120) of consumers on the basic food assortment innovation in the framework of the partial conversion of Czechoslovak agriculture. The readiness to buy bio-foods is related to respondents' income, sex, education and family type. The expected development of the expenditures of foods, consumers' demands for bio-food qualitative characteristics, the ways of their distribution and maximum increase in bio-food prices, in comparison with the conventional foods, acceptable for their purchase are also sounded out.

The highest number of respondents (43.9 %) admit that they spend to 50 % household expenditures on foods, 13.7 % of respondents spend for foods 60 % of their income. But in a short time outlook, as many as about 32 % of respondents estimate to spend 60 and more % of their income on the satisfaction of their food requirements. As many as 57.5 % of inquiry participants do not, however, expect any substantial impact of economic reform on the structure of their expenditures. Only 4.1 % of respondents admit and except less than 20 % share of their expenditures spent on foods.

Correlation coefficients -0.064, 0.021, -0.118, -0.215, 0.015 characterize a surprisingly low dependence rate of monthly household expenditures on all the other observed characteristics (age, sex, education, income and household type respectively). 61.6 % of respondents admit their willingness to change their diet habits, in this case the income is already manifested as a restrictive factor. Consumers' readiness to accept the innovations of a more substantial character is showed also in the discontent of 3/4 of respondents with the assortment diversity.

17.8 % of asked respondents quality themselves as so called exposed consumers (special demands for food conditioned by their health), preference tendencies (partial or full vegetarianism) are manifested by 9 % of respondents and 56.7 % (resistance 34.2 %) admit the effect of advertisements and health education on the formation of their consumption habits.

As to the reasons of insufficient quality of offered foods, consumers are most sensitive in their reaction on (in descending order) a low culture of sale, critical level of the content of contaminants, insufficient nutritive value and short shelf-life. When testing the substitutional possibilities of bio-foods in the innovation of food assortment, as many as 81.8 % of respondents confirm an active or passive form of confrontation with bio-foods. As to the consumers' demands for the parameters of the use value of bio-foods, the organic origin of raw materials (products bred in the conditions of alternative agriculture), higher content of useful stuffs (nutrients, vitamins) and a lower (compared with conventional foods) to zero content of harmful stuffs predominate.

It follows from the confrontation of considered price policy of producers and household budget possibilities that 29.2 - 34.7 % of respondents as a maximum are willing to buy bio-foods even with the unreal non increased prices in comparison with conventional foods.

Adresa autorů:

Ing. Stanislav Mihulka, ing. Eva Pexiedarová, CSc., Výzkumný ústav potravinářského průmyslu, Londýnská 55, 120 00 Praha 2

INSTITUTE OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL INFORMATION FOR AGRICULTURE

Slezská 7, CS 120 56 Praha 2, ČSFR, FAX.: (004222) 25 70 90

In this institute scientific journals dealing with the problems of agriculture and related sciences are published on behalf of the Academy of Agricultural Sciences of the CSFR. The periodicals are published in the Czech or Slovak languages with summaries in English or in English with summaries in Czech or Slovak, except *Scientia agricultura bohemoslovaca*, which is in the English language only.

Subscription to these journals should be sent to the above-mentioned address.

Periodical	Number of	
	issues per year	pages
Rostlinná výroba (Plant Production)	12	96
Veterinární medicína (Veterinary Medicine)	12	64
Živočišná výroba (Animal Production)	12	96
Zemědělská ekonomika (Agricultural Economics)	12	96
Lesnictví (Forestry)	12	96
Zemědělská technika (Agricultural Engineering)	12	64
Ochrana rostlin (Plant Protection)	4	80
Genetika a šlechtění (Genetics and Plant Breeding)	4	96
Zahradnictví (Horticulture)	4	80
Potravinářské vědy (Food Sciences)	4	80
Scientia agriculturae bohemoslovaca	4	96
Meliorace (Soil Science and Amelioration)	2	80
Sociologie zemědělství a venkova (Sociology of Agriculture and Countryside)	2	80

Dosáhnout výrazného a kontinuálního zvyšování objemu rostlinné produkce ze stejné plochy obhospodařované půdy, a to na podkladě jak kvantitativních, tak i kvalitativních změn, ke kterým docházelo při vynakládání výrobních prostředků a práce, bylo stěžejním cílem intenzifikačního procesu tohoto výrobního odvětví v podmínkách dlouhodobého rozvoje našeho zemědělství v poválečném období.

Ten směřoval nejen k rozsáhlému využívání vysoce výkonných odrůd pěstovaných plodin a k uplatnění velkovýrobních technologií zpracování půdy, kultivace porostů a jejich sklizně, ale i k výraznému stupni chemizace v tomto odvětví zemědělské výroby.

Významnou úlohu v posledně uváděné oblasti sehrála vedle chemického boje proti škůdcům, chorobám a plevelům i stimulace vývoje rostlin a jejich výživa, která prošla ve sledovaném období cestou trvalého růstu dávek průmyslových hnojiv.

Tyto produkty převážně chemického průmyslu, které měly sloužit k vyrovnaní deficitu vznikajícího především jako důsledek výpadku produktů ze zemědělského koloběhu živin a k dalšímu zvyšování hektarových výnosů a sklizní zemědělských plodin, dosáhly svým množstvím takové polohy, že další zvyšování jejich dávek přechází do stadia produkční a ekonomické neúčinnosti.

Značná surovinová a energetická náročnost výroby průmyslových hnojiv, jakož i nezbytnost ochrany životního prostředí vyžadují nejen jejich účelné používání, aby se jejich biologické funkce nositelů živin mohly plně realizovat, ale i přijetí takových opatření, aby nedocházelo k jejich negativnímu působení na půdu, rostliny a jejich spotřebitele.

Vycházíme-li v této souvislosti z aspektu, že měřítkem účinnosti chemizace výroby, zvláště pak výživy rostlin, je analýza tohoto zásahu ve vztahu k růstu produktivity práce, jeví se účelným zkoumat i jeho vzájemné vztahy a vazby s růstem výroby a s její hospodárností.

Příspěť k poznání vývojových tendencí intenzity rostlinné výroby ve vztahu k množství spotřebovaných průmyslových hnojiv a dynamiky jejich účinnosti při formování úrovně této endogenní veličiny v podmínkách dlouhodobého rozvoje čs. zemědělství v poválečném období je hlavním záměrem předkládané studie.

LITERÁRNÍ PŘEHLED

Problematicke studia produkční a ekonomické účinnosti průmyslových hnojiv a jejich působení v oblasti formování výsledků rostlinné produkce na nadpodnikové úrovni hospodaření nebyla v podmínkách dlouhodobého rozvoje čs. zemědělství věno-

vána adekvátní pozornost. Dokumentují to sporadicky publikované práce orientované na kvantifikaci těchto jevů v průběhu daného období.

Z hlediska komparačního, jakož i vytyčených cílů vlastního zkoumání lze za významné považovat na prvním místě poznatky, ke kterým dospěla Ne v y h o š t ě n á (1982), která na podkladě aplikované korelační a regresní analýzy dospěla k závěru, že tvorba hrubé produkce rostlinné výroby byla v období 1971 až 1980 na území ČSFR závislá zhruba ze 47 až 52 % na dávkách průmyslových hnojiv. Podle autorčina zjištění přineslo v tomto období zvýšení dávky průmyslových hnojiv (v čistých živinách) o 1 kg zvýšení hrubé rostlinné produkce na jednotku plochy přibližně o 12 Kčs. Pokud jde o jednotkovou produkci, ta vykazovala ve sledovaném období sestupnou tendenci. Tempo růstu vyhodnocované endogenní veličiny nebylo lineárně závislé na spotřebě exogenní veličiny, neboť při průměrném ročním tempu přírůstku spotřeby průmyslových hnojiv ve výši 3,9 % v průběhu posuzovaných let činilo průměrné tempo přírůstku hrubé produkce rostlinné výroby pouze 2,0 %.

Na trvalé zhoršování situace ve vývoji celkové účinnosti průmyslových hnojiv (kvantifikované relací vstupů oceněných v běžných cenách a připočtených intervencí k hrubé rostlinné produkci ve stálých cenách roku 1980) v období 1970 až 1985, a to do roku 1981 s jejich zlepšením v letech 1982 až 1985 poukazuje i Vigner (1987), který současně upozorňuje na skutečnost, že průměr účinnosti prvních tří let posuzovaného období proti posledním třem letům dosáhl hodnot o 53 % horších. Ačkoliv se podle něj řadíme mezi země s relativně vysokou úrovní minerálního hnojení (4. místo z 19 vybraných zemí v roce 1986), v úrovni výnosů se řadíme do druhé poloviny porovnávaných zemí. Nízký stupeň využití materiálních vstupů nejen podstatně zvyšuje nákladovost zemědělské výroby a s tím spojené vysoké společenské náklady na zabezpečení výživy obyvatelstva, ale ovlivňuje i neefektivní vývoz. Nedostatky v aplikaci a technické úrovni používaných průmyslových hnojiv a klesající schopnost sorpčního komplexu jsou pak hlavní příčinou značných ztrát, zvláště u dusíkatých hnojiv, a mají i negativní ekologické důsledky.

Na nezbytnost realizace racionalizačních zásahů při aplikaci průmyslových hnojiv, jakož i kvalitativních změn ve struktuře jejich dodávek poukazují K a š t á n k o v á a kol. (1986), kteří navrhuji zvýšení podílu kapalných dusíkatých hnojiv, a to na 30 až 35 %, zvýšení podílu pozvolna působících hnojiv, podstatné zvýšení volně ložených a koncentrovaných hnojiv a další zvýšení intenzity vápnění.

H r a š k o a kol. (1986) spatřují možnosti překonání bariér při zvyšování účinnosti vysokých dávek průmyslových hnojiv vedle snížení půdní kyselosti i v rovnoměrném přísunu kvalitní organické hmoty do půdy a respektování půdně ekologických podmínek při stanovení a aplikaci dávek hnojiv. Tím lze řešit i nepříznivě se vyvíjející situaci ve zvyšování finančních a energetických nároků na získávání surovin na výrobu průmyslových (zejména dusíkatých) hnojiv. Při jejich distribuci je nutné důsledněji zohledňovat zásobu živin v půdě z hlediska potřeby dosažení jejich optimálních hladin.

Podle citovaných autorů patří k hlavním limitujícím činitelům zvyšování půdní úrodnosti relativně nízký obsah humusu v našich zemědělských půdách (většinou v rozpětí 2–3 %) a jeho převážně nevyhovující kvalita (vysoký podíl kyselých humusových látek). Ve výhledovém období bude proto mít úroveň organického hnojení dominantní postavení v souboru limitujících činitelů půdní úrodnosti a musí stát v popředí zájmu zemědělské prvovýroby.

Nevyhnutelnost a účelnost realizace tohoto opatření zdůrazňuje i H e t t e š (1991), který při komparaci spotřeby průmyslových a organických hnojiv na 1 ha

redukované půdy v ČSFR a ve světě odhalil značně výrazné difference v úrovni těchto jevů. Zatímco u nás činí spotřeba průmyslových hnojiv $264 \text{ kg} \cdot \text{ha}^{-1}$ a organických $79 \text{ kg} \cdot \text{ha}^{-1}$, v zemích ES je tento poměr 162:74, v SRN 341:194, v Anglii 235:107 a v Dánsku 222:154. Při vyhodnocování účinnosti spotřebovaných průmyslových hnojiv v oblasti formování rostlinné výroby na Slovensku poukazuje autor na výrazně sestupnou tendenci posuzované exogenní veličiny v tomto územním celku. Uvádí, že zatímco v roce 1970 bylo na 100 Kčs hodnoty hnojiv vyprodukováno 900 až 1 300 Kčs hrubé rostlinné produkce, v roce 1988 to byla pouze zhruba jedna třetina, tj. 400 Kčs.

Za stěžejní literární prameny zaměřené na uplatnění adekvátních matematicko-statistických metod při zpracování a analýze faktografických údajů o zkoumaných jevech a procesech včetně posouzení jejich dynamiky lze považovat především metodologické aspekty a metodické postupy, které publikovali Heady a Dillon (1961), Weinschenk (1968), Malypetr (1973), Hebák a Hustopectý (1987) a v neposlední řadě i Cipra (1986).

MATERIÁL A METODIKA

Výchozí základnu pro realizaci vytyčených cílů zkoumání tvoří údaje Federálního statistického úřadu o dosažené úrovni rostlinné produkce a o množství spotřebovaných hnojiv v ČSFR za období 1946 až 1989. Na jejich podkladě u následně odvozených intenzitních veličin, kvantifikujících dosaženou úroveň hrubé rostlinné produkce (ve stálých cenách roku 1980), jakož i úroveň spotřebovaných průmyslových hnojiv (v kg čistých živin) na 1 ha zemědělské půdy včetně účinnosti posledně uváděné exogenní proměnné k objemu hrubé rostlinné produkce v jednotlivých letech posuzované časové řady, byly posuzovány nejen jejich vývojové tendence, ale i korelační a regresní vazby.

Při kvantifikaci změn, ke kterým došlo ve vývoji těchto jevů v čase, bylo v první fázi analytické činnosti využito vedle indexů se stálým základem (bazických) i indexů s řetězově se měnícím základem (řetězových). Jejich výpočty byly realizovány pomocí výrazů:

$$I_p^{(b)} = (p_k/p_j) \cdot 100 \quad \text{resp.} \quad I_p^{(r)} = (p_k/p_{k-1}) \cdot 100$$

kde: j – základní období
 k – sledované období

Celkové změny v relativním vyjádření kvantifikují pak elementární charakteristiky dynamických řad – tempa růstu. Při jejich určování bylo využito statistiky:

$$T_i = (y_i/y_{i-1}) \cdot 100$$

Při stanovení hranic parciálních intervalů z totální časové řady (hospodářských let 1946/47 až 1988/89) vycházíme ve sledovaném období u všech posuzovaných intenzitních ukazatelů z trendové složky spotřeby živin charakterizované desetiletými centrovanými ročními klouzavými průměry a z analýzy odvozených hodnot této proměnné prostřednictvím postupné lineární interpolace.

Při analytickém vyrovnávání takto specificky vymezených krátkodobých dynamických řad byly základní vývojové tendence zkoumaných ukazatelů charakterizovány modely lineárního typu:

$$y' = a_{yt} + b_{yt} \cdot t_i$$

kde: $a_{yt} = \sum y_i / n$
 $b_{yt} = (\sum y_i \cdot t_i) / (\sum t_i^2)$
 t_i – časová proměnná ($i = 1, 2, \dots, n$)

U dlouhodobých časových řad posuzovaných veličin byl jejich trend kvantifikován prostřednictvím modelů vývojových tendencí kvadratického typu:

$$y' = a_{yt} + b_{yt} \cdot t_i + c_{yt} \cdot t_i^2$$

jejichž příslušné parametry byly získány řešením soustavy normálních rovnic.

Absolutní změnu, tedy růst nebo pokles vyhodnocovaných jevů v čase, charakterizuje u funkce lineárního typu parametr b_{yt} a u funkce kvadratické výraz $b_{yt} + c_{yt} \cdot t_i$.

Relativní změny kvantifikující pak (ve shodném pořadí aplikovaných modelů vývojových tendencí) hodnoty odvozené prostřednictvím výrazů:

$$[(b_{yt}) / (a_{yt} + b_{yt} \cdot t)] \cdot 100$$

resp. $[(b_{yt} + 2c_{yt} \cdot t_i) / (a_{yt} + b_{yt} \cdot t_i + c_{yt} \cdot t_i^2)] \cdot 100$

Stupeň závislosti mezi symptomatickými (časovými) proměnnými veličinami t_i a zkoumanými intenzitními ukazateli charakterizují hodnoty korelačních indexů, určených prostřednictvím výrazu:

$$I_{yt} = \sqrt{[(\sum y_i - y' \cdot t_i)^2 / \sum (y_i - \bar{y})^2]}$$

Při testování statistické průkaznosti párových korelačních indexů bylo použito kritických hodnot průkazných koeficientů korelace, vypočtených na základě příslušného testového kritéria Studentova t -rozdělení.

Při studiu vlivu spotřeby průmyslových hnojiv na formování úrovně rostlinné výroby v posuzovaném období a územním celku byla aplikována párová lineární i nelineární korelace a regrese.

V této souvislosti byly analyzovány nejen vztahy mezi empirickými (skutečnými) hodnotami korelovaných proměnných, jichž bylo v jednotlivých letech časové řady dosaženo, ale i vazby této časové řady vyrovnané odpovídajícími hodnotami (teoretickými) na podkladě adekvátní regresní čáry pro obě uváděné proměnné.

Realizace naznačeného metodického postupu zpracování faktografických údajů vychází z produkčních modelů typu:

$$y' = a_{yx} + b_{yx} \cdot x \quad (1)$$

$$y = a_{yx} + b_{yx}^x \quad (2)$$

$$y = a_{yx} + b_{yx} \cdot x + c_{yx} \cdot x^2 \quad (3)$$

Naznačené pojetí studia řešení problematiky umožňuje posoudit nejen stupeň využití posuzované exogenní proměnné při formování úrovně zkoumané endogenní veličiny v různých časových intervalech, ale eliminovat i nahodilé kolísání úrovně obou posuzovaných ukazatelů v čase.

VÝSLEDKY A DISKUSE

Výchozí bázi analytické činnosti realizované v souladu s vytyčenými cíli zkoumání tvoří výsledky získané v oblasti vyhodnocení změn posuzovaných intenzitních ukazatelů rozvoje našeho zemědělství v dlouhodobém poválečném období prostřednictvím indexových řad, jejichž hodnoty jsou shrnuty v tab. I. Na jejich podkladě lze na prvním místě vyvodit evidentní poznatek, že tempo růstu hrubé produkce rostlinné výroby ve vyhodnocovaném období nebylo závislé na tempu růstu spotřeby průmyslových hnojiv. Argumentem tohoto závěru jsou pak i výsledky dosažené v oblasti studia korelačních vztahů mezi oběma statistikami, které při aplikované regresní funkci kvadratického typu prokázaly statisticky vysoce průkazný nízký stupeň závislosti ($I_{yx} = 0,239^{**}$).

Na podkladě analytického vyrovnaní časových řad obou intenzitních ukazatelů prostřednictvím adekvátního modelu vývojových tendencí za období 1948 až 1989 byl prostřednictvím rovnice paraboly 2. stupně prokázán průměrný roční relativní přírůstek spotřeby čistých živin na 1 ha zemědělské půdy 4,25 %, zatímco průměrný roční relativní přírůstek objemu hrubé rostlinné produkce na 1 ha zemědělské půdy byl téměř poloviční (2,05 %). Při eliminaci ostatních potenciálních činitelů ovlivňujících formování úrovně rostlinné výroby můžeme tedy již na tomto místě na podkladě tohoto elementárního vztahu usuzovat na kontinuálně klesající produkční účinnost spotřeby průmyslových hnojiv v posuzovaném územním celku. Prokazuje to v neposlední řadě i grafické znázornění dynamiky všech analyzovaných ukazatelů (obr. 1 až 3). Toto zjištění nemění však nic na skutečnosti, že zvyšování spotřeby průmyslových hnojiv v rostlinné výrobě vedlo v posuzovaném územním celku a ve sledovaném období k růstu jejího objemu, což je patrné i z údajů obsažených v tab. I.

Vycházíme-li ze spotřeby průmyslových hnojiv, které bylo dosaženo v prvním poválečném hospodářském roce (1946/47), a to ve výši 17,6 kg čistých živin na 1 ha zemědělské půdy, zjišťujeme, že tato spotřeba se v průběhu následných 10 let zvýšila více než trojnásobně a dosáhla (v hospodářském roce 1956/57) již 53,5 kg.

Nejvyšší spotřeby průmyslových hnojiv bylo pak dosaženo v hospodářském roce 1985/86, a to 264,9 kg čistých živin na 1 ha zemědělské půdy. To proti spotřebě v prvním poválečném hospodářském roce představuje přibližně patnáctinásobné zvýšení. Proti předválečnému období (hospodářskému roku 1936/37) se spotřebou 13,1 kg čistých živin to představuje zvýšení více než dvacetinásobné.

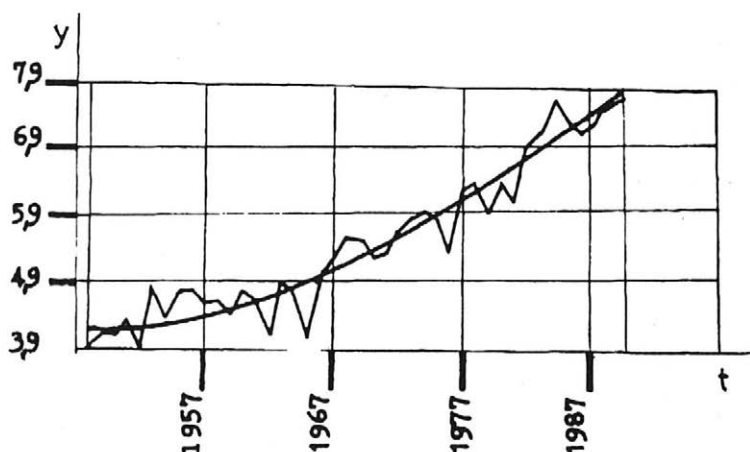
Pokud jde o úroveň hrubé rostlinné produkce na jednotku plochy (ve stálých cenách roku 1980), bylo jejího předválečného objemu dosaženo teprve v roce 1966, ve

I. Vývoj rostlinné produkce, spotřeby průmyslových hnojiv a jejich účinnosti k hrubé rostlinné produkci v ČSFR (rok 1936 = 100) – Crop production development, fertilizer consumptions and their efficiencies for gross crop production in the C.S.F.R. (the year 1936 = 100)

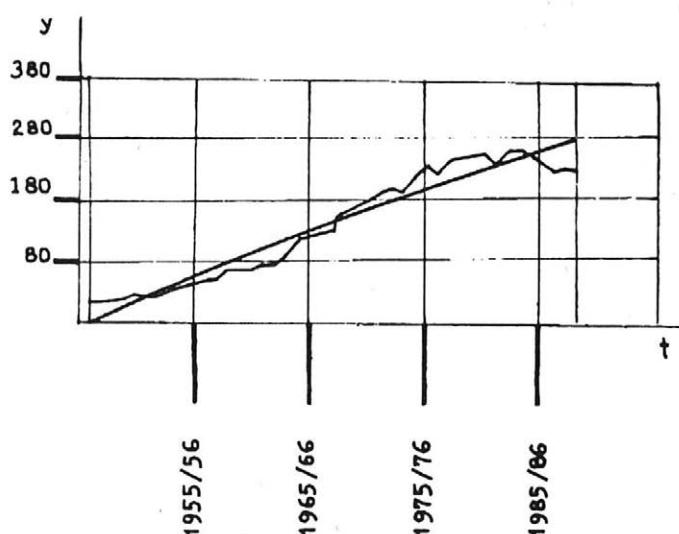
Rok	Hrubá produkce rostlinné výroby na 1 ha z.p. (ceny r.1980)		Spotřeba čistých živin na 1 ha z.p. (kg)		Produkce:spotřebě čistých živin (Kčs/kg)	
	indexy					
	bázické	řetězové	bázické	řetězové	bázické	řetězové
1948	80,3	—	147,3	—	54,4	—
1949	83,6	104,2	140,5	95,3	58,2	107,0
1950	84,4	100,9	162,6	115,8	51,0	86,9
1951	87,3	103,4	215,3	132,4	39,7	78,5
1952	80,0	91,6	209,2	97,2	37,4	94,0
1953	98,6	123,3	238,8	111,3	40,8	109,1
1954	88,9	90,1	280,9	120,7	31,1	76,4
1955	97,2	109,4	340,4	121,2	28,3	90,7
1956	97,1	99,9	356,5	104,7	26,7	94,5
1957	93,8	96,6	408,4	114,6	22,5	84,3
1958	94,4	100,6	436,6	106,9	21,4	95,0
1959	90,5	95,9	535,9	122,7	16,8	78,7
1960	96,8	106,9	519,1	96,9	18,6	110,2
1961	94,5	97,7	521,4	100,4	18,1	97,3
1962	84,9	89,8	584,7	112,1	14,4	79,8
1963	99,2	116,8	611,4	104,6	16,1	112,0
1964	98,6	99,5	713,0	116,6	13,7	84,7
1965	83,7	84,8	879,4	123,3	9,5	69,5
1966	102,1	122,0	962,6	109,5	10,6	111,2
1967	106,9	104,7	999,2	103,8	10,7	101,0
1968	113,0	105,7	1018,3	101,9	11,1	103,7
1969	112,9	99,9	1209,9	118,8	9,3	84,2
1970	108,0	95,7	1287,0	106,4	8,4	89,7
1971	108,7	100,6	1392,4	108,2	7,8	93,0
1972	113,8	104,7	1492,4	107,2	7,6	97,6
1973	118,5	104,2	1544,3	103,5	7,7	101,0
1974	120,6	101,8	1533,6	99,3	7,8	102,1
1975	117,9	97,8	1694,6	110,5	6,9	88,5
1976	108,8	92,2	1853,4	109,4	5,8	84,3
1977	127,3	117,1	1760,3	95,0	7,2	123,6
1978	130,0	102,1	1874,8	106,5	6,9	95,6
1979	121,1	93,2	1936,6	103,3	6,2	90,4
1980	129,7	107,0	1959,5	101,2	6,6	105,5
1981	123,6	95,3	2004,6	102,3	6,2	93,5
1982	140,8	114,0	1877,1	93,6	7,5	121,5
1983	144,9	102,9	1985,5	105,8	7,3	97,2

Rok	Hrubá produkce rostlinné výroby na 1 ha z.p. (ceny r.1980)		Spotřeba čistých živin na 1 ha z.p. (kg)		Produkce:spotřebě čistých živin (Kčs/kg)	
	indexy					
	bázické	řetězové	bázické	řetězové	bázické	řetězové
1984	154,1	106,3	1990,8	100,3	7,7	106,2
1985	148,2	96,1	1943,5	97,6	7,6	98,3
1986	144,7	97,7	2022,1	104,0	7,1	94,0
1987	147,4	101,9	1777,1	87,9	8,3	116,0
1988	153,6	104,1	1816,8	102,2	8,4	101,6
1989	156,5	101,9	1777,1	97,8	8,8	104,1

1. Empirické a vyrovnané hodnoty hrubé rostlinné produkce (v tis. Kčs srovnatelných cen roku 1980 na ha z.p.) v ČSFR za období 1948 až 1989 - Empirical and balanced values of gross crop production in thousand crowns of comparable prices of 1980 per hectare of agricultural land in the C.S.F.R. in the years 1948 to 1989

2. Empirické a vyrovnané hodnoty spotřeby průmyslových hnojiv (v kg č.ž. na ha z.p.) v ČSFR za hospodářská léta 1946/47 až 1988/89 - Empirical and balanced values of fertilizer consumption (in kg of pure nutrients per hectare of agricultural land) in the C.S.F.R. in the farming years 1946/47 to 1988/89

ukazatele v roce 1957 proti roku 1948 činilo pouze 11,42 %. V roce 1966, tedy v období s nejvyšší spotřebou průmyslových hnojiv za celé poválečné období, došlo ke zvýšení objemu hrubé rostlinné produkce na 1 ha zemědělské půdy proti roku 1948 o 80,28 % a proti předválečnému roku 1936 o 44,72 %. Při komparaci úrovně spotřeby tohoto intenzifikačního faktoru v posuzovaném územním celku (a to zejména v posledních letech vyhodnocovaného období) s hospodářsky vyspělými evropskými státy patříme mezi země s nejvyšší úrovní spotřeby průmyslových hnojiv. Na druhé straně nelze v této souvislosti opomenout skutečnost, že dosažená úroveň intenzity rostlinné výroby v ČSFR nedosáhla produkčního efektu těchto zemí.

Na tuto skutečnost poukázal i V i g n e r (1987), který na podkladě komparace vztahu mezi dávkami průmyslových hnojiv a výslednými výrobními účinky v rostlinné výrobě dospěl k poznatku, že ačkoliv se naše země s relativně vysokou úrovní minerálního hnojení na počátku druhé poloviny 80. let řadí na 4. místo z deseti vybraných států (Belgie, Dánsko, NSR, Spojené království, Francie, Rakousko, Švédsko, MLR, NDR), pak úrovní dosažených hektarových výnosů hlavních druhů zemědělských plodin (obiloviny, cukrovka, brambory, řepka, kukuřice na zeleno a seno z trvalých luk) v tomto období patříme do druhé poloviny porovnávaných zemí a pouze u řepky jsme dosáhli srovnatelných efektů.

Při hodnocení vývoje produkční účinnosti průmyslových hnojiv v oblasti formování úrovně rostlinné výroby jako jedné z nejvýznamnějších výsledných charakteristik stupně rozvoje reprodukčního procesu v zemědělství lze již na podkladě odvozených bazických indexů usuzovat na téměř kontinuální pokles její úrovně v období 1948 až 1974 s výraznou konverzí k její stabilitě v následném časovém období.

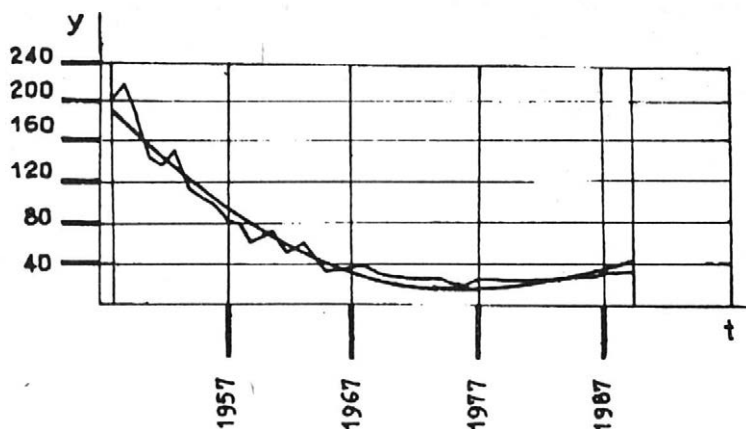
Tyto poznatky korespondují i s výsledky zkoumání tohoto jevu prostřednictvím aplikovaného modelu vývojové tendence, jehož konkrétní výraz včetně stanovení stupně závislosti posuzované veličiny na časové proměnné t_i a její statistické průkaznosti je dán hodnotami:

$$y' = 207,716\,082 - 12,705\,327t_i + 0,211\,606\,t_i^2 \quad I_{y'} = 0,984^{**}$$

Názornou představu o průběhu této regresní čáry (kvadratického typu) dává grafické znázornění (obr. 3).

Na podkladě empirických bodů vynesných v obr. 3 lze odvodit, že úroveň produkční účinnosti průmyslových hnojiv kvantifikovaná podílem objemu hrubé rostlinné produkce k spotřebě čistých živin poklesla v průběhu hodnoceného období z přibližné hodnoty 204,8 Kčs.kg⁻¹ dosažené v roce 1948 na 149,6 Kčs.kg⁻¹ v roce 1951. V následných desetiletích, tj. v roce 1961, 1971 a 1981, poklesla úroveň této veličiny (ve shodném pořadí let) na 68,0 Kčs.kg⁻¹, 29,3 Kčs.kg⁻¹ a 23,2 Kčs.kg⁻¹. V posledním roce posuzovaného období (v roce 1989) dosáhla pak tato veličina hodnoty 33,0 Kčs.kg⁻¹, což je proti roku 1948 o 171,8 Kčs.kg⁻¹ méně, a proti roku 1936 dokonce o 343,5 Kčs.kg⁻¹ méně.

V souvislosti s naznačeným výrazným a trvalým poklesem účinnosti tohoto intenzifikačního faktoru je třeba zdůraznit, že pro jeho komplexní hodnocení z hlediska působnosti v oblasti formování a tvorby hrubé produkce rostlinné výroby by bylo nezbytné respektovat i řadu dalších faktorů, které mohou daný jev podstatně ovlivnit. K nim patří nesporně obsah organických látek v půdě, půdní reakce, vlhkost půdy, schopnost pěstovaných plodin využít aplikované dávky hnojiv, agrotechnická opatření v průběhu vegetačního i prevegetačního období a další faktory, které pro obtížnost,

3. Empirické a vyrovnané hodnoty účinnosti spotřeby průmyslových hnojiv k hrubé rostlinné produkci (v Kčs na kg č.č.) v ČSFR v období 1948 až 1989 - Empirical and balanced values of fertilizer consumption efficiency for gross crop production (in Czechoslovak crowns per kg of pure nutrients) in the C.S.F.R. in the years 1948 to 1989

v průběhu vegetačního i prevegetačního období a další faktory, které pro obtížnost, resp. nemožnost jejich získání z dostupných informačních pramenů nebyly v této analýze uplatněny a kvantifikovány.

Objektivizaci kvantifikace dílčích změn vzájemných relací ve vývoji vyhodnocovaných intenzitních ukazatelů jako druhou fází analytické činnosti umožňují pak hodnoty o jejich relativních změnách (procentních přírůstcích, resp. úbytcích), jež byly odvozeny na podkladě modelů vývojových tendencí, adekvátních svojí formou délce vymezených časových intervalů (tab. II).

Z údajů o hodnotách relativních změn obsažených v této tabulce je zřejmé, že zatímco v průběhu hospodářských let 1946/47 až 1950/51 činil průměrný roční relativní přírůstek spotřeby čistých živin na jednotku plochy 9,06 %, pak změna objemu hrubé rostlinné produkce dosáhla ve srovnatelném období pouze 2,50 %. Pokud jde o účinnost průmyslových hnojiv k hrubé rostlinné produkci, vykázala v daném časovém intervalu průměrný roční relativní pokles o 11,98 %.

Shodnou interpretaci s možností volby zdůvodněných variant a kombinací výsledků poskytují i ostatní statistiky, odvozené z údajů této tabulky.

Z ekonomického aspektu považujeme za významné především zjištění, že v průběhu celého posuzovaného poválečného období rozvoje čs. zemědělství došlo k žádoucím relacím dynamiky změn všech posuzovaných ukazatelů teprve v intervalu let 1985 až 1989. V tomto období došlo totiž nejen k průměrnému ročnímu zvýšení účinnosti spotřebovaných průmyslových hnojiv o 4,12 %, ale i k paralelnímu poklesu jejich spotřeby o 7,39 %, a to i při souběžném zvýšení průměrného relativního přírůstku objemu hrubé produkce rostlinné výroby o 1,64 %.

Účinnost použitých průmyslových hnojiv při tvorbě hrubé rostlinné produkce byla posuzována a ověřována pomocí korelační a regresní analýzy. Očekávaná statistická závislost byla formulována funkcí lineární, exponenciální a kvadratickou. K získání představy o přesnosti odhadů endogenní proměnné vycházející z jednotkových změn zvolené exogenní veličiny na podkladě nalezených regresních čar pro vyhodnocované vztahy v jednotlivých obdobích bylo využito korelačních indexů I_{xy} poskytujících informaci o tom, do jaké míry jsou změny závisle proměnné vysvětlitelné regresní funkcí zvolené nezávisle proměnné.

Výsledky obou aplikovaných metod zkoumání, spočívající ve studiu jak formy, tak i stupně závislosti dvou jevů na základě jednotlivých pozorování dvou časových

II. Charakteristiky vývojových tendencí posuzovaných intenzitních ukazatelů rozvoje zemědělské výroby v ČSFR
 – Characteristics of developmental trends of studied intensity indicators of agricultural production development in the C.S.F.R.

Ukazatel	Časové období	Parametry modelu vývojových tendencí typu: $y' = a + b.t$		Index korelace I_{yt}	Průměrný roční relativní přírůstek (+), resp. úbytek (-)
		a_{yt}	b_{yt}		
Hrubá produkce RV na 1 ha z.p. (Kčs s.c. 1980)	1948-1951	4 134,75	107,50	0,976*	2,50
	1952-1961	4 591,90	34,28	0,378	0,72
	1962-1971	5 016,10	131,46	0,769*	2,34
	1972-1984	6 259,15	137,40	0,965**	1,84
	1985-1989	7 396,00	125,60	0,838	1,64
Spotřeba č.ž. na 1 ha z.p. (kg)	1946/47 až 1950/51	20,96	2,32	0,858*	9,06
	1951/52 až 1960/61	50,32	2,55	0,982**	3,48
	1961/62 až 1970/71	126,52	5,93	0,989**	3,29
	1971/72 až 1983/84	236,88	5,68	0,91**	2,09
	1984/85 až 1988/89	244,62	-7,05	0,772	-7,39
Účinnost průmyslových hnojiv k hrubé rošlinné produkci (Kčs/kg)	1948-1951	191,00	-19,42	0,834	-11,98
	1952-1961	98,52	-9,72	0,945**	-17,73
	1962-1971	42,00	-3,00	0,877**	-10,53
	1972-1984	26,50	-0,09	0,143	-0,34
	1985-1989	30,28	1,36	0,879*	4,12

Index korelace průkazný na hladině významnosti: ** ($P=0,01$), * ($P=0,05$)

řad, jsou obsaženy v tab. III. Ta shrnuje nejen statistiky studia párových vztahů empirických hodnot časových řad posuzovaných ukazatelů, ale i statistiky jejich hodnot vyrovnaných, a to na podkladě adekvátních modelů vývojových tendencí, jejichž konkrétní forma pro endogenní proměnnou odpovídá výrazu:

$$y' = 4\,205,85861 + 9,81048 t_i + 1,77694 t_i^2 \quad (I_{yt} = 0,961^{**})$$

Vyrovnané (teoretické) hodnoty exogenní proměnné za shodné období (1948 až 1989) byly odvozeny na podkladě regresního modelu, jehož parametry jsou dány hodnotami:

$$y' = -24,0872118 + 8,711433 t_i - 0,03762 t_i^2 \quad (I_{yt} = 0,989^{**})$$

Názornou představu o dynamice obou jevů v průběhu analyzovaného časového období poskytuje grafické znázornění těchto časových řad, jež je zachyceno na obr. 1 a 2.

III. Ukazatele korelace a regrese závislosti hrubé rostlinné produkce na množství spotřebovaných průmyslových hnojiv v ČSFR za období 1948 až 1989 – Correlation and regression indicators of gross crop production dependence on amount of fertilizers applied in the C.S.F.R. in the years 1948 to 1989.

Endogenní proměnná	Exogenní proměnná	Výpočty z hodnot	Časové období	Typ funkce	Parametry regresní funkce			Index korelace (I_{yx})
					a_{yx}	b_{yx}	c_{yx}	
Hrubá produkce RV na 1 ha z.p. (Kčs s.c. roku 1980)	Spotřeba prům. hnojiv na 1 ha z.p. (kg č.ž.)	skutečných (empirických)	1948 až 1951	1	3 562,79	26,2369	–	0,818
				2	8,19	0,0063	–	0,810
				3	3 890,68	–2,5306	0,6107	0,820
			1952 až 1961	1	4 351,56	5,7699	–	0,331
				2	8,36	0,0013	–	0,349
				3	2 764,27	73,8875	–0,6860	0,623*
			1962 až 1971	1	3 766,08	9,8800	–	0,693*
				2	8,26	0,0020	–	0,679*
				3	2 969,65	23,3765	0,0053	0,812*
			1972 až 1984	1	2 682,66	15,0980	–	0,576*
				2	8,18	0,0023	–	0,577*
				3	18 423,64	–123,667	0,3023	0,808**
			1985 až 1989	1	10 219,90	–11,544	–	0,703
				2	9,29	–1,002	–	0,706
				3	–16 661,54	205,819	–0,4381	0,843
			1948 až 1989	1	3 879,33	11,048	–	0,889**
				2	8,29	–0,002	–	0,906**
				3	4 217,61	3,381	0,0266	0,926**
		výrovnaných (teoretických)	1948 až 1951	1	3 547,46	26,940	–	0,863
				2	8,18	0,006	–	0,857
				3	2 311,30	135,388	–2,3021	0,889
			1952 až 1961	1	4 253,71	6,713	–	0,980**
				2	8,36	–0,0014	–	0,983**
				3	4 261,11	6,390	0,0032	0,999**
			1962 až 1971	1	3 612,67	11,09	–	0,998**
				2	8,24	–0,0023	–	0,994**
				3	3 610,51	11,13	0,0001	0,999**
			1972 až 1984	1	539,37	24,12	–	0,996**
				2	7,82	–0,0039	–	0,994**
				3	1 180,06	18,67	0,0115	0,999**
			1985 až 1989	1	11 729,00	–17,71	–	0,997**
				2	9,49	–0,0024	–	0,998**
				3	21 393,17	–96,56	0,1006	0,999**
			1948 až 1989	1	3 718,38	12,08	–	0,961**
				2	8,27	0,0002	–	0,979**
				3	4 281,66	–0,595	0,0450	0,987**

1 – lineární, 2 – exponenciální, 3 – kvadratická

Hodnotíme-li v této souvislosti dosažený stupeň vlivu spotřeby průmyslových hnojiv na dosaženou úroveň hrubé rostlinné produkce, kvantifikovaný hodnotami korelačních indexů (tab III), zjišťujeme výrazné rozdíly v dosažené úrovni těchto charakteristik, vyplývající ze změn posuzovaných jevů v čase, ale i ze způsobu získání vstupních údajů k jejich následnému analytickému vyhodnocování.

Z hlediska přístupu k hodnocení výsledků korelační analýzy je evidentně diskutabilní aspekt, který zastává R o u b í č e k (Stručný statistický slovník 1967, s. 106) a v plné míře akceptuje při hodnocení vlivu spotřeby průmyslových hnojiv na formování úrovně rostlinné produkce N e v y h o š t ě n á (1982), že tzv. index determinace (stonásobek čtverce hodnoty korelačního indexu) lze při vhodně zvolené regresní funkci s určitou přibližností interpretovat jako charakteristiku, která ukazuje, z kolika procent lze změny závisle proměnné vysvětlit změnami jedné či většího počtu nezávisle proměnných.

Podle námi zjištěných hodnot korelačních indexů, odvozených na podkladě empirických hodnot korelovaných proměnných, které se u aplikovaných funkcí lineárního typu pohybují v rozpětí $I_{yx} = 0,331$ (v období 1952 až 1961) do hodnoty $I_{yx} = 0,889^{**}$ (v průběhu celého sledovaného období), lze usuzovat na nízký až vysoký stupeň lineární závislosti proměnné y na proměnné x , neboť zhruba 11 (10,95) až 80 % (79,3) rozptylu empirických hodnot endogenní proměnné je důsledkem rozptylu teoretických hodnot (v těchto případech odhadnutých na základě přímký).

Výrazně vyšších hodnot indexů determinace dosáhly vztahy odvozené na podkladě vyrovnaných hodnot obou korelovaných proměnných, které pro shodný aplikovaný typ regresní funkce kolísají v rozpětí $(I_{yx})^2 \cdot 100 = 74,47$ % (v období 1948 až 1951) až $(I_{yx})^2 \cdot 100 = 99,60$ % (v období 1962 až 1971).

Vycházíme-li při interpretaci dosažených výsledků v oblasti analýzy parametrů aplikovaných aproximativních regresních funkcí lineárního typu, jejichž stupeň závislosti se neprojevil jako statisticky signifikantně rozdílný od zbývajících použitých typů regresních čar, můžeme konstatovat, že jednotkové zvýšení spotřeby čistých živin (o 1 kg.ha⁻¹ z.p.) přineslo v průběhu celého posuzovaného období průměrné zvýšení objemu hrubé produkce rostlinné výroby o 12,08 Kčs.ha⁻¹ z.p., avšak s výraznými odchylkami od této úrovně v jednotlivých intervalech posuzovaného období. Prokazují to konečně zjištěné hodnoty regresních parametrů, kolísajících v rozpětí od -17,71 Kčs.ha⁻¹ z.p. (v období 1985 až 1989) do 26,94 Kčs.ha⁻¹ z.p. (v období 1948 až 1951).

Z výsledků analýzy vztahů růstu objemu hrubé rostlinné produkce ke spotřebě průmyslových hnojiv nelze však opomenout fakt, že další zvyšování této exogenní veličiny bude produkčně i ekonomicky účinné pouze tehdy, bude-li paralelně v plné míře respektován požadavek na diferencovaný přístup jejich používání, a to s ohledem na biologické potřeby jednotlivých plodin.

Na nezbytnost respektování tohoto požadavku upozornili rovněž H r a š k o a kol. (1986), kteří uvádějí, že stanovování dávek průmyslových hnojiv v čs. zemědělství v průběhu let 1963 až 1980 neodpovídalo zcela půdně ekologickým podmínkám. K dispozici nebyl vždy ani požadovaný sortiment hnojiv, který by umožnil aplikaci živin v optimálních poměrech. Do značné míry byla zanedbávána i prvořadá funkce organických hnojiv při zvyšování půdní úrodnosti, což se projevilo v poklesu účinnosti využívání živin z dodávaných průmyslových hnojiv. Půdně, ekologicky a fyziologicky nezdůvodněná jednostranná aplikace průmyslových hnojiv byla často využívána na kompenzaci nedostatků v základní agrotechnice.

Eliminovat tyto až dosud přetrvávající negativní jevy v zájmu zvýšení rostlinné produkce při paralelním ohledu na ochranu životního prostředí předpokládá tedy diferencovaný přístup k používání tohoto intenzifikačního faktoru podle biologických potřeb jednotlivých plodin a vývoje vegetačních podmínek.

Snížující se účinnost hnojení průmyslovými hnojivy, která se v hodnoceném období prokazatelně odrazila v neadekvátním růstu objemu rostlinné produkce, je nesporným důsledkem používání vysokých dávek průmyslových hnojiv jako náhrady řady nedostatků v agrotechnice, udržování úrodnosti půdy a jejího zpracování.

Při odstraňování překážek účinnějšího využití vysokých dávek průmyslových hnojiv bude nezbytné kromě snížení půdní kyselosti zabezpečit i rovnoměrný přísun kvalitní organické hmoty do půdy a respektovat půdně ekologické podmínky při stanovení a aplikaci hnojiv.

ZÁVĚR

Zvyšování spotřeby průmyslových hnojiv v poválečném období rozvoje čs. zemědělství zaujímalo významné postavení v komplexu působnosti intenzifikačních činitelů, formujících dosaženou úroveň rostlinné výroby. Skutečnost, že tempo růstu hrubé rostlinné produkce nebylo v průběhu posuzovaného období 1948 až 1989 signifikantně závislé na tempu růstu této exogenní veličiny prokazuje, že úroveň její spotřeby nebyla adekvátní požadavkům na dodržování biologických principů výživy rostlin v přímé návaznosti na souběžné zvyšování půdní úrodnosti prostřednictvím organických hnojiv. Trvalé nerespektování tohoto aspektu se odrazilo nejen v nedostatečném využití dodaných živin pro tvorbu užitkové fytomasy zemědělských plodin, ale i v kontinuálním poklesu účinnosti spotřebovaných průmyslových hnojiv na hrubou rostlinnou produkci. Kromě eliminace uvedených negativních jevů bude v budoucnu nezbytné dodržovat i technologickou kázeň při jejich aplikaci při plném respektování požadavků na ochranu životního prostředí.

Literatura

- CIPRA, T.: Analýza časových řad s aplikacemi v ekonomii. Praha, SNTL 1986.
HEADY, E.O. – DILLON, J.L.: Agricultural Production Functions. Iowa State University Press. Ames, Iowa 1961.
HEBÁK, P. – HUSTOPECKÝ, J.: Vícerozměrné statistické metody s aplikacemi. Praha, SNTL/ALFA 1987.
HETTES, J.: Racionalizácia výroby v poľnohospodárskych podnikoch. Ekon. Poľnohosp., 1991, č. 3, s. 49–50.
HRAŠKO, J.: Řešení půdní úrodnosti v příštích dvaceti letech. Sborník ČSAZ č. 105. Praha 1986.
KAŠTÁNKOVÁ, J. a kol.: Hlavní směry efektivní intenzifikace zemědělské výroby ve vztahu k agroekologickým podmínkám. [Závěrečná zpráva.] Praha, VÚEZVž 1986.
MALYPETR, A.: K analýze časových řad v ekonomice. Praha, Academia 1973.
NEVYHOŠTĚNÁ, M.: Účinnost průmyslových hnojiv v 5. a 6. pětiletce. Statistika, 1982, č. 7, s. 324–329.
VIGNER, J.: Vývoj efektivnosti ve výživě hospodářských zvířat a výživě a ochraně rostlin. Zeměd. Ekon., 33, 1987, č. 12, s. 947–958.
WEINSCHENCK, G.: Optimálna organizácia poľnohospodárskeho podniku. Bratislava, SVPhL 1968.
Historická statistická ročenka ČSSR. Praha, SNTL/ALFA 1985.
Statistická ročenka Československé socialistické republiky. Praha, SNTL/ALFA 1987, 1988 a 1989.
Statistická ročenka ČSFR. Praha, SNTL 1990.
Stručný statistický slovník. Praha, Svoboda 1967.

Došlo 18.11. 1991.

MACA E. – MACA E. ml., Vysoká škola zemědělská, Brno

Dlouhodobý trend rozvoje rostlinné výroby, spotřeby průmyslových hnojiv a jejich účinnosti v ČSFR

Zeměd. Ekon., 38, 1992, č. 5, s. 409 – 423. – 3 grafy, 3 tabs., lit. 13, res. čes., angl.

rostlinná produkce, hnojiva průmyslová, produkční účinnost, modely vývojových tendencí, časové řady, analýza korelační, analýza regresní, teoretické pojednání

Řešení problematiky intenzifikace rostlinné výroby v současných podmínkách agrokomplexu ČSFR prostřednictvím dalšího zvyšování spotřeby průmyslových hnojiv je předmětem řady polemik. Daná situace se vztahuje nejen k řešení otázek ekonomických, ale i ekologických. Předkládaná studie je zaměřena na statistickou analýzu vývoje spotřeby uvedeného intenzifikačního faktoru ve vztahu k formování úrovně rostlinné produkce v ČSFR za období 1948 až 1989. Byl hodnocen i trend produkční účinnosti průmyslových hnojiv. Prostřednictvím aplikované korelační a regresní analýzy časových řad byl prokázán statisticky signifikantní pozitivní vliv aplikace průmyslových hnojiv při formování úrovně hrubé rostlinné produkce, který byl však na druhé straně provázen téměř nepetržitým paralelním poklesem produkční účinnosti posuzovaného exogenního faktoru.

MACA E. – MACA E. jr., University of Agriculture, Brno

Long-term trend of crop production development, fertilizer consumption and their efficiencies in the C.S.F.R.

Zeměd. Ekon. 38, 1992, No. 5, pp. 409 – 423. – 3 diagrams, 3 tabs, refs 13, summaries in cz, en

crop production, fertilizers, production efficiency, models of developmental tendencies, time sequences, correlation analysis, regression analysis, theoretical treatise

Considerable and continuously increasing trend of fertilizer consumption in the post-war development of Czechoslovak agriculture was justified mainly by the effort to reach maximum extent of self-sufficiency in food production. To continue this so far outlasting conception without respecting biological specialities of this national-economy branch and moreover to omit the aspects evaluating the level of its economic efficiency would be in the terms of transition of agriculture and food industry into free market economy the phenomenon not only retardative, but also unacceptable. Orientation on providing and further increasing self-sufficiency in agricultural and food products to the detriment of efficiency with large governmental supporting subsidies and protection, by which the last period was characterized, should mean fundamental declination from the current agrarian policy and from the principles of the running economic reform. The more so, since realization of such necessary system and structure changes, of which the output of foods of the world standard quality, reasonable price and competitiveness will be the result, is the basic aim and integral part of the whole strategy of this reform.

Conception of the study presented issues from these aspects. The aim of the study is to contribute to exact evaluation of developmental tendencies of crop production intensity in relation to the amount of used fertilizers as well as to quantification of dynamics of their production efficiency in the process of forming the level of crop production evaluated in the conditions of long-term development of Czechoslovak agriculture in the post-war period.

The outcoming fact that the growth rate of gross crop production was not in the years 1948 to 1989 significantly dependent on the growth rate of fertilizer consumption, follows not only from the derived values of basic and chain indices of both studied quantities, but evidently also from the characteristics of the level of their correlation, quantified by the index of correlation: $I_{yx} = 0,239^{++}$.

On the basis of analytic compensation of time sequences of both intensity indicators by means of parabolic function, for the whole observed period, an average annual relative gain in consumption of pure nutrients per 1 hectare of agricultural land of 4.25 % was found, while the same characteristics reached almost half this value (2.05 %) regarding the crop production of per area unit.

During evaluation of dynamics of fertilizer production efficiency (quantified as the share of crop production capacity and pure nutrient consumption in Czechoslovak crowns per kilogram) as one of

the most important resulting characteristics of the reproduction process development in agriculture, it is possible to conclude, on the basis of derived basic indices, at the almost continuous decrease of its level during the years 1948 - 1974 with considerable conversion of its stability in the following period. This knowledge corresponds to the results of this phenomenon research through an applied model of developmental tendency, the mathematical form of which, including determination of the stage of dependence of the quantity observed on the time variable and its statistical significance, is given by the following values:

$$Y = 207,716082 - 12,705327 t_i + 0,211606 t_i^2; (I_{yt} = 0,984^{++})$$

Concerning the considerable and almost steady decrease of this factor, it is necessary to emphasize, that for its complex evaluation from the view of its impact on forming the gross output of crop production it would be necessary to respect also a number of further agents, that may affect the given phenomenon fundamentally. Organic matter content in soil, soil reaction, soil humidity, agrotechnical measures during growing and out-of-growing seasons are some of them without any doubt.

To respect them in analytical activity was – owing to the lack of information – unrealizable.

If we evaluate, in this connection, the reached level of fertilizer consumption effect on the level of gross crop production, quantified by values of correlation indices, we can see considerable differences between these characteristics in time.

According to the found values of presented statistics, ranging in applied functions from $I_{yx} = 0.331$ (in the years 1952 to 1961) to $I_{yx} = 0.889^{++}$ (in the course of the whole period of observation) we can say that there is low to high degree of linear dependence of crop production level fertilizer consumption.

Considerably higher values of correlation indices and of consequently derived determination indices ($I_{yx}^2 \cdot 100$) were obtained by correlations derived on the basis of balanced values of both variables under correlation which, for the same applied regression function type, were ranging from 74.47 % (in the years 1948 to 1951) to 99.60 % (in the years 1962 to 1971).

From the results of regression analysis it can be concluded that the unit increase of pure nutrient consumption (by 1 kg per hectare of agricultural land) has brought, during the whole reference period, the average increase in crop production by 12.08 Czechoslovak crowns per hectare of agricultural land, but with considerable variations from this level in particular intervals of the observed period. After all this is proved also by the values of regression parameters (b_{yx}), ranging from -17.71 Czechoslovak crowns per hectare of agricultural land (in the years 1985 to 1989) to 26.94 Czechoslovak crowns per hectare of agricultural land (in the years 1948 to 1951).

From the results of the last presented analytic activities it is obvious that further increase in fertilizer consumption can only be efficient from the point of view of production and economy, if the requirement of differentiated access during their use with respect to biological needs of particular crops is parallelly fully respected.

Adresa autorů:

Doc. ing. Erich M a c a , CSc., ing. Erik M a c a , Vysoká škola zemědělská, Zemědělská 5, 613 Brno

INZERCE

Redakce nabízí tuzemským i zahraničním firmám možnost inzerce na stránkách časopisu Zemědělská ekonomika. Prostřednictvím inzerátů uveřejňovaných v našem časopise budou o Vašich výrobcích informováni pracovníci z výzkumu a provozu u nás i v zahraničí.

Bližší informace získáte na adrese:

**Redakce časopisu Zemědělská ekonomika
Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství
Slezská 7
120 56 Praha 2**

TRANSFORMAČNÝ ZÁKON A POZEMKOVÁ RENTA

Prijatý transformačný zákon okrem toho, že upiera súčasným poľnohospodárskym družstvám i po ich „inovácii“ zákonom č. 162/1990 (a dokonca po ich medzinárodnom uznaní Družstevnou úniou ešte ako JRD) legitimitu a subjektivitu, je tiež zákonom „vyvlastňovacím“, akousi antireformou pozemkových reforiem doteraz uskutočňovaných. Navodzuje totiž možnosť vylúčiť drobné individuálne parcelné vlastníctvo pôdy z participácie na podieloch z majetku, ktorý údajne každej časti pôdy prislúcha (ide o ostatný nemovitý a movitý majetok – budovy a tzv. živý a mŕtvy inventár). V § 14, písm. b) tento zákon vylučuje totiž z okruhu oprávnených osôb pre transformáciu tých členov družstiev, ktorých hodnota pôdy a ostatného majetku vneseného do družstva nedosahuje 30 tis. Kčs. Tento charakter zákona potvrdzujú i vykonávacie predpisy upravujúce výšku náhrad, napr. nariadenie vlád ČR a SR (vydané na realizáciu § 20 zákona č. 229). Český „dokument“ vylučuje výmeru pôdy do 2 ha, pretože vychádza z hypotézy „...že do 2 hektárov bolo vybavenie takmer nulové ...“.

Za predpokladu ponechania 30tisícovej „majetkovej klauzuly“ prevažujúca časť členov a ostatných pozemkových vlastníkov bude na Slovensku z transformácie vylúčená, pretože minimálne 50 % vlastníkov pôdy v užívaní družstva bolo výmerou do 2 ha a z nich asi 38 % dokonca s výmerou do 1 ha. V horských a podhorských oblastiach sa medzi „oprávnené“ dostanú len tí, čo pri minimálnej cene 5 000 Kčs za hektár vlastnia aspoň 6 ha. Takých bolo u nás, ako je známe, veľmi málo, zato si však väčší vlastníci budú môcť privlastniť „nárokový“ majetok všetkých drobných vlastníkov (asi tak ako podľa zákona o mimosúdnej rehabilitácii si privlastnia majitelia fabriek náhradu, ktorú mali dostať drobní živnostníci). Takto si teda zákonodarcovia predstavujú „revolučnú“ nápravu krívd, alebo ide o púhy sociálny revanš a o akési „vyvlastnenie vyvlastňovateľov“?

Uvedenými úpravami transformačný zákon vytvára pre najbližšiu budúcnosť nebezpečný precedens: namiesto participatívneho personálneho zjednocovania práce a vlastníctva (kapitálu i pôdy), ktoré malo viesť k prekonaniu vzniknutého odcudzenia (hlavnej príčiny straty motivácie k efektívnemu konaniu) navodzuje sa, a to aj v rámci prvotne solidárneho systému – družstevníctva – nové a hlbšie oddelenie práce a vlastníctva majetku. Vytvára sa ilúzia, že pracovne a manažersky (teda riadiaco) **nezúčastnení** pozemkoví vlastníci (ktorými sa rýchle skupovaním nemovitostí stanú aj majitelia „špinavých peňazí“) prinesú niečo pre racionálnejšiu poľnohospodársku výrobu, že skvalitnia a ozdravia výrobu potravín a že znížia jej ekologickú záťaž. Spôsob transformácie zakotvený v predmetnom zákone preto však nedáva nijaké záruky. Skôr naopak: povedie k nežiaducemu rozpadu jedného výrobného systému bez šancí vystriedať ho iným systémom.¹⁾

Degradačnú, antiparticipatívnu a teda sociálny zmier narúšajúcu povahu transformačného zákona dovŕšuje § 17, v ktorom sa 80 % podielu na rozdeľovanom majetku družstiev prisudzuje fyzickým osobám, ktoré prevažne nie sú, či neboli členmi družstva, a to iba z titulu, že družstvo desaťročia užívalo pôdu a ostatný hnutelný a nehnuteľný majetok v ich vlastníctve. Pokiaľ by

¹⁾ V. Klaus v Občanskom deníku z 3. mája 1991 uvádza: „Musíme vychádzať z faktu existencie družstiev, ktorý je nesporný, a z toho, že transformačným procesom nie je možné ohroziť elementárne fungovanie nášho poľnohospodárstva a zásobovanie trhu, a to ani krátkodobo.“

išlo len o reštitučný podiel na majetku – teda náhradu za „bezplatné užívanie“, nemožno mať, pokiaľ ide o nehnuteľnosti s výnimkou pôdy a o hnutelný, tzv. živý a mŕtvý inventár, nijaké námiety – išlo o aktívny zhodnocujúci sa kapitál, a teda ide o celkom oprávnenú pohľadávku vlastníkov voči družstvám. Táto náhrada je však od majetku ako reštitučný záväzok odpočítaná a bude podľa zákona č. 229/91 (plus príslušné vládne nariadenie) uhradená.

Vzniká otázka, z akého právneho či etického dôvodu sa má znova titul vlastníctva hmotného majetku zúčastniť prerozdelenia rokmi znovu vybudovaného (reprodukovaného) fixného i variabilného hmotného kapitálu, resp. aktív družstiev.

Najproblematickejšie je právo na vlastníctvo pôdy, a to nielen preto, že sa od neho odvíja aj problematický titul kapitálovej, údajne „prirodzenej“ vybavenosti ostatným nehnuteľným (budovy) i hnutelným (živý a mŕtvý inventár)²⁾ majetkom. Sám 50% podiel z titulu vlastníctva pôdy je dokázateľne právne a ekonomicky nepodložený, hlavne v spojitosti s tým, že do transformačného majetku družstiev (podľa jeho vymedzenia v § 7 - čistý majetok) sa hodnota (cena) družstvom užíwanej pôdy ani členov, ani iných osôb (vrátanie štátu či cirkvi) **nezapočítava**, a teda sama pôda sa ako členský, resp. vôbec ako majetkový vklad „sui generis“ **nedeklaruje**. Na to, aby bola titulom k podielu na výnosoch jej užívania, teda na akumulovanom majetku, musela by predovšetkým sama tvoriť majetkový podiel.

Ako je však všeobecne známe, hospodársky mechanizmus centrálne plánovanej ekonomiky, okrem iných deformácií, nezahrňoval pôdu do hodnotového kolobehu a obratu, „zrušil“ cenu pôdy a pôda sa zo zákona dostala do **bezplatného** užívania. To malo, samozrejme, aj celkom **reálne** dôsledky: hodnota či cena pôdy sa „neamortizovala“ a teda nekalkulovala v cenách poľnohospodárskej produkcie, teda ceny produkcie neobsahovali vo svojej štruktúre pozemkovú rentu, a to ani absolútnu, ani diferenciálnu.

Diferenciálna renta bola fakticky „vynulovaná“ tým, že centrálne štátom stanovené nákupné ceny vychádzali z **priemerných** výrobných nákladov, v dôsledku čoho renta vytváraná a realizovaná v lepších než priemerných výrobných podmienkach, pokiaľ bola pozemkovou daňou odčerpávaná, slúžila na krytie dotácií výrobných cien v horších podmienkach, teda na úhradu **negatívnej** renty. Tento systém umožňoval len jedno: stanoviť spotrebiteľské ceny potravín bez započítania pozemkovej renty. Pozemková renta, keďže sa de facto ani de jure **nerealizovala**, nemohla sa stať ani dôchodkom a ani sa nemohla premieňať na nový kapitál a vytvárať majetok, na ktorom by mali mať vlastníci pôdy ako „rentieri“ nejaký podiel. Takýto „hodnototvorný“ účinok pôda nemohla v minulosti mať a teda nemôže vystupovať ako titul na rozdeľovanie iného majetku.

Môže byť vlastníčkovi prípadne len **započítaná** ako majetkový podiel, pravda len pokiaľ bude **začlenená** dodatočne do majetku družstva, a to v hodnote, aká na vložení pôdu pripadá pri ocenení platnými úradnými cenami, príklad podľa vyhlášky MF SR zo dňa 25.10.1992 o cenách stavieb, pozemkov, trvalých porastov.

Parciálne závery

– Prijatý transformačný zákon si vyžaduje novelizáciu predovšetkým vo svojej základnej filozofii vo vzťahu k poľnohospodárskemu družstevníctvu.

²⁾ Napríklad v dôvodovej správe k nariadeniu vlády ČR o náhradách sa absurdne uvádza ... že každý roľník... mal k obhospodarovanej ploche úmerne množstvo majetku“, akoby **každý** roľník rovnako intenzívne či extenzívne hospodáril, a to vo všetkých výrobných podmienkach, a akoby veľká časť väčších vlastníkov pôdy neprenajímala svoju pôdu nájomcom bez „ostatného“ majetku – ten musel vlastníť nájomca, a nie vlastníť pôdy.

– Za relevantné oprávnené osoby pre účasť na transformácii spočívajúcej v personifikácii majetkových podielov musia byť dôsledne a bez výnimky považovaní len **členovia** družstiev, a to prítomní, minulí, žijúci a budúci, pokiaľ prejavia efektívny záujem o členstvo.

– Kritériami, či titulmi k personifikácii majetkových podielov (po odpočítaní reštitučných nárokov nečlenov) môže, po započítaní pôdy do majetku, byť reálna hodnota vnesenej pôdy, aktualizovaná hodnota vneseného ostatného nehnuteľného a hnutelného majetku vo výške alikvotného podielu člena na sume podielov všetkých členov. Zostávajúca časť transformovateľného majetku sa musí rozdeliť na majetkové vklady členov podľa ich pracovnej účasti.

– Do systému transformácie poľnohospodárskych družstiev je potrebné zákonom zakotviť ekvivalentnú participáciu všetkých troch výrobných činiteľov – práce, pôdy a kapitálu – ako rovnocenných hodnototvorných faktorov. V opačnom prípade hrozí závažné narušenie sociálnej rovnováhy v poľnohospodárstve a v celej výrobe potravín.

– Sociálno-politický a ideologický revanš za kolektivizáciu, vzťahnutý na bezzemkov a nemajetných členov družstiev, hrozí reálnym rozvratom výrobného systému a ohrozením potravinovej bezpečnosti krajiny.

Doc. Ing. Ladislav K l i n k o, CSc., Prognostický ústav SAV

NĚKOLIK POZNÁMEK K NOVÝM OBRYSŮM SPOLEČNÉ AGRÁRNÍ POLITIKY EVROPSKÝCH SPOLEČENSTVÍ

V souvislosti s vytvářením protržně koncipované agrární politiky a s transformací vlastnických vztahů stojí čs. společenské vědy před řadou zcela nových úkolů, jež si vynucují jednak přijetí zásadně odlišných metodických východisek v komparaci s předchozími lety, jednak řešení naznačené problematiky v daleko užší návaznosti na vnější podmínky. V návaznosti na podpis asociační dohody a očekávané členství ČSFR v Evropských společenstvích (ES) se dnes musíme mnohem aktuálněji než dříve zajímat o veškeré dění za hranicemi našeho státu.

Jednou z příležitostí jak se seznámit se zahraničními poznatky bylo reprezentativní setkání agrárních ekonomů západoevropských zemí, svolané z iniciativy a pod patronací Komise ES do Herrschingu (SRN), jež by mělo do povědomí všech specialistů zabývajících se problémy společné agrární politiky vstoupit pod označením „Herrschingská výzva“. Ne náhodou bylo na tomto setkání připomenuto, že obdobně jako tzv. Mansholtův plán z 60. let, který významnou měrou a na dlouhou řadu let vytyčil zásadní orientaci agrární politických úvah, zejména pak v souvislosti se strukturální politikou, by mělo i toto odborné fórum předložit základy nové orientace společné agrární politiky pro 90. léta a období přelomu tohoto tisíciletí.

Setkání se zúčastnilo cca 100 specialistů, a to nejen z členských zemí ES a ze všech ostatních západoevropských zemí, ale i ze zemí střední Evropy, jmenovitě z Polska, Maďarska a Československa. Již jen z tohoto výčtu pozvaných účastnických zemí vyplývá, že se s námi vážně počítá a že tedy ani závěry z tohoto sympozia by neměly ujít naší pozornosti.

Na sympoziu byla přednesena celá řada zajímavých, vysoce závažných referátů, účastníkům jednání byla dána k dispozici řada dalších příspěvků, jejichž zpracování by si samo o sobě zasloužilo širší a rozsáhlejší publicitu. Vzhledem k závažnosti projednávaného tématu považují za důležité seznámit zainteresované v první fázi s hlavními tezemi, které byly na uvedeném sympoziu přijaty, a vyslovit se k některým podnětným skutečnostem vyplývajícím z jednání.

Při vytváření konkrétní představy o nové orientaci společné agrární politiky ES pod hlavní autorskou redakcí prof. dr. Winfrieda von Urffa z katedry agrární politiky při Technické univerzitě München-Weihenstephan se projednával výchozí návrh tezí v členění na pět oddílů; toto členění zůstalo zachováno i při konečné redakci.

V tomto příspěvku budou rozvedeny základní úvahy vedoucí ke zpracování uvedeného dokumentu, charakterizovány rámcové podmínky evropského agrárního zítřka, stručně vytypovány základní vývojové tendence v evropském zemědělství, vyznačena kritéria nové orientace společné agrární politiky a provedeno první shrnutí předložených stanovisek a materiálů.

VÝCHOZÍ ÚVAHY

Úvodem možno konstatovat, že změněná situace v zemědělství vyžaduje i následnou změnu v základních agrární politických opatřeních. Na konferenci byly připomenuty tyto důvody ke změnám:

– Akceptace současné společné agrární politiky u zemědělců, spotřebitelů, daňových poplatníků, ochránců přírody a obchodních partnerů je malá. Tlak ve smyslu změny společné agrární politiky nabývá ze všech stran na intenzitě.

– Protekcionistická opatření přijímaná všemi hospodářsky rozvinutými zeměmi k ochraně vlastního zemědělství před klesajícími světovými cenami vedla k zesílení cenového tlaku na světových trzích a k dalekosáhlému růstu nákladů na agrární politiku. Daný vývoj vedl k tomu, že agrární obchod v rámci Uruguayského kola GATT sehrává klíčovou úlohu. Ztroskotání těchto jednání by mělo pro všechny zúčastněné dalekosáhlé důsledky.

– Cíl přispět k harmonickému vývoji světového agrárního obchodu a k vyřešení světového výživového problému vyžaduje s přihlédnutím k pokračujícímu propadu životní úrovně v méně vyspělých zemích Evropy a k nebezpečí, že bude tímto vývojem stimulován tlak k dalšímu přesídlování obyvatelstva v Evropě, zvýšenou pozornost.

– Mezinárodní jednání v rámci Uruguayského kola a vývoj na světových agrárních trzích si vynucují, aby nově přijímaná agrární politická opatření se přizpůsobovala měnícím se podmínkám.

– Otevření se východní Evropy světu a sjednocení obou německých států se zcela odlišnými agrárními systémy dává nové impulsy ke změnám a staví před evropské zemědělství nové výzvy. Přechod bývalých zemí RVHP k demokracii a k tržnímu hospodářství se při využití existujícího značného produkčního potenciálu významně projeví až do konce tohoto tisíciletí na evropských agrárních trzích.

– Zachování životního prostředí (ochrana přírodních zdrojů a zachování druhové pestrosti) je úkolem vysoké společenské náležitosti. Právě z těchto důvodů je nutné nově orientovat agrární politiku. Ochrana životního prostředí je průřezovým úkolem, který nemůže plnit agrární politika sama o sobě, ale může k němu výrazně přispět. Změny v cílech ochrany životního prostředí musí probíhat regionálně.

– V zesílené míře nutno přihlížet ke kulturní a ekologické různorodosti jednotlivých regionů v Evropě. Existují mnohé oblasti, v nichž nabude na významu zesílené uplatnění subsidiárních principů.

Obecně platí, že stávající agrární politické koncepty nepostačují současným potřebám. Situace je dnes zcela jiná než v letech, kdy byly základní rysy společné agrární politiky koncipovány. Přebytky produkce na společném agrárním trhu ES vedou ke stále silnějšímu důchodovému tlaku v neprospěch zemědělství. Navíc se přičleňují problémy související se vzrůstajícím zatížením životního prostředí, s neúměrně vysokými finančními nároky na fungování daného systému a konflikty v rámci mezinárodního obchodu. V současné době již nelze počítat s porozuměním ohledně potřeb sektoru ať již z politické, či z hospodářské oblasti.

Pro nejbližší budoucnost je požadován koncept, jenž by vyslyšel požadavky průmyslových odvětví a odvětví služeb. Zemědělství je postaveno před úkol dodatečně plnit nové funkce ve společnosti a v národním hospodářství.

RÁMCOVÉ PODMÍNKY ZÍTRKA

Dříve než by měla být navržena nová agrární politická orientace, je nutné si vyložit, jaká jsou rámcová východiska budoucí orientace společné agrární politiky:

– V dohledné době nelze v Evropě očekávat nedostatek potravin. Přesto je třeba dospět k určité základní potravinové bezpečnosti.

– Trvale se zvýší význam kvality produkce. Tuto tezi je třeba ještě doplnit konstatováním, že závisí také na tom, jakým způsobem bude určitý produkt vyráběn (tj. pro zvířata přijatelnými a vůči životnímu prostředí indiferentními výrobními postupy).

– Nejsou nadále možná lineární přírůstková tempa hospodářského růstu, avšak o to významnější jsou kvalitativní hlediska daného růstu. Lze očekávat, že hospodářská politika vezme v úvahu nové priority v souvislosti s nově vzniklými problémy.

– Evropa je navzájem stále provázanější. Ve vzrůstající míře jsou předávány národní kompetence do nadnárodního rámce, přičemž však v jednotlivých regionech vzrůstá sebeuvědomování, je požadováno více pravomocí a větší spoluúčast na politických rozhodnutích.

– Vnitřní trh a hospodářská a měnová unie zesilují jak soutěživost, tak horizontální i vertikální koncentraci.

– Zesílení sociálního uvědomování odbouráváním důchodových rozdílů mezi severními a jižními regiony a mezi Východem a Západem se stanou základními úkoly budoucnosti nikoliv v poslední míře také proto, aby bylo zažehnáno nebezpečí velké migrace (přesunů) obyvatelstva Evropy za lepšími existenčními podmínkami.

– Primární a sekundární sektor relativně ztrácí na ekonomickém významu. Pro zemědělství nabudou na významu ekologická, sociální a společenská hlediska. Přesto však nejsou vysoké finanční částky, které byly až dosud vynakládány na tržní regulaci, nadále únosné. Generelně vznašené požadavky agrárního sektoru vůči široké veřejnosti vyžadují obsáhlejší zdůvodnění.

– Zodpovědnější zacházení s přírodou a jejími zdroji nabývá na významu. Potřeba přijímat politická rozhodnutí v této oblasti bude stále aktuálnější. Ekologické výnosy v zemědělství budou ve zvýšené míře posuzovány nikoliv již jako jeho externí efekty, nýbrž jako jeho originální výnosy, a jako takové budou muset být honorovány.

– Požadavky na zemědělskou a lesní půdu nadále porostou. Zachování trvalé půdní úrodnosti je úkolem nabývajícím dále na významu.

– Globální problémy ochrany životního prostředí nabývají na síle. Dlouhodobě nelze vyloučit základní klimatické změny s nepředvídatelnými důsledky. Ve snaze přibrzdit nesmyslné vykořisťování neobnovitelných surovinových zdrojů bude třeba nově ocenit obnovitelné nositele energie.

– Narůstající počet obyvatelstva v některých částech světa způsobuje, že světová výživová situace je charakterizována zvýšenou nerovnováhou. Rozvojové země zesílí tlak ve směru větší participace na světovém životním standardu. Přesto však, aby bylo možno poskytnout skutečně účinnou pomoc v naléhavých případech, musí být produkce potravin v rozvinutých zemích zabezpečena na určité nezbytné úrovni (hranice potravinové bezpečnosti). Současně musí být rozvojovým zemím dána možnost rozvíjet vlastní, funkčně schopné zemědělství.

– Posun v hodnocení životních kritérií v evropském prostoru směřuje dále ve prospěch snah o individuální sebeurčení životních osudů. Z tohoto procesu plyne narůstající diferenciacce mezi potřebami a nároky, životními a pracovními zvyklostmi.

VÝVOJOVÉ TENDENCE V EVROPSKÉM ZEMĚDĚLSTVÍ

Na pozadí naznačených rámcových podmínek lze pro evropské zemědělství odvodit následující tendence:

– Zemědělství se bude muset ve vzrůstající míře odpoutat od své tradiční role. Úloha odvětví jako výrobce potravin ztratí pro zemědělství Evropy relativně na významu. Z ekonomických příčin a z hlediska ochrany životního prostředí je zatím značně nejisté, zda a do jaké míry se podaří produkcí obnovitelných zdrojů surovin substituuovat tradiční zdroje energie. Tato produkční forma si vyžádá přísné prověření z hlediska její únosnosti jako faktoru nezatěžujícího životní prostředí.

– Zemědělec bude vzrůstající měrou hodnocen podle toho, jak dalece plní úlohu zachování venkovské krajiny a jak převezme funkci jednoho ze spolutvůrců veřejného blahobytu. Vzdělávací proces zemědělce se rozšíří o oblast zachování a zvelebování venkovské krajiny, jakož i přírodních životních podmínek.

– Zemědělství se silněji zaměří na produkci kvalitnějších výrobků a musí do svých aktivit více prosadit sektor služeb, resp. rozšířit nabídku o realizaci pomocných a servisních služeb v oblasti cestovního ruchu.

– Se vznikem jednotného evropského trhu nabudou na významu tendence růstu koncentrace a specializace. Tímto vývojem jsou vzájemně spjaty jak nové šance, tak i těžkosti. Počítá se s tím, že intraregionální obchod ztratí postupně na významu, zatímco interregionální obchod poroste.

– Zemědělství se bude ještě výrazněji diferencovat, prosadí se navzájem výrazně odlišné životní, pracovní a produkční podmínky. Požadavky trhu se budou pohybovat v rozpětí od poptávky velkoobchodu po pravidelných a jednotných velkých partiích zboží až k poptávce po jednoúčelových produktech speciálního tržního určení. V daném kontextu nabude na významu i poptávka po produktech ekologického zemědělství. Diferenciace na trhu nabízí velké šance těm regionům i jednotlivým producentům, kteří budou připraveni se této poptávce přizpůsobit.

– Společnost bude klást stále větší váhu na požadavek rozvíjet zemědělství v souladu se zachováním příznivého životního prostředí. Jako ostatním odvětvím, budou i zemědělství ve stále menší míře tolerovány ty komponenty výrobní spotřeby, jež jsou škodlivé životnímu prostředí. V budoucnu půjde v zemědělství o široké spektrum činností – od silně profesionalizovaných forem až po využití půdy formou víkendového hospodaření. Změny ve struktuře budou v zesílené míře pokračovat. Stále více obyvatel činných v zemědělství bude vyhledávat důchodové zdroje mimo zemědělství, což by však nemělo vést k vysídlování venkovských regionů. Důchodové kombinace nabudou na významu.

– Snahy zemí střední Evropy o přidružení s následným členstvím v ES a existující vývojové odlišnosti mezi jižní a severní Evropou povedou k další strukturální diferenciaci.

KRITÉRIA NOVÉ ORIENTACE A STRATEGIE SPOLEČNÉ AGRÁRNÍ POLITIKY

Kromě produkční funkce existují i pro všechny ostatní funkce zemědělství principiálně konkurenceschopné podnikové formy. Dnes jako dříve zůstává rodinný podnik, který se v minulosti z pohledu hospodářských, společenských a ekologických funkcí zemědělství ukázal jako nejvýkonnější a ostatní podnikové formy mnohonásobně převyšující útvary, určující formou hospodaření v evropském zemědělství. V zásadě jsou existující formy a způsoby hospodaření závislé na stanovišti, vyvinuvších se strukturách, personálních představách a schopnostech zemědělce a na hospodářských, technických a sociálních změnách. Které organizační formy se prosadí i v budoucnosti závisí na tom, jak dobře jsou připraveny splňovat svou ústřední funkci, tj. produkovat zboží pro soukromou i veřejnou potřebu.

K těmto funkcím náleží:

- výroba agrárních produktů (potravin, obnovitelných surovin),
- nabídka dalších tržních výkonů (např. zpracování, realizace produkce, agroturismus, poskytování ostatních služeb),
- péče o krajinu a ochrana životního prostředí (ochrana přírodních životních podmínek a zachování atraktivního životního prostředí),
- příspěvek k sociálnímu a kulturnímu životu ve venkovském prostoru.

Z hlediska výroby všeho zboží platí následující oceňovací kritéria:

- ekonomická efektivnost,
- sociální spravedlnost (zlepšováním rámcových podmínek vytvářet hospodářské příležitosti),
- ekologická integrita (trvalá orientace nepoškozující životní prostředí),
- dobrovolná odpovědnost a participace regionů a skupin (subsidiární princip v rámci celkového systému).

Hospodářská politika se musí cítit odpovědná za to, že obyvatelé aktivně činí v zemědělství musejí najít možnost podílet se přiměřenou měrou na všeobecném růstu důchodů a blahobytu.

Aby zemědělci k danému vývoji mohli přispět, je nutné trvale zajistit únosné rozvojové možnosti pro venkovský prostor. K tomu náleží také vytváření nebo změna systému sociálního zabezpečení pro zemědělce (systém musí zůstat jednotný v rámci ES, aby nedošlo k narušení principu shodných konkurenčních podmínek).

Bylo konstatováno, že je třeba zachovat rozvojové možnosti pro zemědělství v jejich rozličných formách. Úkolem hospodářské politiky je vybavit zemědělce co možná největší transparentí, postarat se o kontinuitu rámcových podmínek a rovněž nabídnout a zachovat rolníkům kvalifikovaný zaškolovací a přeškolovací systém.

Základní představy nové orientace společné agrární politiky by měly směřovat k takovému zemědělství, jež by:

- za daných hospodářských podmínek vyrábělo potraviny a suroviny;
- vytvářelo nové tržní výnosy v oblasti zpracování, využití volného času a v rekreační činnosti;
- zachovalo a dále rozvíjelo životní a venkovské prostředí podle požadavků společnosti;
- pracovně činným osobám v zemědělství zabezpečovalo sociální jistotu a možnost podílet se na všeobecném růstu důchodů a na společenském blahobytu;
- přispělo k zachování životaschopnosti venkovských oblastí a kulturního dědictví minulosti.

Zdůrazňování ekonomických parametrů agrární produkce znamená, že se sníží zásahy do tržního mechanismu a regulačním funkcím trhu se opět poskytne větší prostor. Zejména by mělo dojít k podstatné redukci celkového objemu vývozních subvencí. Ztráty na důchodech spojené s tímto postupem jsou zemědělcům uhrazovány prostřednictvím vyrovnávacích příplatků. Ve snaze zaručit jistotu zemědělcům a zároveň umožnit dalekosáhlou flexibilitu a vyloučit negativní efekty z hlediska strukturálních posunů nabízí se forma odpisu zadlužení, která majiteli garantuje ročně vyplácený obnos, ale která mu také poskytuje možnost prodejem dospět k jeho užší formou kapitalizace a tím umožňuje jeho použití pro jiné investice. Přes očekávanou postupnou redukci podpůrné hladiny se počítá se zachováním dostačující společné preference v rámci ES.

Nezávisle na vyrovnávacích příspěvcích, které budou poskytovány v důsledku poklesu cenové ochrany, jsou vyvíjeny programy, které by vlivem dodatečných výnosů zemědělství v oblasti životního prostředí působily důchodově pozitivně. A protože se zde jedná o veřejné zboží, bude nabízeno jako reakce na existující veřejnou poptávku. V rozsahu, kterým si společnost bude přát tyto výnosy realizovat a bude připravena je rovněž honorovat, náleží státu úloha prostřednictvím odpovídajícího nabídkového programu každou takovouto společenskou poptávku zrealizovat ve prospěch zemědělství.

PERSPEKTIVY EVROPSKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ A URUGUAYSKÉ KOLO GATT

Není pochyb o tom, že podpis asociační dohody a následný vstup do ES znamenají pro čs. zemědělství významný mezník s řadou pozitivních, ale i s celou řadou negativních důsledků. Již dnes musí být všem zainteresovaným jasné, že jakékoliv pohyby ve vnitřních agrárně politických nástrojích, jež by se měly projevovat za hranicemi našeho státu, ale i ve všech dalších nástrojích, které jsou přísně sledovány bruselskou administrativou (vnitřní substituční politika aj.), si vyžádají notifikace, tzn. že je třeba počítat s ohlašovací povinností, tj. s obdobnými povinnostmi, jaké vyplývají z členství v GATT.

Je třeba poukázat na zhruba dva základní pohledy na perspektivy rozvoje evropského zemědělství. Je zřejmé, že dále naznačené přístupy jsou diametrálně odlišné, přičemž právě

v těchto měsících se má v rámci Uruguayského kola dojít k určitému kompromisu s vědomím, že ztroskotání těchto již několikaletých jednání by mělo pro všechny zúčastněné dalekosáhlé důsledky. V daných souvislostech nutno vědět, že agrární obchod v rámci tohoto kola GATT sehrává klíčovou úlohu.

Nositeli liberalizačních tendencí v rámci světového agrárního obchodu jsou především Spojené státy a všichni ostatní agrární vývozcí, kteří disponují velkými přebytky řady agrárních produktů. Tyto země reprezentují ve srovnání s námi zcela jiné ekonomické, ale i sociální reality a každému musí být jasné, že v navrhovaných řešeních nalézají především východiska k řešení vlastních problémů. Rovněž je evidentní, že jsou to především Spojené státy, které iniciují tendenci k liberalizaci.

Nositeli druhého přístupu jsou ty země, které přiznávají zemědělství řadu specifických, zdůrazňují plošný charakter výroby s výraznou závislostí na půdně klimatických podmínkách, což jaksí automaticky vytěšňuje tyto země co do zainteresovanosti z procesů liberalizace. V těchto zemích nejde jen o to zachovat přiměřené životní podmínky obyvatelstvu zajišťujícímu výživu, ale v pozadí váhavosti na cestě k otevření trhů je i obava z přílišné závislosti na dovozech potravin ze zahraničí. Za určitou váhavostí zemí – a to zejména ze skupiny zemí menšího ekonomického rozměru a nepodstatně zainteresovaných na agrárních vývozech – plně se připojit k liberalizaci stojí stále silný zájem zachovat si určitou míru potravinové bezpečnosti. Mám zde na mysli především stanovisko Švýcarska, Rakouska a některých severských zemí, zdůrazňující potřebu podporovat i tzv. netržní cíle agrární politiky.

Stanoviska těchto zemí jsou v mnohém velmi blízká pozici ČSFR. Vychází se zde z pojetí, že přijetí čistě tržních kritérií plně ekonomicky racionálních by zavazovalo orgány odpovídající za státní agrární politiku ke krokům, které by mohly ohrozit zemědělství tím, že by ve svých důsledcích podstatně zhoršily důchodovou situaci v zemědělství, a v tomto smyslu koncepce plné liberalizace pro tyto země není politicky přijatelná. Přirozeným krajním důsledkem přijetí zásad plně liberalizovaného agrárního trhu by byla situace, kdy by byl zemědělský stav permanentně vytlačován z pozice rozhodujícího výrobce potravin na evropském teritoriu a docházelo by k dalekosáhlému vysídlování venkovských oblastí.

Rovněž členské země ES v rámci uplatňovaných protekcionistických opatření přijímaných k ochraně vlastního zemědělství, zejména pak v rámci zásad společné agrární politiky, doposud stály na pozicích druhé skupiny zemí. Přijaté agrární politické koncepce (viz Římské dohody) však již nevyhovují současným potřebám, kdy je zemědělství členských zemí vystaveno enormnímu tlaku vysoké nabídky a disponuje trvale velkými agrárními přebytky. Východiska k řešení těchto svízelných problémů jsou pak nalézána v rámci zahraničně obchodní činnosti, v níž členské země zvýhodňují své agrární vývozy exportními subvencemi a tím destabilizují mezinárodní obchod. To jsou, kromě mnoha dalších faktorů, zásadní důvody, které nyní volají po uzavření určité rámcové dohody za účasti všech zainteresovaných, tj. nejen rozhodujících agrárních vývozců, ale i dovozců. Navíc je důležité vědět, že zemědělský sektor v hospodářsky vyspělých zemích je vystaven silnému tlaku exportně koncipovaných průmyslových odvětví, která požadují zásadní změnu v agrární koncepci směrem k úplné liberalizaci.

Tyto výrazně odlišné přístupy k dalším perspektivám evropského zemědělství se plně projeví na uvedeném sympoziu. Řekl bych, že zejména pozice SRN, ale i V. Británie je bližší snahám koncipovat novou agrární politiku tak, aby byly vyslyšeny požadavky průmyslových odvětví a odvětví služeb, zatímco řada menších zemí zaujímal spíše ochrannou pozici. Proto také při vytyčování základních východisek nově koncipované agrární politiky bylo třeba při konečné redakci respektovat oba přístupy a zvolit určitý kompromis.

Je však důležité vědět, že naše zájmy nejsou ve všech bodech identické ani se zájmy menších ekonomik, které jsou v obranné pozici nejen vůči exportně orientovaným průmyslovým odvětvím, ale i vůči myšlence silněji respektovat zájmy zemědělců stojících vně ES, přičemž nejsou myšleni pouze významní světoví exportéři mimo evropský region, ale značná konkurence je spatřována i v zemědělském potenciálu bývalých socialistických zemí.

Podle této koncepce, pokud by měly být plněny úkoly, které klade moderní průmyslová společnost před zemědělstvím, tj. zejména produkce vysoce kvalitních potravin a zachování a rozvíjení kvality životního prostředí, nelze zájmy zemědělství paušálně podřizovat zájmům exportně orientovaných nezemědělských odvětví. Je zdůrazňováno, že obdobně jako při každé podnikatelské činnosti v tržním prostředí jsou ekonomické rámcové podmínky rozhodujícími veličinami, trvale ovlivňujícími existenční podmínky v zemědělství. Dále pak bylo konstatováno, že pokud si chtějí země ES zachovat vlastní funkční zemědělství, nemohou se zbavovat odpovídající vnitřní cenové hladiny agrárních produktů, tzn. že byla vyslovena podmínka zachování jisté míry vnější ochrany vůči exportérům z třetích zemí. Neopomenuto nezůstalo ani hledisko, že čím více nárokuje určitý sektor vstupy, tím závislejší a citlivější je vůči poruchám z vnějšku.

Dále byl vysloven důležitý závěr, že současná agrární politická koncepce umožňuje stále jistější a cenově výhodnější zásobování obyvatelstva hospodářsky vyspělých zemí potravinami, avšak neuspokojuje důchodové nároky samotných zemědělských výrobců. Současná koncepce je tedy odmítána oběma skupinami zemí, avšak z odlišných důvodů. V případě rozhodujících světových agrárních vývozců je kriticky hodnocena jako málo liberální a nekonzistentní vůči zásadám GATT, ve druhém případě, tj. ze strany zemí uplatňujících ochrannářskou politiku, je nepřijatelná z hlediska přetrvávajícího problému narůstání důchodové disparity.

Je možné vyjádřit názor, že při posuzování z dlouhodobějšího hlediska by nemusely být perspektivy čs. zemědělství v evropském kontextu posuzovány pesimisticky. Na daném sympoziu bylo vyjádřeno nemálo obav z konkurence středoevropských a východoevropských zemědělců. Západoevropští ekonomové jsou si plně vědomi potenciálního nebezpečí, které jim hrozí v okamžiku, kdy tržní mechanismus rozmístí výrobu do nákladově nejvýhodnějších podmínek a ta nebude limitována přežívající velikostní strukturou západoevropského typu, ale naopak bude využívat výhod velkovýrobně organizovaných provozů a všech nejmodernějších vědeckotechnických poznatků západoevropské proveniencce (výkonné a bezporuchové zemědělské strojírenství, vysoce účinné agrochemické přípravky, výkonné odrůdy atd.). Spolu s nezbytným odchodem přebytečných pracovních sil z čs. zemědělství bychom se mohli stát konkurenceschopnými vůči našim nejbližším sousedům.

Rovněž tak lze konstatovat, že v členských zemích ES sice nechybí politická vůle přijmout určitá opatření, jež by usnadňovala přístup našeho zboží na tyto trhy, ale přijetí konkrétních opatření je ožehavým problémem vzhledem k profesnímu odporu selského stavu v těchto zemích. S podstatným růstem dovozních kvót nelze počítat, takže vnitřní rozsah čs. produkce, vymezený prahem potravinové bezpečnosti, je tou produkční kapacitou, s níž lze počítat. Vše ostatní je zatím jen otázkou zbožných přání.

DEFINIČNÍ VYMEZENÍ RODINNÉHO PODNIKU

Pozoruhodné jsou i úvahy, které byly na sympoziu předneseny k pojmu rodinný podnik. Musím na tyto závažné skutečnosti upozornit především proto, že se z tohoto pojmu u nás stává určité politikum, aniž jednotliví zastánci rodinné formy hospodaření přesně vědí, o co se skutečně jedná. Definice rodinné farmy dozná zřejmě zásadních změn a nemělo by ujít naší odborné veřejnosti, o jak náročnou organizační formu jde a co vše stojí ve hře – a to zejména z hlediska investiční náročnosti¹⁾, pokud bychom transformační proces v překotné míře usměrňovali ve

¹⁾ Ve zvláštním vydání „DLG Mitteilungen“ pro české čtenáře (rok 1991) se na s. 7 uvádí, že přes velkorysou státní podporu ve výši od 500 000 do 600 000 DEM na každý podnik se nedaří v podmínkách bývalé NDR vybudovat hospodářsky stabilní podniky. Potřeba investičních prostředků je odhadována v rozsahu jednoho až dvou milionů DEM!

směru vzniku těchto podniků. Mám stále na mysli vysoce produktivní podnik, který by byl konkurenceschopný v komparaci s fondově nesmírně náročným typem podniku, jakým rodinná farma na západ od našich hranic skutečně je.

Při koncipování společné agrární politiky na konferenci v Stresi (1958) byl zvolen rodinný podnik (rodinná farma) za výchozí orientační vodítko pro dlouhodobě perspektivní organizační formy v zemědělství. Byl definován jako podnik, který zaměstnává jednu nebo dvě v zemědělství plně činné pracovní síly, je pokračováním nepřetržité generační výměny a nabízí dostatek pracovních příležitostí při přiměřených pracovních důchodech.

Toto orientační vodítko nebylo po celou dlouhou řadu let testováno, i když se v mnoha případech dnes ukazuje, že zvolená definice tohoto pojmu se z jedné strany jeví jako příliš úzká, zatímco z druhé strany vůči ní bylo zaujato stanovisko, že je nedostatečně precizní. Při přísném výkladu této definice byl rodinný podnik vymezen směrem dolů vůči podnikům, které nejsou schopny splňovat vyslovené předpoklady a jsou tudíž obhospodařovány jako podniky s převládající a vedlejší výdělečnou činností v zemědělství.

Protože vymezení této podnikové formy nebylo zcela jednoznačné, bylo rozhodnuto zahrnout do definice rodinného podniku další hledisko, a to zda při využití pracovní kapacity a dosažení důchodových cílů je zapotřebí pouze zemědělské, nebo také nezemědělské činnosti.

Obdobné potíže nastávají při vymezení rodinného podniku směrem nahoru. Typický námezdní zemědělský podnik, ve kterém se vedoucí podniku omezuje výhradně na dispoziční aktivitu, nebyl rovněž původní definicí uspokojivě kryt. Se vzrůstající mechanizací a združňováním produkčního faktoru práce, které souběžně vedlo k drastickému poklesu potřeby pracovníků, se tyto podniky stávají stále výjimečnější. Byl vysloven názor, že velkoplošné podniky zaměřené na polní výrobu, v nichž vedoucí podniku je hlavním vykonavatelem práce, lze označit za rodinné podniky, je-li pracovní kapacita rodiny doplněna jedním až dvěma námezdními pracovníky. Z daného důvodu je sotva možné obdobný podnik vymezit směrem nahoru.

Ještě problematičtější je vymezení podniků s intenzivním chovem hospodářských zvířat. Podniky se 120 dojnicemi nepřekračují pracovní kapacitu rodinné farmy a jsou často obhospodařovány bez cizích námezdních pracovních sil. Ve výkrmu prasat může jedna pracovní síla při moderních způsobech ustájení ošetřovat 3 000 prasat, takže s definicí opírající se o pracovní kapacitu opět nelze vystačit. Neshledáme-li takovéto podnikové formy za rodinné, není to tedy dáno nutností, že by bylo potřeba zaměstnat námezdní pracovní síly, ale relací mezi stavy hospodářských zvířat a obhospodařovanými plochami.

Tím je doposud zmiňovaná precizace vyplývající z původní definice zpochybněna. V jejím rámci nehraje relace mezi stavem zvířat a obhospodařovanou plochou žádnou roli, neboť rodinný podnik disponující jen rodinnými pracovními silami vychází obvykle jen z obhospodařování vlastní půdy a z využití vlastních krmiv, krmiva nakupuje jen k doplnění krmné dávky. I v oblastech, kde intenzivně provozovaná živočišná výroba má dlouholetou tradici, existuje doposud její ještě silná plošná závislost.

Moderní způsoby ustájení zvířat a s nimi související pokles potřeby práce směřují ke stále větším koncentracím zvířat. Ekonomické důvody, zejména reálné klesající příspěvek na úhradu fixních nákladů v přepočtu na zvíře, si vynucují zvyšování stavů zvířat, má-li být pracovní důchod rodinné farmy zabezpečován z těchto odvětví výroby. Dochází tak k tomu, že nakupovaná krmiva se stávají ve stále větší míře výchozí základnou podniků zhodnocujících jádrná krmiva a tyto podniky se samy stávají v narůstající míře na výměře nezávislémi. Vlastní výměra se stává méně významná pro produkci krmiv, avšak o to významnější pro zapravení exkrementů zvířat. Jistá závislost mezi výměrou půdy a stavy zvířat se musí stát implicitně součástí definice rodinné farmy, jelikož za rodinné farmy lze považovat pouze ty, které v rámci existujícího chovu zvířat vycházejí převážně z obhospodařování vlastní půdy.

Závěrem snad ještě k některým novým úkolům a funkcím agrárního sektoru, které by moderní společnost měla postupně anticipovat. Je dnes již zcela evidentní, že zemědělství je postaveno před úkol dodatečně plnit nové funkce v národním hospodářství. Z nových funkcí se především jedná o ochranu životního prostředí, přičemž je obecně konstatováno, že se jedná o průřezový úkol, který nemůže splnit agrární politika sama o sobě, ale může k němu výrazně přispět. Konkrétně to znamená, že ekologické výnosy zemědělství budou ve zvýšené míře posuzovány nikoliv již jako jeho externí efekty, nýbrž jako jeho originální výnosy, a jako takové budou muset být ve prospěch zemědělství honorovány.

Hospodářská politika musí převzít odpovědnost za to, že obyvatelstvo činné v zemědělství musí nalézt šanci podílet se přiměřenou měrou na všeobecném růstu důchodů a za to, aby zemědělci pozitivnímu vývoji mohli napomoci, tj. trvale zajistit únosné rozvojové možnosti pro venkovský prostor. Je třeba rozvíjet programy, které by vlivem dodatečných agrárních výnosů působily důchodově pozitivně, tj. ve prospěch zemědělství. Rozhodnutí o objemech, kterými si společnost bude přát tyto výnosy realizovat a bude rovněž připravena je honorovat, je v rukou státu. Půjde o to prostřednictvím konkrétního nabídkového programu každou takovouto společenskou potřebu zrealizovat ve prospěch zemědělství.

Konkrétními nositeli nových úkolů a funkcí stojících před zemědělstvím by se měly stát tyto tři organizační principy:

1. Tržní princip, jež by se stal základní organizační formou pro výkonné a konkurenceschopné podniky a plnou²⁾ výdělečnou činnost v zemědělství, hospodařící na lepších stanovištích, které by si zabezpečovaly své důchody převážně výrobou potravin a nepotravinářských surovin.
2. Ekologický princip, jež by se stal základní organizační formou pro podniky s hlavní a vedlejší výdělečnou činností v zemědělství, hospodařící v nepříznivých výchozích přírodních a strukturálních podmínkách, které plní důležité ekologické a krajinářské funkce a za tyto výkony musejí být příslušně honorovány.
3. Extenzifikační princip, jež by se týkal podniků s hlavní a vedlejší výdělečnou činností v zemědělství, které omezují své zemědělské aktivity ve prospěch jiných, či přejdou na formu určité kombinace různých výdělečných aktivit.

Ing. Josef K r a u s, CSc., Ekonomický ústav ČSAV

2) Německé, ale i rakouské statistiky rozčleňují zemědělské podniky v zásadě do dvou skupin. Na podniky s hlavní výdělečnou činností v zemědělství (Haupterwerbsbetriebe) a na podniky s vedlejší výdělečnou činností v zemědělství (Nebenerwerbsbetriebe). Podniky s hlavní výdělečnou činností v zemědělství jsou definovány jako podniky, jejichž majitel pracuje převážně v podniku a kde důchod z výdělečné činnosti manželů jako majitelů pocházejí převážně ze zemědělského podnikání. V této skupině se rozlišuje mezi podniky splnou výdělečnou činností v zemědělství (Vollerwerbsbetriebe) a podniky s převažující výdělečnou činností v zemědělství (Zuerwerbsbetriebe). Podniky s plnou výdělečnou činností v zemědělství jsou definovány jako podniky, kde zemědělská produkce je hlavním zdrojem důchodů a v nichž manželé jako vlastníci pobírají důchod z výdělečné činnosti mimo podnik na úrovni nižší než 10 % veškerých důchodů z výdělečné činnosti. Podniky s převažující výdělečnou činností v zemědělství jsou definovány jako podniky, v nichž manželé jako vlastníci pobírají důchod z činnosti mimo farmu v rozsahu 10 až 50 % veškerých důchodů z výdělečné činnosti. Podniky s vedlejší výdělečnou činností v zemědělství jsou definovány jako podniky, v nichž pracovní účast majitele a jeho manželky nedosahuje 0,5 přepočteného pracovníka, nebo podíl důchodů manželů z výdělečné činnosti mimo zemědělský podnik činí minimálně 50 % celkového důchodu z výdělečné činnosti.

CONTENTS

Fojtl J.: International comparisons of agricultural production value aggregates	341
Vološin J.: The current problems of foreign agricultural trade	351
Klapková H.: Labour market development in Agricomplex	365
Kvapilík J.: Milk production control under the market economy conditions	385
Mihulka S., Pexiedarová E.: The research of diversification possibilities of bio-foods on the Czechoslovak market from the standpoint of consumer	395
Maca E., Maca E. jr.: Long-term trend of crop production development, fertilizer consumption and their efficiencies in the C.S.F.R.	409
 <i>Discussion</i>	
Klinko L.: Transformation Act and land rent	425
 <i>From abroad</i>	
Kraus J.: Some notes about new outlines of the Common Agricultural Policy of European Communities	428

